

АТА
АТАЖАНОВ

ТЕКЕ ГЫЗЫ
ТАТЬЯНА

АТА
АТАЖАНОВ

ТЕКЕ ГЫЗЫ ТАТЬЯНА

РОМАН.

22451
АШГАБАТ
«ТУРКМЕНИСТАН», 1987

Атажанов А.
А89 Теке гызы Татьяна: (Роман). А.: Ашгабат,
Түркменистан, 1987, 528 с. 1 м. 90 к.

Үч яшлыжа чагака уруш одуның ичинде эне-атасын
дан махрум болуп, узак Россия дүшен, Бейик Октябрь
революциясындан озал Москвада улы окуп жайыны гу-
тарып, Харьков гимназиясында мугаллымчылык эден,
революцион хыжувлы ишчилер билен таншып, студент-
лерин гизлин кружогына гатнашан, энче йылдан соңам
Ашгабада, өз ата ватанына доланып гелен, өз эзиз хал-
кының аң-билиминин, медени дережесини ёкары гетермек,
айдың ыкбалыны гөрмек, өңдебарыжы рус медениетини
түркмен илине орнашдырмак угрунда гайдувсыз гөрешен
Татьяна Михайловна — Артыкгул Текинская илкинжи
түркмен магарыфчыларының биридир. «Теке гызы Татъя-
на» атлы тэзе романда шол мердана магарыфчының хем-
де онуң кәрдешлериниң ыкбалы, дурмуш ве гөреш ёллі
беян эдилйәр.

470254200 -- 058

43 — 87
M551(14) — 87

84. Гүр7

БИРИНЖИ КИТАП.

СОЛДАТ ШИНЕЛЛИ ЭНЕКЕ

Ак елек ялы гаймалашян гар тозгалары гөк, ораяны, мәмиши, яшыл реңкли демир, кә ерде-де гырмызы черепица билен үсти өртүлән ики-үч-дөрт гат жайларың гершине дүшйәр. Ел әкидйәрми-нәмеми, тозгалар бирден-ә ём-ёк болярлар, бирденем ене гаймалашып башлайлар. Габат гаршыда диклигине узалып гидйән даражык көчәнин чеп бурчундакы бейик бүтхананын найзалы гүммези эййәм агарыпдыр. Гүммезде дырнакларының хашамлы ызларыны мөхүрләп, гаршы учун-гонян гара гаргаларың чакыр сеслери эшидилмесе-де, башлы-барат гагылдашандыклары андыряр. Гар оларың кейпини гөтерйән боларлы.

Өз отагының гин пенжиресинден тебигатың йылчыр өвүшгинлерине сын эдип дуран Татьяна айнаны чала, жа питикләп, гар тозгаларыны санамага дурды.

— Бир. Ики. Үч. Бәш. Еди. Он...

Хасабы тиз булашды. Пикире гитди.

Гары газ аягына мензетди.

лап, Аделина институтын эти сүнкүне елмешип дуран, узун бойлы, жирафа боюнлы, гыңыр гылыккы начальничасындан ыгтыяр алып, Татьянаны ирден өө гетирди. «Ёк, ёк, хокга чыкаржак болма, Таны! Еке мен дәл. Огланларын әхлиси чагырар. Мамма миа! Уни-верситетин байрамчылыгыны сенем бирёла гөрмели ахыры!» дийип, ол ёлбойы жорасыны игеледи. «А сен начальница нәме дийдиң. Адель?» «Ол мениң өз сырым».

Өө геленсонлар, Наталья Владимировна Татьяна-ны багрына басып, евран-евран огшады-да, гызына кәйинип уграды: «Сен муны, Тенечир, нирә алып гит-жек болян ене? Бу гүн Таян доглан гүни ахыры!» Аделина әжесинин чигнинден аслышды: «Әже, әжем жан, әзизим, Танюша хич зат этмәң диййәр. — Айна-кысырап Татьяна гөз гыпып гойберди. — Университетя гөреси гелйәр. Огланлар гарашяр. Билйәң ахыры о ер-де бу гүн...» Ол сөзүни соңламан, ене-де әжесиня огшап башлады...

12-нжи январь — «Татьяна гүни» — Москва универ-ситетинин дуйбүнин тутулан гүни. Студентлерин бай-рамы. Университетин актлар залыны Татьяна шол гүн илкинжи ёла гәрди. Хова шол гүн шатлама аязлыды. Олары Улы Никита көчесинин башланян еринде, уни-верситетин баш корпусынын өнүнде граф Дандевиль билен чыпар Бодиско гаршылады. Бодиско юмругы дүвүлен саг элини эндишли келеменледип, дүшүндирип башлады: «Диймек шейле, достлар, хәзир залда муг-туна акыл пайлаян дилеварлардан бизем өз пайымы-зы аляс. Онсон ине шу дуран стратегик нокадымыз-дан улы акыма гошулып, шанлы хужүме уграяс. Яра-гымыз — «Гаудеамус игитур»¹... Консерваторияның гапдалындан айдым айдып гечйәс. Никитск дервезе-сине етип, Тверь бульварына совуляс. Пушкинин, Герцениң, Достоевскинин йөрән ёдаларындан гидйәс. Шонданам гөни...

Гүлүмсирейән граф онун сөзүни бөлди: «Бесдир инди, серкерде! Душ өне! Перишделери дондурды!»

Хава, шол гүн университетин актлар залыны Татья-

¹ «Шейдип шатланың, достлар!» — (латынча, студентлерин гадымы гимни).

Гары йылдыза мензетди.

Гары медуза мензетди.

Ахырда-да: хич зада-да мензэнок, гар гара мензе-йәр диен нетижә гелди.

Умуман, ол гары говы гөрйәр. Гөвнүне болмаса, хер гезек гар яганда дүйнә тәзеленен ялы боляр, шәхер тәзе, пәкизе лыбас геййәр. Онсоңам Татьяна гар токгалап зынышмагы халаяр. Дек дүйнем Тверь бульварында Аделина икиси бәлчирешип, тас эңип баряң ландоның ашагына дүшүпди. Хернә, саг болсун, ниредендир бир ерден әдил шол пүрсатда пейда болан Денис Батурин вагтында етишәйди, голларындан чекип алды. Икисинем тагашыксыз гарбап-гүжаклап, үр-туг гардан галдырды-да, хезил әдинип гүлди: «Ах, сиз шейтана папак тикен перишделер! Атлар билен гүйч сынанышжак болянызмы?» Зәхреси ярылара гелен Аделина: «Мамма миа!» — дийди-де, өзүни яңадан гара гойберди. Аделина бир зада бегенсе-де, бир зада гынанса-да, өз дуйгусыны шол ики сөз билен беян әдйәр. Хемише шадыян саз мугаллымындан өвренип галан йөргүңли сөзи «мамма миа!»¹ болды. Денис онун ере гачан элликлерини алып берди-де, деррес бир токга гар тогалады, хамала, Таня билен Аделина икисинин арыны алмакчы болян ялы, гайрадан гечип баряң ясы рессорлы, гапылары гербли каретаның ызындан дазладып зынды. «Ол-питнечи гай гөзлейәр, гайда дынчлык бар ялы» диен гылавлы сеси яңла-лып гитди.

Болса-да, догумлы оглан!

Сырдам бойлы, гөм-гөк гөзли, гин маңлайлы, чеп янагы меңли шол галдав студент билен Татьяна соңкы махалларда хас-да өвренишди. Олары өтен йыл бузда тайып йөркәлер Аделина танышдырды. Гөрүшмәге элини узадан йигидиң: «Денис Батурин-Давыдов. Декабрчының човлугы, кешиниң аттыгы, сагатсазың оглы!» диен вәширәк әхеңли сесинде бирхили текеп-бирлик елгинини дуйса-да, Татьянаның оңа писинди отурды.

Шондан бир хепде геченсоңам, шейле вака болды. Шол гүн әжесиниң агыр нәхошландыгыны бахана-

¹ Ах, әже жан! (итальянча).

лап. Аделина институтын эти сүнкүне елмешип дуран, узун бойлы, жирафа боюнлы, гыныр гылыклы начальничасындан ыгтыяр алып, Татьянаны ирден өө гетирди. «Ёк, ёк, хокга чыкаржак болма, Таны! Еке мен дәл. Огланларын әхлиси чагырар. Мамма миа! Уни-верситетин байрамчылыгыны сенем бирёла гөрмели ахыры!» дийип, ол ёлбойы жорасыны игеледи. «А сен начальница нәме дийдиң, Адель?» «Ол мениң өз сырым».

Өө геленсоңлар, Наталья Владимировна Татьяна-ны багрына басып, өвран-өвран огшады-да, гызына кәйинип уграды: «Сен муны, Тенечир, нирә алып гит-жек боляң ене? Бү гүн Таяң доглан гүни ахыры!» Аделина әжесинин чигнинден аслышды: «Әже, әжем жан, әзизим, Танюша хич зат этмәң диййәр. — Айна-кысырап Татьяна гөз гыпып гойберди. — Университет гөреси гелйәр. Огланлар гарашяр. Билйәң ахыры о ер-де бу гүн...» Ол сөзүни соңламан, ене-де әжесини огшап башлады...

12-нжи январь — «Татьяна гүни» — Москва универ-ситетинин дүйбүниң тутулан гүни. Студентлериң бай-рамы. Университетин актлар залыны Татьяна шол гүн илкинжи ёла гәрди. Хова шол гүн шатлама аязлыды. Олары Улы Никита көчесиниң башланаян еринде, уни-верситетин баш корпусынын өңүнде граф Дандевиль билен чыпар Бодиско гаршылады. Бодиско юмруги дүвүлен саг элини эндикли келеменледип, дүшүндирип башлады: «Диймек шейле, достлар, хәзир залда мүг-туна акыл пайлаян дилеварлардан бизем өз пайымы-зы аляс. Онсон ине шү дуран стратегик нокадымыз-дан улы акыма гошулып, шанлы хужүме уграяс. Яра-гымыз — «Гаудеамус игитур»¹... Консерваторияның гапдалындан айдым айдып гечйәс. Никитск дервезе-сине етип, Тверь бульварына совуляс. Пушкинин, Герценин, Достоевскинин йөрән ёдаларындан гидйәс. Шонданам гөни...

Гүлүмсирейән граф онун сөзүни бөлди: «Бесди-ринди, серкерде! Дүш өңе! Перишделери доңдурдың!»

Хава, шол гүн университетин актлар залыны Татя-

¹ «Шейдиң шатланың, достлар!» — (латынча, студентлериң гадымы гимни).

на илкинжи ёла гөрди. Зал хырын-дыкынды. Говур бир гүйчленип, бир кипарлаялды. Залда гәзеже мавут мундирлериниң дик якалары акжа йүпек ишликли, иликлерине гызыл сувы чайылан бегзадаларам аз дәлди. Эйсем-де болса, Татьяна гөвшүллән гейимли гарын студентлер олардан хас агдыклык эдйән ялы болуп гөрүнди. Олар галапын ызкы хатарлар билен галерканы эеләпдилер. Ызлы-ызына трибуна чыкян гөчгүнли дилеварлар, Бодисконың айдышы ялы, «акыл пайлаялдылар.» Эмма оларың хич хайсынданам Татьяна «пай» алмады. Асла оларың нәме хакда гүррүн эдйәндиклерине-де онлы дүшүнмеди. Дүшүнжегем болмады. Ичигысды.

Шол махалам залда «Таңры, шамызы гора» гимни яңланды.

Бирденем улы гох турды. Бары бирден дашарык окдурылды. Татьяна дагам көчә чыкдылар. Йөне Бодисконың айдышы ялы, «улы акыма гошүлып, Пушкиниң, Герцениң, Достоевскиниң йөрән ёдаларындан» пыяда йөремели болмадылар. Моховая көчесиниң бурчунда олар граф Дандевилиң ики ат гошулан, безелен саясы гарамян экен...

«Эрмитажа» етип баряркалар ене бир улы үйшмелениң үстүнден бардылар. Бодиско бирден: «Батурин!» дийди-де, гарлы түммегиң үстүнде нәмедир бир затлар гепләп дуран гара пальтолы достуна бакан элини үзатды...

Огланлар Аделина икисини өйлерине гетиренлеринде гаранкы гатлышып, хованың шемаллы аязы хас гүйчленинди...

Ондан бәри инди бир йыл гечди. Шу дөврүн довамында Татьяна Москваның императорлык технологик училищесиниң студенти Денис Аркадьевич Батурин-Давыдов билен халыс өвренишди.

Бир гөрәймәге, Денис дийсәң гарагол оглан, эмма учурсыз зехинли. Шонуң үчинем ивановалы йөнекей мешанинин-сагатсазың оглы шол училищә дүшүп биллипдир. Яткешликде-де Татьяна өзүниң ондан асгындыгыны дуйяр. Догры, ол Татьянадан үч яш улы. Йөне геп яшда дәл. Бодиско айтмышлайын, Денис Батуриниң «келлеси дуры». Егса оны кемситжек болуп, гедемси бегзадалар аз сынанышык этмәндирлер. Эмма Денис дуб ялы мәкәм. Хер хили пириме хөтде

гелипдир. Илки ол училищенин жашайып жайында дөв-
лет хасабына яшапдыр («дөвлетин ял ягысы болдум»),
Икинжи курсда гурплы өйлерде сапак берип башла-
дым, баядым диййэр. Инди эсли вагтдан бэри Сивцев
Вражек атлы даражык, узун көчөдө бир гарры кем-
пириң өйүндө кирейине яшаяр. Денис гүлйэр. «Ол
учурсыз бай, гарасөймез кемпир — диййэр. — Милли-
онерша болаймагам эхтимал. Эмма кесесинден сын
этсең, бар байлыгы — бойны медаллы балонкасы.
Хөври-хемрасам шол. Шоң билен бульвардан бульва-
ра айланып йөр.» Эйсем-де болса, Денис кемпириң
дилини тапыпдыр. Кирини ювян, базарына гидйән,
биш-душүни эдйән, ичерисине серенжам берйән чору-
сына-да ачарыны хемише ынанып дурмаян халына,
кемпир Дениси төрүне аркайын гечирйэрмиш. Элбетде,
ол төрө гечирмез ялы огланам дөл. Алчак.

Махласы, инди бир йылдан бэри Татьяна Батурини
өзүниң ыгтыбарлы досты хасаплаяр. Денис оны кэте
шинди гөгеле гызжагаз хасапланда-да, гаты гөрйэр.

Байрамчылык я дынч гүнлери Аделинаның оглан-
лары өө үйшүрйэндигини Татьяна оңат билйэр. Өнлөр
ол шейле үйшмеленлдерден гөзгөртеле гачгалакляарды.
Денис Батурин билен таншалы бэри вели, ягдайыны
тапса, өз институтының гыңыр гылыклы начальница-
сындан (пышырдап тутулян йөргүнли ады «жирафа»)
ялбар-якар билен ыгтыяр алмага чалышяр. Пансио-
ның ховлусындан чыканда зындандан бошана дөййэр.
Кэте оңа өз класдашы Светанам алып чыкмак ба-
шардыр.

Аделина-да бирнэче бабатда эдил Денис ялы: гал-
жан, гөчгүнли, бир ерде дек отурмага сабры-такаты
етжек гуманы ёк. Ялпылдаян паркет поллы, гызгылт
гүлли обой елменен диварлары дүрли картиналы, гоң-
рас мебелли мыхманхананы студент яшлар кэте алз-
гох эдйэрлер. Көпленжем олар илери бурчда дуран
гочак роялын төверегине үйшйэрлер: айдым-сазсыз
мейлис ёк.

Бу особняк бирмахаллар гелим-гидимлиди. Онүң
дөртгыраң ховлусындакы режели тарашланан, ортасы
кичижики фонтанлы гоша аллеяны-да, печек ялы хытай
гүллери депесине ченли чырманан тегелек далбары-
да кан мыхман тарып эдипди. Бу особняк бир махал-
лар граф Милютинлерин машгаласыныңкыды. Эмма

соңабака, Милютинлерин машгала дарагты гол-пудая
йярадып, өсдүгиче, көрпө Милютинлер учурым бол-
дукларыча, кашаң особнягың мыхманы азалып, даба-
расы песелнип, бежемен отаглары гарыплашды, чолар-
ды гитди отурды. Особнягың атың налы шекилиндеки
даш басганчакларындан башлап, эдеп-экрам билен
салыхатлы баш эгйән садык швейцарлар, ливрейли
лакейлер, етишикли аттутарлар, бежемен горничнилер,
гараз, көп санлы өй хожалык хызматкэрлери дура-
бара гайып болдулар. Особняк элден эле гечди. Онун
ин соңкы эеси Москваның гурплы князларынын бири
Владимир Львович Шаховский болды. Кичи гызы На-
талья Владимировна дурмуша чыканда князь шу
особнягы шай-сеп хөкмүндө гызына өмүрлик пешгеш
берди. Эмма ай-гүн айланып-өврүлип, бу гадымы
особняга Милютинлерин машгаласынын ене-де бир
векили дүшди. 1881-нжи йылың 29-нжы майында, анна
гүни Наталья Владимировнаның офицер доганы князь
Сергей Владимирович Шаховский шондан бир хепде
озал отставка чыкан харбы министр Дмитрий Алекс-
сеевич Милютиниң улы гызы графиня Елизавета
Дмитриевна Милютинна өйленди. Тойлары шу особняк-
да болды...

Бу вакаларың энчемесинден инди он еди яшына
етен Татьянаның-да, онун өзүндөн ики яш ұлы жора-
сы Аделинаның-да хабары ёк дәлди. Догрусы, Адели-
на онун жорасы дийсең, бәрден гайдян. Ол икиси
мәхирли аял доганлар ялы яшаяр. Ол икиси шу особ-
някда биле өсди, биле улалды. Чагалыкдан сайланып,
хат-соват өврөнмәге башлансоңлар, херсине берлен
өзбашдақ отагам япашык болды.

Князь Сергей Владимирович Шаховский билен
княгиня Елизавета Дмитриевна Шаховская бу особняк-
да узак яшамады. Догрусы, оларын шу өйде яшаның
Татьянаның ядына-да дүшенок. Олар Москвада негә-
да бир гөрнүп гидйәрлер. Особнякда болса инди эн-
че йыллардан бәри Сергей Владимировичин уясы На-
талья Владимировна Шаховская-Корнакова өз кичи-
жик машгаласы билен яшаяр. Йүпек ялы меле сачын-
да вагтындан он ак гөрнүп башлан бу ак посалак
аялын лейб-гвардиячы офицер әри ниредедир Кавказ-
да бир ерде сөвешде вепат болупдыр. Дүэлде өленмиш
диен мышам бар. Қим билйәр? Нәдип барлажақ? Инди

Наталья Владимировнанын бар гүванжы-дидары ял-
ныз гызы Аделина. Эйсем-де болса, онун өзүни-де
Натали дайзанын өз ялныз дидарындан кем гөрмейэн-
дигини Татьяна гаты говы билйөр. Башга затлар-а
бейледе дурсун, өз гызына ужыпсызжа бир совгаг ал-
са-да, ол Татьянаны ятдан чыкаранок. Хемише жүбүт
алар. Ядына дүшйөр, бирёла ол Натали дайзасындан
оларын Адель икисинин хайсыны говы гөрйөндигини
гараголлык билен сорапды. Дайзасы-да хемишекиси
ялы, бир энайы йылгырды-да: «Бириниз — гаража гү-
лүм, бириниз — акжа гүлүм» дийипди...

Шол үчүсүндөн башга инди бу ұлы особнякда хе-
мише хысырдап йөрөн Полина Ивановна Момбелли
хем-де гожа багбан билен чеп аягы агсак атбакар
яшайар. Эхли хожалыгы Наталья Владимировнанын
пәхимли ёлбашчылыгында шол үчүсү диен ялы долаң-
дырар. Шейле-де болса, князь Шаховскойларын көне
танышларынын биртопарынын аягы бу мыхмансөөр
өйдөн шиндизем чекиленок...

Бу гүн-э бу көне особняктын мыхманы хасам көп
болса герек. Бу гүн «Татьяна гүни»! 1894-нжи йылын
12-нжи январы. Шу пәкизе ак гары-да бу гүн худаёй,
мегерем, йөрите Татьянанын он еди яшына серпай
эди, ягдырар ялы болуп дур. Белки, ол Татьянанын
гары говы гөрйөндигини билйөндир.

Татьяна ене пенжирәниц өнүне барды. Инди гар
көтебир гаймалап дөл-де, лепбен-лепбен болуп ягар-
ды. Бир оны асмандан пенжеләп-пенжеләп оклай
ялыды. Ол пенжелер буйра-буйра ак булутлара мен-
зеди. Татьяна гин маңлайыны гар овунтыклы совук
айна диреди.

Ашакда, гөни көчөнин илерки тротуарында үсти ча-
галы кичижик саняны өңө итекләп, элликли голларыны
гаршы галгадып, нәмедир бир затлар дийип, гүлүп
барар токгажа гыза гөзи дүшди. Саняда отуранын гыз-
дыгыны я огландыгыны Татьяна сайгарып билмеди.
Ол эдил гундалан гүржак ялыды. Эмма саняны итек-
ләп барар шадыан гызжагазын вели алма ялы гыза-
ран, поссужак янакларына ченли гөрди.

Вах! Ана, ол гызын аягы тайды, йыкылды, тротуар-
дан көчә тогаланып гитди. Япгытдан ашак инен саня-
-да гапдала агды, Йыкылан гызжагаз йүзүни гарыны

сүлүришдирип, санядан гачан гундаглы чага бакан окдурылды...

Татьянанын йүреги дүрк-дүрк гүрсүлдеди. Хәзирин өзүндө дашарык, гарлы көчә ылгасы гелди. Арман, хайсыдыр бир гүйч аягыны дузаклады. Узун бармаклары айнаны биалач тепрекледди.

Бирденем өз болшуна өзи ген галды. Бу гүн онун доглан гүни. Бу гүн оны гутлаярлар, оңа узак яш, айдың ыкбал дилейәрлер. Ол болса шейле дабаралы гүнде-де бирхили дүшнүксиз гүссадан, булашык дуйгулардан чүрт-кесик сайланып биленок. Догрусы, ол сонкы йылда хас гүйчленен бу дүшнүксиз гүссанын ниреден, нәмүчин дөрөйәнлигиниң-де себәбини билип биленок. Хий-де, бай машгаланың ләлиги болуп яшаян он еди яшлы овадан гызың дерди-гамы, гүссасы болармы?! Я-да бу гүсса Денис Батүрин билен таншалы бәри дөредими? Белки, Татьяна етгинжеклик чыгрындан сайланып йөрөндир? Белки, жуванлык хесери гелип етендир? Йүрегиниң төрүндө сырлы мухаббет үчгунлары пейда боландыр? Соңкы вагтларда бирден Дениси гөресиниң гелийәндигини, өзи боюн алса-алмаса-да, ол дуйяр ахыры! Белки, би илкинжи сөйгинин хесеридир? Ене ярым йылдан ол институты гутаряр. Онсон... Онсон...

Ашакдан гелен гөчгүнли сес Татьянаны тисгиндирди:

— Танюша!

Якымлы чакылык ене гайталанды. Тамын икинжи гатына чыкян халы дүшекли басганчакдан аяк сеси эшидилди. Өз отагынын гапысының ачыкдыгыны Татьяна шу махал гөрди. Онянча-да Аделина күрсөп ичерик гирди. Хениз пенжирәниң өңүнден айрылып етишмедик жорасыны гарса гужаклады.

— Тан-юш-ша! Жаным-жигерим! Ка тую?! Мамма миа! Сен нәме бейдип дурсун? Гәмиң деңзе батдымы?.. Мыхманлар гелип башладылар. Дәдем гелди. Графиня Лазовская экизлери билен гелди. Бай, безенипдирлер-ә! Эдил көшк балына гелен ялы... Бары сени сораяр. Ну фёзон ожурдун юнфэт авек фё дё гуа ак лёнёр дё туал² Эжем сени чагыряр. — Хамала, эя.

¹ Сана нәм болды? (французча).

² Бу гүн әпет фейерверк гуарыс! Әпет! Сениң шаныңа.

чеме гүн гөрмедик ялы, жорасыны ене багына басды, өвран-өвран огшады. — Эшидйәмин? Моцарт! Сения сөйгүли сонатан... Жорж чалар!

Кәте бирден дүйбүнден гарашылмадык сөзи соңуна серетмән, морта айдып гойбермек я-да осланмадык хокга чыкармак эндиги болан Татьянаң дили гижеди. Тасдан: «Әйнекми?» дийипди. Чүнки гөрмегей граф Дандевиле огланлар өз араларында «Әйнекли Жорж» диййәрдилер. Өзүнем аграссыраян, ховаласы белент графын шоңа гахары гелйәнини дуянсонлар, бу лакамы огланлар билгешлейин хетжикләп башладылар. Эмма хәзир сүйжи дилли жорасынын бүйсанч учгунлары билен балкылдаян гөгүмтил гөзлерине сере-денде, Татьяна гарагол пәлинден эл чекди.

— Адель, гөр, бу гүлгүн көйнек сана нәхили гелишйәр! Се врәман шарман!¹ Хәзириң өзүнде ника гыйдырмага гидибермели! Тю э прәнсэс, ля рән дэ бөтэ, ожурдиун!²

Бу тарыпа гелели бәри гарашып дуран ялы. Аделина дириң-дириң товүсды:

— Чыныңмы, Танюша? — Оны ене гужаклап, яна-гындан огшады. — Сен үчин безендим-дә!

Татьяна ене-де: «Ким үчин безенениңи билйән-ле» дийжек болды-да, вагтында дилини дишледи.

— Чыным, Ада, чыным! Гойбер йөне! Гысма бейле!

Узын бойлы, долмуш гөврели Аделина жорасынын сөзүне гулагам асман, оны гужаклап, ерден гөтерди, жыкыр-жыкыр гүлүн, өз дашында пырлады..

— Сени бу гүн гысмалы, гөтермели, уяжыгым! Бу гүн сенин гүнүн! — Бирденем ол жорасыны пенжира тарап өвүрди. — Серет! О карета серет! Бизе гелйәндирлер! Танадыңмы?

Сүйшүп барян ак тама чалымдаш пешенели каретаны ялларына, жылавларына ченли тәсин безелен дөрт саны дызмач ябы дабырдадып-дартып гелйәрди. Оларьк тойнакларынын астындан гар сычраярды

— Каретасыны ат гайтарымдан танамасалар, граф Орловларын атбакары намыс эдйәмишин — диен Татьяна айнанын өнүнде сачыны тимарламага дүрды Гөзүниң сытагы билен болса уясыны мәхирли сынлады.

¹ Гөрмөгө гөз герек! (французча),

² Сен бу гүн гөзеллиң шасы!

Бейле-де овадан гыз болар огушя! Эйсем шу гөзеллиги, шу акылы билен шол эйнекли гөхерде гөвүн берә-ермикә? Ай, нәме, ген гөреси зат ёкдур, белки. Граф хем бай, хем биле окаяр...

Ашакда рояльн овазы батланды, |

— Эшидийәмин? Жорж чаляр!

— Айтдың ахыры яны.

— Шопен. Полонез...

Ачык гапынын ич йүзүнде Полина Ивановна пей-да болды.

— Белли! Гөвнүмиң гуванжы, Белли! Ма пётит! — дийип, шатлыклы сесленен Аделина келтежик бойлы, дыкыз гөврели, ясы яңаклы гаррынын бойнундан ас-лышды.

Бу ики гызың әхли гылык-хәсиетине диен ялы ола-рын өзлеринденем белет Полина Ивановна бәлчирейән гызың юмшак элини усуллык билен бойнундан айырды.

— Ирден-ә маңа гаргыңдың. Илигим дийдин. Йи-лигим дийдин. Чекил! Чекил, Тенечир! Сен нә товсак-лаяң? Бу гүн Татьяна-Несмеянаның гүни ахыры — диен энеке гызың сачыңдан сыпалады.

— Мамма миә! Мен сени сөййән, Белли! — Адели-на кенекси гөврели аялың билинден гуҷаклап, пырла-жак болды. Эмма башармады, аграмлы гөврәни ерин-ден бутнадып билмеди.

Хәзир бұ үчүсиниң болшуна кеседен сын эден — шу орал аял ики ханымың хызматчысыдыр—дийжек гүма-ны ёк. Догруданам, олар мәхирли Момбеллә эдил өз әнелери ялы әвренишипдилер. Бири-бирине хер хили йүз тутсаларам. хер хили дегишселерем, олар гөтер-йәрдилер. Барышнялар бәлчирәп, кәте гараголчылык әдәенлеринде-де, Момбелли княгиня дуйдурмазлыгы башарып билйәрди. Шол ызасыз гараголчылык үчүси-нин өзара сыры болуп галярды. Муңа-да яш ханым-лар хезил эдинйәрдилер.

— Княгиня-барышнялар ашак дүшсүнлер дий-дилер.

Бу сөзлери Полина Ивановна өз янында дуран Аделина дәл-де, пенжирәниң өңүнде хошаматлы йыл-гыржаклаяң Татьяна йүзленип айтды. Шол вагтың өзүнде-де өз элинде, өз гөзүниң алнында диен ялы

1 Мениң әйжежигим! (французча),

әсуп, улалып, кемала гелен бу ики гызың ғылык-хәснетлериниң бири-бирине меңземейәнлиги барадакы көне пикирине гитди. Билә ийдилер. Биле гейдилер. Рус дилинденем, немец, француз дилинденем, сазда нам икисинем шол бир мугаллымлар окатды. Арман, Таяя докуз яшына етенде онуң кыяматлык әнеси княгиня Елизавета Дмитриевна гең ыкбаллы гаража гызы, нәме үчиндир, пансиона ерлешдирди. Нәме үчин бейле карара гелнендигине Момбелли, әлбетде, дүшүнп билмеди. Эмма шу меселәни чөзмегиң князь Шаховскойларың өйүнде гаршылыклы, якымсыз жеделлер дөреденлигини, әсли вагта чекенлигини, хызматкәр аялдан хер нәче яшыржак болсаларам, Момбелли шонда ачык анды. Әйсем-де болса, ол шонда өз дуйгусыны мерхеметли матушкасы Наталья Владимировна айдып галды. Аслында шондан бирнәче йыл озал гелинлери Елизавета Дмитриевна ялбарып, үч яшларындакы гаража гызы Николай адындакы етимлер өйүнден шу особняга гетирденинем өз княгинясы боландыгы Момбеллиниң ядындады. Арман, шонда оларың диени болмады. Бай өйүң ики ләлигиниң бири пансиона гитди. Ондан бәри телим йыл гечди. Шол дөврүң довамында мәхрибан Татьянасыны Момбелли дине белли-белли сенелерде, кәте байрамчылык я дыңч гүнлери гөрүп билди. Татьянаның хер сапар өйде псйда болмагы машгала байрамчылыгына өврүлди. Догрусы, онуң Аделинаныңкы билен янашык отагы-да шол дуршуна дур.

Шундан маны алсаң, икисиниң ғылык-хәснетем бирмеңзеш болайжак ялы. Эмма бейле дәл. Дүйбүндәл бейле дәл.

Татьяна шагалаңлы мәрекә гатышмагы, балларамаскарадлара, умуман, улы тутумлы мыхманчылыга гитмеги халанок. Галапын китаба я-да башга бир пишә гүйменип, өйде еке отурмагы говы гөрийәр. Аз геплейәр. Безенмеги-бесленмеги говы гөрийән Аделина әжесине тәзе көйнек, тәзе көвүш дийип, азар беренде-де, Татьянаның гөвни бир ялы. Аделина үйшмелең, шатлык, шовхун болса боляр. Оңа йөне ерден «Тене-чир» диеноклар. Ол деррев роялың янына гечип, Татьянаң өз янына чекйәр. Я биле саз чалар, я биле айдым айдалы диййәр. Гараз, уясыны өз гүнүне гоянок.

Эмма бир меселеде вели Татьяна инди ондан эңе дүшйәр.

Өтен йыл томус Kryma гитжек болуп йөркәләр Аделина эжесине тәзе алада тапды. «Бизе ат алыч бер» дийди. Княгиня өр-гөкден гелди. Эмма гызы көшешмеди. Гоңшуларынын улы гызларынын үчүсинде-де атын бардыгыны, оларың Москванын этегиндәки токайлара атлы сейле-шикара гидип, хезил эдинйән-диклерини нгенчли гайталады. Княгиня хич бир меселеде-де еке гызынын гөвнүни йыкмаярды. Эмма шо гезек велин аркан гайышды. Ёк, геп дине атын бахасында-да дәлди. Элбетде, ат, онда-да ики ат эдинмәге эсли пулуң герекигини, өйүн ыкдысады гурбунын болса инди шейле бир өверликли дәлдигини Момбелли билйәрди. Эмма княгинянын баф гайгысы чыкдажы дәлди. Ол башга-башга затлардан ховатыр эдйәрди. Аделинада ат алмак хөвесини гоншы гызларын дөреденлигине-де княгиня мүңкүрди. Себәби гызынын граф Жорж Дандевиллин меле атыны эңе ёла тарыпланы княгинянын ядында. Княгиня-ягышы, атлара ким секретсин, агсак Пантелеймон гөргүли гаррапдыр, халдан дүшүпдир, өнки ябымызы идетмәге-де зордаң етишйәр дийибем гөрдн. Эмма, ген гөрмели, шол арада Аделинаны бирден Татьяна-да голдады (Тене-чирин оны ыран болмагам әхтимал). Ол Натали дайзасындан пулуң пикирини этмезлиги хайыш этди, өзүниң-де аз-овлак маясының барлыгыны ятлатды. Соңа-бака гызларын ислегини княгинянын адамсынын доған-огланам голдады, өзүниңем гошант гошмага тайярдыгыны айтды.

Эйсем-де болса, атлы меселе гүйзе чекди. Ахырда-да Аделина юка йүрекли, юмшак хәсиетли эжесини ырды. Шондан бәри гызларын иксининем аты бәр. Татьянаныңкы «Мираж» атлы дор алаша. Аделина-ныңкы «Диана» атлы гыр алаша

Догры, Москва этегинин токайларына — Сокольники, Марьяна Роша, Лефертова атлы сейле галапын Аделина гидйәр. Меле атлы граф Жорж Дандевиль билсн гидйәр. Эмма май тапып, өе геләйсе, гыш болсун, яз болсун, тапавуды ёк, Татьяна-да «Миражина» гарап Аделинадан өн ылгаяр. Полина Ивановна муна-да ген гаяяр. Өз ичинден — эдил эркек оглан алы, меге-

рем, бедеве ыхлас гызың ганында бардыр-да — дийип ойланар...

Шейле-де болса, Татьяна Аделина мензеш дәл. Ылайта-да сонкы йылларда өзгөрди. Ким билйәп. белки, инди чагалык дөврүнден сайланандыр, жуванлык хесери башына урандыр? Бейле дийсең, Аделина ондан ики яш улы. Шонда-да бу дунйәде гайгы-гамы ёк ялы, хемише жакгылдап йөр...

Трюмоның өчүнде бөлчирейән Аделинаның якымлы сеси Момбеллиниң пикир ёрдумыны бөлди.

— Тань, гел, мен сачымың тимарыны үйтгедс-йин-ле.

— Нәме үчин?

— Инди нә эгленйәннз? Княгиня-барышнялар гыс-саглы гелсинлер дийдилер. — Полина Ивановна ызы-на өврүлди.

— Пардон,¹ Белли! Хәзир етдик ызындан. Дүше-ли, Адель! Бу ики арада сачыңа янадан тимар бере-ре вагт ёк...

Аделина билен Татьяна икиси мыхманхана гирен-де, Жорж дабаралы тушь чалды. Роялын янында, ак тюльден ишликли, сары реңкли тафта түтүсы ики яна сырылан гиң пенжирәниң өңүнде үйшүп дуран безе-мен жуванларын бары бирден гыгырды.

— Урра! Гип-гип, урра! — Эл чарпышдылар. Ыз-лы-ызына өне чыкып реверансь эдип, Татьянаның эли-ни өпдүлөр.

— Чекилң ахыры, женап студентлер! Ат гойлан гүнүниң тоюнда гөркүне гуванмага бизе-де май берин ахыры! — дийип, мыхманхананың бейлеки бурчундакы гонрас күрсүде яйрап отуран графиня Лазовская лөр-нетиңи гөзүне тутды.

— Гел, гызым, гел, бизиң янымыза! — диен На-талья Владимировна-да көне жорасыны голдады, ызын-данам Лазовскаянын гулагына буйсанчлы пышырда-ды. — Коман тю ля тув?²

— Шарман! Сюрту аль э дёвеню бэль дерньер анэ. Э лэзю! Кэль бо зьё! Э силь!³

¹ Багышла (французча).

² Сен оны нәхили гөрийәң? (французча).

³ Дийсең ажайып! Ылайта-да соңкы йылда овадан-лашыпдыр. Гөзүне серетсене! Эй, таңрым, бейле-де шөхлели гөз болар огуш! Кирпиклерине нәме дийжәк!

Графиня Лазовская тарыппыны тамамламанка, Татьяна оларың янына гелип етди. Эдалы реверансдан соң икисинин-де элини огшады. Лазовская ашак эглен гызын текиз даралан шар гара сачыны үсүл билең сыпалады. Шол пурсатда-да ызына ганрылып, бир чөт эгнине, бир саг эгнине гарады. Эжесиниң херси бир тарапында дик дуран гейнүвли экизлер седасыз баш эгип, өнө этледилер. Икисем бирден сесленди:

— Гутлаяс, шөхратлы княжна!

— Мерси, женаплар!

Төверегини гуршап алан гөчгүнали яш йигитлере ене-де хайсыдыр бир гызыклы ваканы айдып берип отуран эгни погонсыз френчли, эпей гөврели, өсгүн чал муртлы, депе сачы дүшен яшулы бирден зенанлара тарап өврүлди:

— Таня жан, гаррыжа дайыны огшасын геленокмы? Я мен инди модадан дүшдүмми?

— Тихон! Утананокмы? Бу гүн кимин перишдесинин гүни?

— Дайыма бей диймән, ма тант! — Татьяна Тихон Демидовиче тарап йөнелди.

Дайысы-да йылгырып, еринден гурды-да, гужагыны гинден ачып, Татьяна бакан этледи, оны мәхирли гужаклады, гөзүне яш айлады:

— Пардон! Пардон! Натали! Танюша! Эйжежиң гурым, багышла сен хушы гачан гожа солдаты!

Эпей гөврели, өсгүн муртлы, депе сачы дүшен бу яшулы Наталья Владимировнаның вепат болан адамынын доганогланы Тихон Демидович Буслаевди. Ол патыша гошунларынын Кавказ йөришлеринин көпүсине диен ялы гатнашып, отставка чыкан полковникди. Сөвеш ёллары барада сөхбет этмек инди онун эсасы гүйменжеси, гуванжыды. Гарры полковнигиң көте гүл-күли, көте хасратлы хекаятларынын бирнөчесини Татьянанын өзем динлөпди. Онун ченденаша геплем-секлигини халамаса-да, шейле халатларда Татьяна ансат түрүп өтөгитмейәрди. Сетанда-сейранда гара берйән бу адамың «гоша гүмруларыны» говы гөрийән-дигини Аделина-да, Татьяна-да онат билйәрди...

Тихон Демидович гызың гызаран яңакларындан тайлы гезек огшады.

¹ дайза жан! (французча);

Күрсүдө отуран еринден олара сын эдйән Наталья Владимировна болса графиня Лазовская билен арасы кесилең гүррүңини довам этди:

— Менем оны ченсиз говы гөрйән, Нинель. Өзүң билйән, онуң пансиона берилмегине-де мен башдан гаршы болдум. Арман, Елизавета Дмитриевна, нәме үчиндир, бир диенини тутды дурды. Сережа-да онуң сөзүнден чыкып билмеди... Индем шүйл окувыны гутаряр. Ким билйәр, өңде бизе нәме гарашяр!

— Учурсыз меникли гыз.

— Сен айтма, ма шәри! Фий энтелижант! Хем акыллы, хем мәхирли. Өзүңнәм өмүр ялан сөзлемеси ёк. Эмма вели онда чагалыкдан бәри бирхилия питнечилик рухы бар. Эдил калбында арвах орнашан ялы. Дайысы она — сен дүйс чеченка — дийип дегишйәр. Йүреги дийсең юка — шатлыга-да, гайга-да боланоқ деррев тәсир эдйәр она. Дайысы айтмышлайын, ослагсыз ерден «азияча хокга чыкармасы» вели, кәте бизи ген галдыяр...

— Сәхра баласы-да...

Шол пурсатда гапыдан гирең Аделина графиня Орлованың гелендигини хабар берди.

Наталья Владимировна еринден еңил гопды. Хем мәниң назары гапа дикилди. Яны кырка етенде дул галан графиня Орлова Москванын эңчеме салонларының безегиди. Хер гезек мыхманчылыга геленде-де өзүниң илиңкиден үйтгешик гейими билең жемагаты, ылайта-да зенанлары аңк этмек онуң эдәхедиди. Ёк, ол онуң иң улы шатлыгыды. Өзем хер хили үйшмеләң болса-да, хемише яш йигитлерин арасындан айрылмаярды. Яшына ян бермежек болян бу овадан аяла яш йигитлеринем хош сөзлер айдасы гелип дурды.

Бу гүнем графиня өз әндигине зерип, гиң этеги пола етип дуран, аркан ятан Ай орагы ялы якасындан ак мәмелериниң арасындакы энайы дилкавы гүжеңләп гөркезйән, писсе ренкли махмал көйнегини шовурдадып, гүлүмсирәп гапыдан гирди. Дашкы безеге кәңбир үнс берип йөрмейән Татьяна-да бу сапар овадан аялдан гөзүни айрып билмеди. Ак беденли, серви каматлы графинядан ичерик яйран атыр ысы хованы бирден тәзеледи. Мыхманханада, хамала, өзге хич кес ёк

1 Мениң мәхирлими! Акылың өйжүги! (французча),

алы, графиня гелшине Татьянаны гужаклады, огшадчы

— Багтын ачык болсун, ма шэри!

— Мерси, графиня!..

Отставкадакы полковнигин төвөрегини гүршап алан яш йигитлере эйбэм гөзүниң гытагыны айламага етишен графиня нэзли гүлүмсирэп, өйүн ээсине бакай йөнелди. Зенанлар билен гыссанмач саламлашды, Шол арада-да ассырынлык билен оларын гуалетини гөзден гечирди, өз гейими билен денешдирди. Беземен графинянын: «Менин тэзе гуалетими ничик гөрйөнүз?» диен сораглы назарының манысына гаршысындакы зенанларам, элбетде, шол бада дүшүндилер. Эмма графиня йүрегиндәкини йүзе чыкармады, дүйбүнден башка затдан сөз ачды

— Княгиня Елизавета Дмитриевна гелмедими, Натали?

— Эжесине дерек Аделина жогап берди?

— Олар Карлсбада гидипдирлер...

Зенанларын арасында эгленмәге дагы такаты етмедик графиня Орлова яш йигитлерин ковчумына тарап үмзүкди.

— Мен она гыгырян: «Наливайко, ат арвах оглы!» диййән. Ол көпей оглы болса маңа: «Башарамок, сиңин алы хезретиниз — диййәр. — Ол антихрист гап-гара бир зат, судурыны агачлардан сайлап боланок» — диййәр. Менем: «Телпегини нышана ал!» диййән. Ол ене: «Телпегини сайгарып билмесем нәдейин» диййәр... Сон бизде шол сөз ёң болуп галды, Хав-ва! Мени гөрселер: «Телпегини нышана ал!» дийип дегишйәрлер. Онсон, женаплар...

Отставкадакы полковнигин сонкы сөзлерини графиня Орлова эпитмеди. Эмма онун дашына үйшен яш йигитлерин шовхунлы гүлкүсиден гожаның ене-де бир гызыклы зат айдяндыгыны аңды. Граф Дандевиль еринден еңил гопуп, юмшак күрсүсини графиня хөдүрледи. Шол бада-да өсгүн мүртуны тимарлап, мекирлеч йылгырян полковниге йүзленди:

— Тихон Демидович! Ханы инди даглылар билең советишиниз айдып берсенизлән!

Нәз-керешмели сүлмүрейән Орлова яш графың ха-йышына гаршы болды, яшулынын бадыны алды

— Бу гүнки дабаралы гүнде үрушдан сөз ачмаң, женаплар!

— Пардон, графиня!.. Йөне мен бир зады айдайын, женаплар! Даглылар бичак батыр хем мерт адамлар. Өзлерем саңа бир ынансалар, гайдып дөнүклик эденюклар, өлинчөлөр вепалы... Ине бир гезек Чеченде шейле вака болды...

Эмма граф Дандевилиң сабырсызлыгы полковнигиң айдып бержек болян вакасындан шол пурсатда өне дүшди:

— А мең какам болса хатларында: «Вагшы келлекесерлерин хич хайсына ынам эдер ялы дэл, әхлиси дөнүк, башарсаң, барыны гырмалы» дийип язяр.

Татьяна тисгинип гитди, йүзүниң реңки өчүп, додаклары тибирдеди. Бу сыратлы, сазанда йигитден ол бейле элхенч сөзе гарашмаярды.

Жоржың какасының энчеме сөвешде тапавутланан майордыгыны, инди энчеме йыллардан бәри Кавказдамы я Түркүстанда, бир ерлердеми, сөвешйәндигини отуранларын хеммеси билйәрди.

Пенжирәниң өңүнде эли китаплы дуран Бодиско курсдашының алпетинден алды:

— Эйсем онда сенинче шөхратлы рус офицерлерин желлат-да, Жорж?

— Шөхратлы русь офицерлери, женап Бодиско, ватаның вепалы огуллары! Олар хөкүмдарың буйругыны бержай этмеги улы багт хасаплаярлар!

Хич кимден сес чыкмады.

Тихон Демидович ак скатертли узын столун янына барып, бузлы бедреде дуран шампань чүйшесинин бокурдагына эл етирди:

— Женаплар, такал окалян ерде полковник Буслаев ёк. Мен пелсепе адамсы дэл. Мен солдат... Сиз, женап студентлер, такал окамага өкде. Такал окамага, жеделе өкде!..

— Думлы-душун сансыз совал болуп дурка ненең жеделлешмежек, женап Буслаев?

Кимдир бири:

— Ай, инди барон Силевичиң оглуны саклап билмейәниз — дийди.

Бу сөзүң, догруданам, жаны барды. Барон Силевичиң оглы Мстислав университетиниң юридики факультетиниң студентиди. Өзем какасының кесбине эерип,

адвокат болмагы арзув эдйәрди. Желелсия гүни геченокды. Онун яткешлиги, дүрли дөврүн акылдарларының дана сөзлерини бада-бат гайталап билши Татьяна хер сапар хайран галдырарды. Хәзирем ол галдан атылан хенеге үнсем бермеди-де, полковниге якынлашды, газ бойны хасам узалан ялы болды:

— Ненен жеделлешмежек, Тихон Демидович?! Бу нәлетли дурмуш дүршы билен гипотеза. Яланмы эйсем? Хер гүндө бир тәзе меселәни өнә сүрйәр. «Чөзү шуны!» диййәр. Ким чөзсүн? Нәдип, нәхили чөзсүн? Мен өз чөзмели задымы, аз жеделими гелжеге гоюп гидип билжек дәл. Ёк, хорматлы полковник, бизин шерап сүзүп, сигар күкедип, винт ойнап, өмрүмизи елә соврасымыз геленок. Ёк! Биз яташәрик Обломовларың душманы! Бизин, Тихон Демидович, меселе чөзәсимиз гелйәр. Европадан ыза галан Россияны өзгәрдәсимиз, янадаң гурасымыз гелйәр. Сиз гаршымы шоңа? Биз...

— Дур, заливат! Дүңйәни агдар-дүндер этдиң! — диен янсылы сес барон Силевичин оглуның бадыхова сөзүни кесди. — Руссиямызың нәмәсини халаңок сен? Нәмәсини, нәмә үчин, нәхили өзгәрдәсин гелйәр, барон?

Янсылы совал берен Дандевилиң бирден гызаран йылчыр йүзүнә хеммәси серетди. Яш графын гарачыны боларлы. Ёгнас бойнуның дамарларына ченли гызарып гитди. Әйнегем йылчыр йылан ялы йылпылдады. Мавы гөзлериниң йити назары барон Силевичин оглуны буравлады. Жеделкеш вели онун кинаялы хемлесинә әхмиетем бермеди-де, оюнлуга салды:

— Вах, мен о затлары билйән болсам, худай болардым, Жорж.

— Онда нәмә...

— Ене ким гелмели, Адель? — Анырдан аладалы гелйән Наталья Владимировнаның якымлы сеси граф Дандевилиң сөзүни сонлатмады.

— Батурин, маман! Бизин кланымызың кумири! — диен гарагол гызың айнакы назары граф Дандевилдә әгленди.

Шол арада-да әсли салым нирәдир бир ере йити-рим болан графиня Орлова гөзеллигини гүҗенләп, сүләмүрәп гелди:

— Бу заманың яшлары нәхили болайыпдырлар?! Аклым чатанок, Натали! Бары гаррап доған ялы!.. Мен

сустлугы халамок, яш женаплар! Саясы сөхбети дөв-лет әрлерине, дипломатлара гоюн! Сөйгүден сөз ачын! Саздан сөз ачын. Ах, биз сиз ялы жуванкак... — Гашы-кирпиги тимарланан гөзлерини нәз билән сүзүп, графиня хош сөзе — голдава гарашды. О тамасам чыкмансоң, Татьянанын әлинден тутды-да, рояла тарап чекди, граф Дандевиле — сенем бизнн ызымыза дүшдиен ышарат этди.

Шол махалам гапынын ич йүзүнде пейда болан алжыранны Момбелли женап Денис Аркадьевич Батуриннн гелендигини ыглан этди.

Бодиско билән янашып дуран Дандевиль яңсылы йыршарды:

— Ана ене бир якобинчи гелди.

Наталья Владимировна ара гошулды:

— Инди-хә гелжек гелди өйдйән, Таня жан...

— Гызлар, мәхрибанларым, белки, сиз bize саз чалып берерсиниз? — диен графиня Орлова ики тарапында дуран Аделина билән Татьянаны чала гужаклады. — Нәхили гөрийәниз, женаплар?

Бир-бириннн йүзүне сораглы середен Аделина бялен Татьянаны бу дуйдансыз теклип алжыратды. Хәзирки пурсатда нәме айтжак, нәме чалжак? Шейлә үйшмеленлерде биле айдым айтмага, саз чалмага ол икиси әндик әдипди. Бу гүн агшамам айдым-сазсыз гечер өйтмәндилер. Эмма хәзирки пурсатда...

Бәлчик Аделина айнакысырады:

— Нәме чалып бермән! Герегиниз саз болсун! — Ол өзүнден гөвни хош конференсьенин әхәңине гечди. — Чайковский. «Гадымы француз айдымы». Ерине етирийәнлер — дүнийә белли сазандалар Таня билән Ада! — Жемагата баш эгди.

Гүлүшдилер. Эл чарпышдылар. Бирденем дымдырслык болды. Ики жора роялын башында янашып орнашды. Инчеден узын бармаклар садап клавишлере етди.

Чайковскинин «Чагалар альбомындан» айдылан айдымдан жоралар эл үгүрларына Шопенин «Баркаротласына» гечдилер. Дура-бара оларын бармаклары гөзе илмеди.

Роялын әдил алкымында, улугыз ялы сүлмүрейәң, әкизлерин ортасында дуран графиня Лазовская бир огулларына, бир саз чаян гызлара, бир-де Наталья

Владимировна гуванчлы назар салды. Ол гызлары огулларына, огулларыны гызлара, хеммесинем Наталья Владимировна гүжеңлейән ялыды.

Сонкы аккордларың окгунлы овазы кесилди. Аклы-гаралы садап клавишлерин үстүнде чала сандырач узын бармаклы эллер галкынян лачының герлен ганатларына меңзеди.

— Танюша, сен — гудрат, ёк, Ада икиниз гудрат!

— Мерси, Жорж!

Денис Батурин Татьянаның хузурында тагзым этди:

— Мунча боланына гөрә, ене бир айдым айдым бер, Таня!

— Хайсы айдымы, Денис Аркадьевич?

— Өз халаян айдымыңы.

Татьяна Аделинаның йүзүне сораглы серетди. Жоржсы башыны яйкады-да, граф Дандевиле тарап үмледди.

— Гой, Жорж чалсын!

Бейле сылага гөвни гөтерилен граф рояльың башына гечди. Татьяна онуң гулагына нәмедир бир зат пышырдады. Якымлы гүлүмсирәп, баш атан Дандевилниң узын бармаклары садап клавишlere дил ачдырды. Эйжежик башыны чала аркан атып, айдыма башлан Татьянаның лабызлы меццо-сопраносы мыхманлары янадан толгундырды.

Татьяна мылайым ховалы, нурана гүнешли бахар паслында яшыл дерә гечи бакмага барян шадыян обагызы хакындакы гадымы француз айдымыны хөвес билен француз дилинде айтды. Вәширәк әхенли айдым хеммәниң хошуна гелди. Бары-ёгы бәш-алты саны гечиси болса-да, олары түкелләнде, чопан гызың хер сапар ялнышындыгына гүлүшдилер. Себәби хер гезек ол гечилерниң санап башланда, хемише йыршарын йөрән шол гочак шляпалы, чыпар огланжык пейда боляр-да, ёлун ортасында сомалып дур...

Бирденем айдым тапба кесилди. Янакларына ал өвүшгин чабыран Татьяна:

— Ызы ядымдан чыкыпдыр — дийди-де, бир энайы йылгырды. Ашакы додагыны дишледи.

Онун оюн эдйәнинем билмеди, чыныдыгынам, Графиня Лазовская сораглы назарыны Наталья Владимировна дикди. Татьянаның дайзасы йүзүни мүйи ашак салды:

— Айтмадыммы нәме, кәте шейле хокга чыкарма-
сы бар-да...

Наталья Владимировна мыхманлары стол башына чагырды.

Мейлис барха гызышды. Татьянаһын багтлы гел-
жеги үчин бада гөтерен графиня Лазовская гызы
кыяматлык энеси княгиня Елизавета Дмитриевнаны
шулар ялы гүнде гелип билмәндигине гынанды...

Онуң сөзи Татьянаһы гамлы пикире гидерди, узак-
да галан чагалык йылларыны ядына салды.

Йигрими йыллап Империяһың харбы министри бо-
лан генерал-фельдмаршал Дмитрий Алексеевич Милю-
тинин улы гызы княгиня Елизавета Дмитриевна Ша-
ховскаяһың өз әжеси дәлдигини Татьяна, әлбетде, ха-
сон билди. Эмма шейле-де болса, өзүни энче ёла, өв-
ран-өвран багына басан шол овадан аялын булдура-
яһ гөзяшы Татьянаһың хич хачан гөз өнүден гитмедн.
Сонкы йылларың довамында Елизавета Дмитриевна
кә адамсы билен, кәте-де еке өзи Москва гаты кән ге-
зек гелип гитди, Татьянаһы телим ёла Петербурга,
Тамбова, Крыма — какасыһың мүлкүне, Париже, Вена
әкитди. Әхли ерде-де гызлыгыһың гөвнүни авламак
үчин, элинден геленини этди. Шейлелик билен Татья-
наһың калбында юваш-ювашдан перзентлик дуйгусы,
мәхирли аяла миннетдарлык дуйгусы оянды. Ол бара-
да алада эдип, Елизавета Дмитриевнаның институтың
начальнигине-де бирнәче ёла хат иберенлигиндә
Татьяна хабарлы. Йөне сонкы ики-үч йылда вели
Татьянаһың гөвнүне болмаса, княгиня ондан совашан
ялы. Ким билйәр, белки, гөвнүнедир?.. Олар инди га-
ты дашда яшайрлар ахыры...

— Нәме бирден гайга гитдиң, рән дё боэтэ?¹ — ди-
ен шадыан сес Татьянаһы ятламалар акымыңдан че-
кип чыкарды. Еңсесинден гелен Аделина жорасыны
бөлчиклик билен гужаклады.

Шол бада-да пишик басышыны эдип, Наталья Вла-
димировнаның янына гелен Момбелли бикесиниң гу-
лагына бир затлар чавуш чакды. Татьяна алжыраң-
ны гаррыһың:

— Шол өңки Родион, бикәм — диен сонкы сөзлэ-
рини эшитди. Бирден бүтин гөвреси лерзана гелди.

¹ гөзеллик шасы? (французча).

Аделинанын мылакатлы эллерини чигнинден айырды-да, дайзасының йүзүнө чинерилди.

— Ёк, ёк, хэзир болмаз, Белли. Болмаз, гөгерчиним, гарашсын я эртир гелэйсин...

Яңаклары бада-бат лаплап янан Татьяна толгунып еринден турды. Хич кими гөрмейән назары билен отуранлары бирлай гөзден гечирди. Бирденем:

— Ёк, дайза! Хэзир! Хэзир! — дийди-де, эдил авчыдан үркен кейик ялы болуп, гапа тарап окдурылды...

— Ине, шейле-дә! Хәки айданым-да! — Наталья Владимировна языклы пышырдады, графиня Лазовскаяның өңүнә тәмиз табак сүйшүрди. — Бирден хокга чыкармасы бар-да. Чагалыкда-да шейледі. Сөзүңе гайтаргы бермез, диениңе «ёк» диймез вели, этжеги ичиндедир. Бир гөрсөң, бәгүл ялы юмшак. Бир гөрсөңем, дашданаң гаты...

Шагалаңлы мейлисиң гызан чагында той себәпкәриниң хич киме хич зат диймән, бирден туруп өтәгитмеги мыхманларың барыны гаты гең галдырды. Хич ким хич зада дүшүнмеди. Яш йигитлериң арасында отуран графиня Орлова анырдан гыгырды:

— Нәм болды, Натали?

— Хич зат, графиня. Көне достумыз Родион гелипдир.

— Түйс болайыпдыр, уяжыгым! — диен Тихон Демидович булгурыны янадан долдурды. — Солдат Родион гелен болса, полковник Буслаев — хэзирең өзүңде шу ерде дикилсин дийди — дийип айдың!

— Тихон!

— Эйсем онда бир гожа солдат Таня үчин бизиң бирымыздан артык болдумы? — диен граф Дандевиль Аделинаны утандыржак болды.

Аделина вели адаткы бәлчиклигине салды:

— Жорж! Родион — Родион, бизем — биз...

Онүң бейле тарапында седасыз отуран Денис Батурин чала йылгырып, башыны ашак салды...

Мейлиси — мыхманлары унудан Татьяна болса бу махал Момбеллиниң инчежик кроватлы, узын пенжирели, сары шкафлы, кичижик отагында кебзеси күйкерен, даяв мыхманың бойнундан аслышып, хем аглаярды, хем оны огшаярды. Сачы-сакгалы сырылмадык!

мыхман кениз гочак телпегини, гоюн дерисинден тик килен келтежик поссуныны чыкармага-да етишмэндир. Ондан теммәкинин, деринин, гарың ысы гелйәр. Гапыдан гирен бадына бойнундан аслышан княжняны нәдип көшешдиржегини билмән, ол улы басга дүшди, тагашыксыз херекетлер этди. Эмма Татьяна ансар айрылмады. Онуң бегенчден я гынанчдан аглаянылыгыны-да сайгармак кынды. Шейле-де болса, гожа мыхманын өзүниң-де шол бада дамагы долды, саг элине алан телпеги ере гачды.

— Родион! Эзизим! Мәхрибаным!..

— Худая шөхрат! Худая шүкүр! Татьяна Михайловна, түвелеме, гөр, нәхили барышня болупсыңыз! — диййән гожа-да сүннүни саклап билмеди. — Аслышан гызы бойнундан айыржагынам, айырмажагынам билмеди. Гоюн дерисиниң, теммәкинин ажымтык ысы билен духинин хошбой ысы гарышды.

Ахыры Татьяна непесини дурлады. Узун кирпичлеринин ужунда пейда болан мержен хунжүлериндея шатлык учгунлары яйрады.

— Чыкар ахыры поссуныны, чыкар, Родион! Нәмәдик дурсун? — Татьяна бөврүне дин салды. Гадырлы мыхманы хәзирин өзүнде мейлисе элтмек күйүне гелди. Эмма Натали дайзасының аларан гөзлери ядын дүшди-де, бу мейлинден эл чекди. Дайзасы билен арасыны бозмажак болса, хәзир онун кежине гайтмалы дәлдн. Бурчда дуран стула эл етирди. — Ине, отур! Ханы, мен саңа көмеклешейин — дийип, мыхманын поссуныны чыкарышды.

Родион пенжирәнин габадында дуран чаклаңжа столун гапдалында орнашды. Тая онуң гасын-гасын йүзүне, буйралы чал сакгалына, салпаран чигинлерине, богунларыны гыл басан ёгнас бармакларына синнигилсин этди. Гаррапдыр гөргүли. Гаррапдыр. Йүреги авап гитди. Шол пурсатда-да мыхманханадан дабаралы сазың овазы эшидилди. Татьяна йүрегини бира баглады.

— Тур! Гидели, Родион!

— Нирә?

— Мыхманхана! Мейлисе!

— Айдыяныыз нәмә, барышня, мениң мәхрибаным?! Айдыяныыз нәмә? — бу сөзлери етерликсиз хасапланалы, Родион ики эли биленем гаршылык ышаратла-

рыны шекиллендирди. — Мен агаларын мейлисинде отурмага эндик эден адам дәл. Такык шейле, кейнгим, ол мениң бармалы ерим дәл. Родион өз орнуны билйән гаррыдыр... Сиз неме эдин, барышня... Бары-бериң! Мен зерарлы... Мен ынха шужагаз ерде... Бу гүн «Татьяна гүни». Гутлайын дийип гелдим. Соңкы үч йылда, белки, дөрт йылам болса боландыр, өзүңиз билйәниз, бир гезегем сизе гелип билмедим. Ярамоқ, кепдерим. Көне яраларым гозгады. Онсоңам инди яш бир чене барды... Шонда-да йүрегим такат тапмады. Бир гөрүп гайдайын, гутлайын дийдим. Ёгса арманлы өлерин дийдим... Хенизем ядымда, деңизде гай турды. Гәми халлан атян хинниллиге дөнди.

— Он-а айдып берипдиң... Биз шонда ниреден гә-мә мүнүпдик, Родион?

— Красноводскиден. Ёк, ёк, Чекишлерден. Гөрйә-низми, хушумам күтелипдир. Такык, Чекишлерден... О вакалар, элбетде, сизиң ядыныза дүшйән дәлдир. Татьяна Михайловна. Менин вели әхли гечен ёлумыз гөз өңүне гелип дур.

Агзына-бурнуна ченли алабедер ёлагчыдан долы әпет гәми аграслык билен ыран атып гөк деңзиң гужагына чыканда, жахан яны ягтылыпды. Менем сизи палуба алып чыктым. Гүн догды. Деңизде бирден тюлен-лер гөрүнди. Зомп-да-зомп болшуп, омзашып, оймулдашып, бир чүмүп, бир чыкып, сувда агып-дөнүп башладылар. Сизем оlara бармагыңызы чоммалдып, нәмедир бир затлар дийип аглабердиниз. Горкма, гызым, горкма, олар bize дегмез — дийип, гәмә якынлашын тюленлере нан бөлеклерини оклады. Олар наны гапып алдылар. Сен муңа хайранлар галып, мени хас берк гужаклады. Шонда мен: «Тюлень. Тюлень. Тюлень, Таня жан. Тюлень» — дийдим. Бирден сизем: «Түй-лен!» — дийип, ят сөзи ювашжа гайталадыңыз. Деңизде әвмезлик билен агып-дөнйән жанаварларын ойны, мегерем, сизи гаты гызыкландыран болса герек. Сиз оlara эсли салым сесинизи чыкарман, сын этдиниз... Бирденем чакыр сесли чарлақлар учуп гечдилер. Кәси ганаты билен толкунларын ак гершини гырдырып гитди. Мен ене өз дилимде: «Чайка,¹ чайка, Таня жан!» — дийип, сизе шол эркана ак гушлары га-

¹ чарлак,

натжак болдум. Сиз шонда ене мени бегендирдиниз! «Чайка!» дийип, депәмизи гырдырып гечен гушун ызындан гыгырдыңыз. Шейдип шо гүн ики саны тәзә сөз өврәндиңиз...

Татьяна бирден тисгинди. Гөвнүне хә диймән, ызындан чакылык геләйжек ялы болды дурды. Догруданам, шол пурсатда гапы ачылды.

— Ах, мәхрибаным Момбелли! Нирә йитәйдин сен?

Өйденчер аялың элиндәки гызыл гүлли, гара межиме Татьянаның совалының жогабы болды. Межимеде араклы графин, говрулан товук, пейнир, дузлы хыяр, чөрөк хем булгүр гөрүнди. Момбелли межимәни столуң үстүнде гойды-да, яш бикесиниң узакдан гелен мыхманына баш эгди:

— Ишдәңиз ачык болсун!

— Өрән миннетдар! Йөне мен учин бейле азара галмалы дәл экениңиз...

— Азары болмаз оң, Родион. Ал! Ий! Ич! — диен Татьянаның өзи мыхмана хөвес билән хөдүр-хеззет әдип башлады.

— Бикәм, мәхрибаным, гелсинлер дийдилер...

— Хәзир, хәзир, Белли. Хәзир гелһәр дий...

Сөйгүли бикесиниң хәзирки галагоплы халына гаты говы душүнен Момбелли баш эгип, чыкып гитди.

Родион өзүни онайсыз халда дуйды, үзүр өтүнмәге дегерли делилем тапмады-да, ене өнки сөзүни гайталады:

— Сиз азара галмаң, кепдерим. Гидибериң... Мен ынха шужагаз ерде өзүмжик... Менден яна биынжалык болмаң. — Эй гөрйән гызыны хас аркайынсырамак ислән ялы, Родион графине эл етирди. — Ынха мен сизиң саглыгыңыза аражыгам ичерин. Шейле...

Шол вагт ене гапы ачылды. Янаклары нар ялы гызаран Аделина бада-бат еринден тураң Родиона шадыян салам берди.

— О, мамма миа! Родион! Гайып болаң гадырдан!

— Мен учурсыз миннетдар, княжня бикәм!

— Танья, маман, сә фаш...! Мыхманлар...

— Родион, кепдерим, сен дарыкма, ховлукма... Бу гүн бизде ятарыс... Мен басым гайдып гелерин... Ий, ич, йылын! Дынжыны ал... Онсон гүрлешерис...

! Таня, әжемин гахары гелһәри (французча),

Гоша гумры пасырдап, чыкып гитди. Ховлукмат әдимлерин гүнлеч дүркүлдиси йитди. Дашарда гараңкы гатлышып башлады. Гар ягмасы гүйчленди. Даражык, йылы отага тукат үмсүмлик аралашды. Илкинжи булгуры башына чекен Родион буйралы сакгалыны ысгынсыз овушлады, эмма хурша эл етирмедн, пикире гитди. Чилим чекеси гелди. Асавачдан асылан поссунын жүбүсинден агзы бүзмеклиже гайышдан чилим-халтасыны алды. Дашарык чыкмага-да ялтанып, чилим доланмага башлады.

Чилим гожа солдата кувват берен ялы болды. Оны узак үлкә алып гиден ятламалар юмагы-да чилимин гөзе чала илйән гөгүмтил түссеси ялы, асса-юваш чөшленип уграды...

Шундан он үч йыл озал, 1881-нжи йылы январь айының он икинжи гүни текелерин Гөкдепе галасыны эелән патыша гошунларынын хатарында Родионның өзем барды. Ол шонда инфантериянын капитаны князь Сергей Владимирович Шаховскойның деншигиди. Догры, Родионның онуң гуллугына геленине шонда бары-ёгы үч ай төvereги болупды. Москвадан өз яны билен гелен деншигини Чекишлерде гиже бири дензе гарк эденсоң, капитан Родионның бердашлы дуркуна хырыдар болдумы, хат-соват билйәнлигини халадымы я-да оңа бири салгы бердимн, гараз, сада солдаты өзүне денщик эдинди. Родионам өзүнден он бәш яш кичи капитана жаны-тени билен гуллук этди. Сырдам бойлы, агажетли, ченсиз тити капитан галдав хем чаласын жахылды. Ол чалт геплейәрди, чалт херекет әдйәрди. Онуң терсине, Родион хаялдан усуллы адамды. Эмма оңа буйрулан юмшуң битмән галжак гүманы ёкды. Капитан ятдан чыкаргычды. Родион учурсыз яткешди. Гараз, яш командир билен гарташып башлан солдатың гылык-хәсиети бири-бирине асла кыбап гелмейәрди. Ким билйәр, белки, шонуң үчинем князь билен солдатың сулхы алшандыр. Дурмушда дүшүндирмеси кын зат кән боляр ахыры... Онсоңам, Родионның ядына дүшйәр, капитаның чага хәсиети барды: ол деншигин агачдан, дашдан ёнуп-гырдап ясаан дүрли гуржакдыр оюнжакларыны халаарды. Кәсини өзүне ядыгәрлик алярды. Умуман, икиси бири-бириниң дилине дүшүнди. Москва геленсоңлар, Родион оны екеже ёла шу особнякда гөрүпди. Хәзирем шол князь Черни-

говдамы я Эстляндиядами, бир ерде губернатормыш, Гезен еринде жаны саг болсун, алла өмүрүң узак этсин!

Князь Шаховской Закаспий отрядында Гызыл хач жемгыетинин баш векилиди. Гөкдепе галасыны эелен гошун бөлүмлеринин хеммесинин медицина хожалыгы шонуң гарамагындады. Ол лагерде йүз элли адамлык лазарет ачды. Князь билен оңат гөрүшйән доктор Щербак болса онун якын янында яра даңылян пункт гурнады. Врачларын көпүсү князын өзи ялы яшды. Шол себәпкем болса болар, баш векил билен оларын арасы сазды. Яралыларын дердине дәри-дерман этмек, олары Гөкдепе галасынын йүз он ики верст гүн батарындакы Бамы обасында дөредилең харбы госпита- тала ашырмак, умуман, илатың саглыгыны горамак бабатда князь Шаховскойын серишде гысганман гечирйән чәрелерини врачлар голдаярдылар. Йөне князы баш командующиниң өзүниң ончаклы халамаиыдыгыны, онун гечирйән чәрелеринин хеммесини голдап дур- майнлыгыны вели Родион дуйярды. Муна-да өз янын- дан кемсинйәрди. Чүнки генерал Скобелевин сөзи Ро- дион үчин мукаддес сөзди. Дине Императорын Алы Хезретлеринин өзи дийәймесең, Родион үчин «ак ге- нералдан» белент шахсыет ёкды. Эйсем-де болса, бир ягдай Родиона теселли берйәрди. Баш командующи- ниң Гызыл хач жемгыетиниң баш векилине гатырга- нап пурсатларында Елизавета Дмитриевна Милютинна габат геләйсе, «ак генералын» гахары ятырды я-да се- сини чыкарман, гыр атыны гордурып, торсарып гид- йәрди. Бу ягдаям Родион өзүче ёрярды: генерал Ско- белев хер нәче адыган серкерде болса-да, графиня Елизавета Дмитриевна мешхур харбы министрин гы- зылды! Үстесине-де графиня учурсыз овадан гыз. Гене- рал илкинжи аялы княгиня Гагаринна билең айрылы- шапмыш. Өзем яны отуз секиз яшында. Гөрмегей Дә- ши орден-медалдан долы. Ады Руссия белли. Белки, ииче тама эдйәндир. Графиня лак атаныны Родионнң өзем энче ёла эшитди. Елизавета Дмитриевнаның ге- зеллигинден ховы басылян болмагам әхтимал. Графиня велиң шейле пурсатларда князь Шаховскойын чала чытылян йүзүне айратын бир мылакатлылык билең назар салярды. Зандында-да графиня мылакатлы, ал- чак зенанды. Онун — мен министрин гызыдырын — диенини Родион бирёла-да эшитмәнди. Елизавета

Дмитриевна өзүнө — мен шепагат уяларынын жорасы — диймеги халаярды. Шепагатчы уяларын бары диен ялы графинянын төверегиндедилер.

Родионың шиндем ядындан чыканок, Санкт-Петербургдан, гөни патышаның көшгүндөн, Бамынын, Арчманын үсти билен Гөкдепә гелен овадан графиня барада солдатларын арасында «мыш» көки барды. Елизавета Дмитриевнанын энчеме йыллап императрица Мария Александровнанын сөйгүли кенизи боланлыгынам билйәрдилер. Шол «мышларын» хайсысынын нэхили дережеде хакыката лайык гелйәнлигини билмесе-де, өз капитаны князь Шаховской билен графиня Елизавета Дмитриевнанын бири-бирине барха ыхласлы ыснышындыкларыны гаты тиз аныпды...

Родион ахыры говрулан товуга эл етирди. Учурсыз ажыгандыгыны шу махал дуюп галды. Соңра пейнирден дадып гөрди. Бу даражык отаг гөзүнө барха ыссы гөрнүп уграды. Хэзир кимдир бири билен гүрлөшөсү гелди. Арман, отагда өзүндөн өзге адам ёкды. Ене-де оны ятламалар толкуны өз акымы билен алып гитди.

...Гөкдепе галасына гаршы алнып барлан харбы йөриште Родионың гөрмедик зады болмады. Яманам гөрди, ягшынам. Нэхак дөкүлөн гана-да шаят болды, өлүмдөн халас эдилен аялын алкышына-да.

Гөкдепе вакалары онун гөзүнүн алнында болуп гечди. Дашы габалан галаны бөвүсмегин, табын этмегин тәрини гөзлөп, офицерлерин этмедик эмлери галмады. Өврүмли дипломатик пиримлере йүз уруп гөрдүлөр. Болмады. Харбы мекирликлери уландылар. Болмады. Гала миземеди. Өз капитаны князь Шаховской билен доктор Шербагын арасында бир агшам чадырын гапдалында болан ген гүррүни Родион өз гулагы билен эшитди...

— Мен-э, Александр Васильевич, текелериң гөзсүз батырлыгына гаты ген гаян. Хырлыдыр найзадан гайры ярагы ёк халларына топлы, ызамлы гошунуң гаршысына чыкмага милт эдишлери мени, догрымы айтсам, хайран галдыряр... Бейле гайрат, бейле гылав ниреден дөрөйәр?..

— Ген галара зат ёк бу ерде, хорматлы князь — диен доктор «Скорая помощь» каретасына сөөнип дуршуна чилим отланды. Чигинлек докторын этлек

йүзи ягтылып гитди. Ол төверегине ятаклады. Сеси песелди. — Түркменлерем, капитан, эдил даглылар ялы бир эркана тайпа...

— Ол-а шейледир вели...

— Хич кесинем, капитан, эне топракдан ансат эл чекеси гелйән дәлдир... Өз мүлкүңи өз мейлиң билем иле пайла дийселер, саңа-да хош якасы ёк... Онсоңам...

Егнас докторың соңкы сөзлерини шемал Родиона эшитдирмеди. Шол арада-да нәмедир бир затдан үркүп, аңырдан гөни өзлерине тарап дабырдап гелйән үсти адамсыз аты гөрүп, сөхбетдешлерин икисем нәгәхан бсладан аман гутулмага алңасады. Родион ата тарап окдурылды. Баршына-да онун ерден сүйренйән жылавындап ыкжам япышды. Агзы көпүржиклән ат оны эсли ере ченли сүйреди...

Гөкдепе галасынын эеленен гүнүнин эртеси, шөхратлы еңшин шанына гушлук чагы гурлан парад даргансоң, Родион гырасы гырымсы йылгынлы даражың ябын боюны сырып, төверек-дашына сын эдип, ябысыны өз майдалына сүрүп гелйәрди. Топдур мортирлерин дүйнки түссе-ялынлы гүммүрдилери тапба кесиленсоң, ызанда-чуван болан галалыларын дады-перяды, ат тойнакларынын үзнүксиз тапырдысы ятапсоң, Родиона дүйнә бирхили гинән ялы болуп гөрүңди.

Январь айының орта гүрпүдигине шонда Родионың ынанасам гелмеди. Россия хәзир галың гарың астындадыр дийип ойланды. Родионың өз обаларам бирчак ак гара басырнандыр. Гай-харасат гопяндыр. Бу ерде болса ялпылдап, гүн чыкып дур. Ысгынсыз шемалың авусы чала дуоялар. Дине бир ябын гырасындакы йылгынлар-а дәл, галанын этеклерем гөгүмтил өвсүп дур.

Асудалык. Дым-дырслык. Галанын «гүнорта дөрвезеси» тарапдан оркестрин сазы эшидилйәр. Дек дүйнүн өзүнде шу галада газаплы, ган дөкүшлик сөзешин боланлыгына-да Родионын ынанасы геленокды.

Родион алаңдан япашак инди. Шол пурсатда-да: «Эже! Эже!» дийип, гыгырян чаганың чиркин сесини эшитди. Атынын башыны чекди. Төверегине гаранжақлады, хич кес гөзүне илмеди. Родион атдан дүшди. Йүрек эндиредижи чага сеси ене гайталанды: «Эже! Эже!» Родион атыны өз угруна гойберди-де, пессежик палчык хаята чыкды. Гүр селинли япыда гүләлек кимин гызаран нокада гөзи дүшди. Гүләлек

якынлашдыгыча, онун гызыл көйнеклиже чагадыгыны айдын сайгарды. «Эже! Эже!» диең зарын сес завы яңландырып гитди. Кө дуруп, кө ылгап, даш-төверегине горкулы гаранжаклап, үзнуксиз аглаян чага Родионнын гөни өзүне тарап якынлашып гелйәрди. Хама-ла, ковадан бир зады тутжак болян ялы, пенжелерини герип, эллерини асмана далдалаян чага хас якына геленсон, онун гара гулпаклыжа гыздыгыны Родион хатасыз такыклады. Она тарап йөрәп уграды. Бирденем сакга аяк чекди. Чүнки өзүне тарап йөрәп угран өпөт солдаты гөрөн чага ләгирип, ыза серпикди.

«Эже! Эже! Эже!»

Родион алжырады. Ол гызын нәме диййәнине, элбетде, дүшүнөнокды. Эмма онун дадына етмелидигине вели бада-бат дүшүнди. Ызындан коваласа, чага өңкүденем бетер горкар өйдүп, этияч этди. Йөне чаганын горпа гачмагына я гума сиңип гитмегине-де ёл береси гелмеди. Ол аланы этекләп гидйән нобура бөкүп дүшди. Дүйби майдажа чагыллы нобурын ичи билен гачгагын өңүни габатлап уграды. Родион эдил бурнага етенде-де тазыган гызын өзи даг кейиги ялы болуп, керт япыдан нобура бөкди. Родион оны гарбап голтугына гысып, гужагына гөтерди.

«Эже! Эже!» — дийип, чыгырян чага ялаңач аякларыны дөбшенекледип, бүтин гүйжи билен дызады.

Алжыран Родион биринден далда гөзлейән ялы, дегре-дашына умыдыгәрлик билен гаранжаклады. Эмма төверекде чала өвүсйән чыглы шемала ыгшылдаян селиндир йылгындан гайры зат гөрмеди. Дине асмандан бир ерден сайраян торгайын овазы гелди. Родион усул билен нобурдан чыкып, чөгесөв алана дырмашып уграды. Дилине гелен сөзи ызлы-ызына суншуруп, гужагында дөбшенекләп-дызаян чаганы көшешдиржек болды, онун пайраян гөзяшыны гатансы аясы билен сүпүрүп-сылды. Мусулманча гепләп билмейәнлигине өкүнди.

«Горкма, гызым, горкма! Гой, инди аглама! Ине, хәзир өйүңизи гапарыс. Тапарыс, гызым, гапарыс... Ах, менин уркежик кейижигим!»

Аланын гершине чыкансон, гызы гужагындан ере дүшүрди, өзем чоммалды. Шол ерден улы галанын ичи элин аясында ялы болуп гөрүнди. Родион обалара бакан сүем бармагыны узадып: «Ниреде? Хайсы да»

тарда сизин өйүңиз?» дийип, гарачыны билен сорады.

Таныш ерлере гөзи дүшөндөнми-нәмеми, гызыл көй-неклиже гыз бирден сесини кесди. Хамсыгып, сожап-хоркулдаян чаганың гөзяшыны теммәки ыслы элягылыгы билен сүпүрйән Родионың-да йүки еңлән ялы болды.

«Акыллыжа гызым! Ине гөрдүңми, хемме зат гүл ялы... Хәзир өйүңизи тапарыс... Какаңам, әжеңем тапарыс... Халха, гөрйәмин? Мең ябым дур. Шоңа атланалы. Хеммесини тапарыс. Сен йөне хич затдан горкма! Аглама!» Чаганың чаң сиңен башыны эмай билен өвран-өвран сыпалады, тыррыжа көйнегиниң алажа багжыгыны даңды, этегине япышан бүрмеклери айрышдырды. Ене-де хопба этди. Тапынды гыз барада хениз хич хили карара гелмесе-де, Родион оны өңүне алып, ябысыны ызына лазарета бакан сүрди...

Инди хасаплап отурса, шондан бәри лайык он үч йыл гечипдир. Шонда-да шол пажыгалы вакалар, адамлар, даглар, саралып ятан сәхралар шу даражык, чола отагда Родионың гөзүниң өңүнде жанланып гидип отыр. Ёк, хушунуң күтеменлигинден ол нәхак зейренйәр.

Төверек-дашында фургондыр кареталар гаймалаш-ян уллакан, ак чадырларың өңүндәки айтымда Родионна илки габат геленлер өз капитаны билен графиня Елизавета Дмитриевна болды. Денциге гөзлери дүшөндөн, оларың икисем өне үмзукди.

Ховлукман атдан дүшүп, горкулы гара гөзлери элек-челек ойнаклаян чаганы гужагына алан Родиона онуң пете-пет өңүнден чыканлар совал бермәге етишмәнкәлер, галанын демиргазык дөвезесинден гелйән гиң ёлда улы тозан гөрүңди. Онянча-да шөхратлы генералың атлы нөкерлери лазаретден таяк атым арылыкка ерлешен штабың жайына гелип етдилер. Гамышгулак бедевини сәпжедип гелйән генералың өзи болса атының башыны гөни лазарета бакан совды. Гелсинне-де графиня Милютинна билен князь Шаховское атың үстүнде отуран еринден сораглы назар салды. Олар гүлүмсиредилер-де, генералы гөрөндөн доң-нара даша дөнен Родиона бакан үмледилер

— Оның нәме, шөхратлы солдат?

Родион нәтжегини билмеди. Ядына дүшсе, шиндем гүлкүси тутяр. Хава, гужагындакы гызы ерде гоюп, генерала честь бержек болды. Геп динце бир харбы

борчда-да дэлди. Генерал билен, онда-да Скобелев ялы жахана мешхур серкерде билен шейле йүзбе-йүз душумак она гүнде-гүнаша несип эдип дуран багт дэлди! Эмма гыз онун бойнундан сакыртга ялы япышды-да, ене-де аглады.

Гужагы чыдалы Родион биалач честь берди:

— Доклад этмәге ыгтыяр бериң, Сизин Алы Хезретлериниз! Яны галадан тапдым...

— Берекелла, солдат!

— Ата ватана хызмат этмәге хемише хошал!

«Ак генерал» йылгырды. Еңиллик билен атдан душди. Пессевеси Абадзиев атың жылавыны гапыл алды. Узын бойлы, йити гөзли, гиң маңлайлы, ики бөлек болуп дуран пешенели муртлы, яйбан сакгаллы, чигинлери алтын сечекли эполетли, дөши дүрли орденли Скобелев өзүне якынлашанда, гужагы чагалы Родионын бүтин гөвреси гагшады, сусты басылды.

Погонсыз, көнелен офицер сюртуклы, бедене реңкли папаклы деншигин бойнундан берк япышан гызыл көйнеклиже гыза Скобелев ене бир ёла диканлап серетди.

— Нәхили әйжежик чага! Тапдым дийдинми?

— Такык шейле, женап генерал!

— Тапан болсан, говы эдипсиң, шөхратлы солдат! — Генерал Елизавета Дмитриевна тарап өврүлди. — Графиня, шепагатчы уялара буйрун: серетсинлер чага!.. Сонракысыны сонра гөрүберерис...

Генерал аягыны пешәп дуран атына бакан этледи. Бирденем ызына өврүлди.

— Капитан, буйругы алдыңызмы?

— Алдык, женап баш командующий. — Князь Шаховской йүзүне чан сыран айнагонч әдикли аякларыны жүп басып, честь берди.

— Өрән говы. Биригүн уграяс. Индики объект — Ашгабат.

«Ак генерал» атыны чаньтды. Ата мүненсионам, серкерде Родиона ене бирёла мылакаты гөз айлан ялы болуп гөрүнди.

Елизавета Дмитриевна телим еринден ок гечен чадырың янында дуран ак ектайлы, даяв, гөвүслек аяла йүзленди:

— Мадам Дскорваль, гызы ювундырмагың, гейиндирмегин гамыны эдиң!

Мадам Декорваль хенизем Родионның гужагындан дүшмедик чага эл узаданда, гызын чепиксиже эллери хоссарынын бойнуна өңкүденем бетер япышды, ләгирип башлады. «Ёк! Ёк! Ёк! Эже! Эже!»...

Хич хайсы хич зада дүшүнмеди. Алжырадылар. Чаганы, иң болмаанда хәзирликче, Родиондан айрып болмажакдыгына илки билен графиня Милютинаның гөзи етди. Ол деншигин янына барды-да: «Йөр!» дийди.

Шепагатчы уялар гүлшүп-бәлчирешип, «ябаны текә гызыны» уллаккан агач легенде ювундыранларында-да, гейиндиренлеринде-де Родион оларын янындан айрылып билмеди. Себәп Родион сәхелче чекилжек болса, сарч гыз аглап-чабаланып башлайрды. Гызың гөзүне Родион бирден нирәдир бир ерик гайып болан эзиз атасы болуп гөрүнди, бар болшуны шоңа меңзетди, атасы янадан гайдып гелендир өйтди. Кешбини меңзетди, арман, дилине дүшүнмеди.

Шол гижә сарч гыз Родионның гужагында ятды. Гижә кән басырганды. Дүшүнде хамсыкды. Оялы-укулы ятан Родион узын гижәни диен ялы дик отурып чыкды. Шол гүнүн эртеси Родион чаганы атың өңүне мүндүрп, галаның биртопар күренине айлап чыкды. Тамдыра одун салып дуран ак гыңачлы кемпире-де, гарры тудун астына чәкменини язып, намаз окан гаррыжа адама-да гөркезди. Оларам гызы танамадылар. Хасратлы халда башларыны яйкадылар. Онсон галанын мина билен партладылан гәдигинден гечип, биртопар гара өйли Авчылар галасына-да барды. Арман, хич ерде-де гызы танан я оңа хоссар чыкан адам тапылмады. Родион өз янындан хәли-шинди худайы чагырып, ахыры ене өз капитанының чадырына гайдып гелди. Капитан она гаращян экен. Родион хақыкаты ондан гизләп билмеди. Догрусы, гизлежәгем болмады. Князь Шаховскойң ерли миллете дәзүмсилик әдйәнлигини ол телим ёла гәрди. Ерли миллетден болан энчәме яралыны доктор Щербак билен диллешип, Бамы госпиталына ерлешдиренинем билйәр. Есир хем яралы текелерә хемаят этмеклик оңа йөне ерден табшырылманды. Тапынды гызың хоссарларының гөзләни үчин капитан деншигине кәемеди, йөне, графиня дуйдурма дийип табшырды.

Шондан ики-үч гүн геченсонам, галада шейле вака болды. Скобелев өз яшаян ак өйүниң өңүне (өйүн

дашына ак кече оралгыды) әй гөрйән офицерлерини үйшүрди. «Ак генералын» кейпи дийсең көкди. Узын бойлы Сыратлы. Әгнн романов бичүвли келтежик, ак поссунлы, бойнундан асылан ак хач ялпылдап дур. Она патышаның генерал-адъютант, ягны долы генерал адыны лакаңлыгы барадакы телеграмма говшундыр. Көнетдагың гершинде бир хепде бәри гар гөрүнйәрди. Галада велин гар шол гүн илкинжи ёла сепеледи. Гарам, хамала, «ак генералын» гейми билен сазлашмак үчин яган ялы болды. Офицерлер буйсанжыны гөзден гизләп билмейән генерал-адъютанты гутладылар. Шөхратлы еңнш мынасыбетли полк капельмейстерини өзүннн язан «Гөкдепе» маршы чалынды.

Генерал шо ерде графиня Милютинна билен шепататчы уя Стрякова «Әдерменлиги үчин» диен медаль говшурды. Бирденем ол графинядан:

— Ханы ол әйжежик чеченкамызы нәтдиниз? — дийип сорады.

Графиня гүлүмсирәп, ызына ганрылды. Барының назары шол тарапа гөнелди. Офицерлерин үйшмелениннн ызында гужагы чагалы дуран денщиги шонда гөрүп галдылар. Генерал гапдалында дуран адыотанты штабсротмистре буюрды:

— Эрдели, чагыр!

Родион мүйили гүлүмсирәп, өз капитанына якып-лашды. Эмма генерал оны өз янына чагырды.

Гоюн дерисинден тикилен поссунлы (оны Родионның өзүннн тикенлигини бу дуранларын князь Шаховскойдан өзгеси билмейәрди), башы чал йүн яглыклы, аягы сарыжа ботинкалы гаража гыза хөвес билен сын этдилер. Офицерлер шондан өн чага гөрмедиге дөндүлер. Кәсиннн өз чагасы ядына дүшүп, йүреги жигләп, гиден болмагам әхтимал.

— Ери, шөхратлы энеке, нәдйән?

— Дура-бара дүшүнишйәс, женап генерал-адъютант!

— Әе чыкан болмадымы?

— Ек, женап...

— Ады нәме?

— Адына графиня — Татьяна — дийди. Галаны эелән гүнүмизнн хатырасына! 12-нжи январь «Татьяна гүни» — дийип, князь Шаховской денщигине дерек жогап берди.

— Өрөн говы ат! Онда менем, женап офицерлер, бу өйжежик гыза өз адымы пешгеш берйән. Гой, ол Татьяна Михайловна болсун! Ничик гөрйәниз, Елизавета Дмитриевна?

— Тарыпа лайык сылаг этдиниз, Михаил Дмитриевич! Мен оңа ажап фамилия-да тапдым: Текинская! Өз гөркүнө гелшип дур. Татьяна Михайловна Текинская! — Графиня гызы гужагына алды.

Хич зада душүнмейән нерессе чага бир энайык йылгырды.

— Гой, ол икимзин гызымыз болсун, Елизавета Дмитриевна! — дийип, Скобелев хас гөчгүнли сесленди. — Сен кыяматлык энеси бол, менем — кыяматлык атасы!..

Шейдип, ганлы гарпышыкда эне-атасындан жыда душен теке гызы узак Москвадан чыкды. Оны Бамыдан Москва алып геленем Родион болды. Дүе, араба, гәми, отлы, карета билен гечилен бу узак хем агыр ёлда башдан гечирен затларыны Родион бир гиже-дә дәл, бир айда-да айдып түкедип билжек дәл. Онун иди улы горкусы алдажы аяз болды.

Графиня Елизавета Дмитриевнанын жикме-жим салгы берен етимлер өйүни тапмак Родиона кын душмеди. Патышаның өз ады дакылан ол өйде барлы баярларын никасыз гатнашыкларындан дүнйә инип, ташланан я-да етим галан чагалар сакланыларды.

Өзүниңем гапысы чем гелен адама ачылмаярды,

Родион шонда улы гайга гитди. Сәхра гызы оңа елмешен ялыды. Бир тарапдан, дөрт айдан говрак вагтын довамында экди эден энайыжа перзендинден айрылашасы гелмесе, икинжи бир тарапдан, ят ердә галмага чаганы нәдип гөвнәтжегини билмеди. Эмма етимлер өйүниң Закаспий отрядында Гызыл хач жемгыетинин баш векили князь Шаховскойын ресми хаты билен таншан әмелдарлары гожа солдатын нәмелер барада ойланяндыгыны аңлажак болуп, азара-да галмадылар, асла оңа үнсәм бермедилер. Хернә худай гарашык этди. Родионың багтына, сүйтли шүледен доян чага йылы отагда меймиреди, әдил шол ердә, инсизже отургыжын үстүндә Родионың дызыны яссаып сүйнди, шол бада ука гитди.

Родион өз эркине зор салып, гобсунды. отургыжын өңүндә ики дызына чөкди-дә. чаганын гызаран янак-

ларындан тайлы гезек огшады. Гөзлеринден дамаяш гызың гурсагына дүшди. Элини гызың йүзүнде үч ёла айлап, онсоң өзи чалт-чалт чокунды. Усуллык билен еринден турды-да, гоюн дерисинден тикилен гонур телпегине эл етирди. Сүем бармагыны додагына етирен хызматкәр аяла баш эгип, ичерден бада-бат чыкды...

1882-нжи йылың июнь айынын аягында-да «ак генералың» Москваның мыхманханаларының биринде тарпа-тайын арадан чыканлыгы барадакы шум хабар бүтин Россия йылдырым чалтлыгында яйрады. Шол шум хабар Родионың гүр токайлыгы этекләп отуран Заречная обасына-да барып етди. Родион сөйгүли генералы билен ин сонкы гезек хошлашмак, белки, оңа-да несип эдер диен ниет билен хайдан-хай ёла дүшди. Эмма ол ниетем баша бармады. Етишмеди. Асла Михаил Дмитричин, ятан ери ягты болсун, ниреде жайлананлыгынам билип билмеди. Ахыры Москва трактирлеринин бирине барып, өзи ялы гарамаяк билен хемсөхбет болды, дердинишди, арак ичишди, огшашды, генерал Скобелев билен өзүниң хут йүзбе-йүз дуруп, энче ёла гүрлешендиги хакында, «ак генералың» оңа совгат берен сагадыны хенизем аяп йөренилиги хакында тәзе таншына кән затлар айдып берди. Шол трактирде Родион ики гүн яшады. Татьянаның халындан хабар алжак болуп, етимлер өйүне барды. Толгүна-толгуна, демир дервезәни какды. Арман, ол о ерде-де оңа — бизде бейле гыз ёк — диен жогапдан гайры хич зат айтмадылар...

Сәхраның етим галан чагасы ахырда княгиня Наталья Владимировна Шаховская-Корнакованың өйүне, Родионың хәзирки отуран особнягына дүшди. Эмма Родион о затлардан бихабар. Бу особняга-да ол сәвлик билен саташды. Шонда Таня эййәм секиз яшарды. Шондан бәри йылда болмаса-да, йыл аша диен ялы Родион бу өе гелип-гидйәр. Хер сапар геленде-де, эгер Таня билен гөрүшмек шатлыгы өзүне миессер болса, ол янадан йигделйәр. Гызың гөвнүни авлажак болуп, дүнйәниң гүррүнниң берйәр. Таняның болса: «Онсоң нәм болды, Родион?» диййән совалының ызы үзүлмейәр. Шейле душушыклара княгиня Наталья Владимировнаның өзи бирнеме дарыкманам дуранок. Догры, гараягыз гызының ниреден, нәдип Москва дү-

шенини ол чаганын өзүндөн хич хачанам гизлэийн дий-меди. Эйсем-де болса, онун гечмиши барада азрак агвалса, княгиня, нэмүчиндир, кем гөренок. Шү гүнкиялы дабаралы гүнде өзүниң ослагсыз пейда боланлыгыны княгиня, мегерем, халан дәлдир диен гүман хэ-вирем Родионың гөвнүне гелди. Шол бир вагтын өзүнде-де ол гүлер йүзли, гамлы гөзли гызын гожа ховаа-дарының хекаятларындан доймаанлыгыны дуйяр. Ине янам — энтек ятаймагын — дийип гитди.

Хрусталь люстралы, дүрли ныгмат дүзүлөн, узын столлы мыхманханада болса шовхунлы башланан мейлисе ичгисдыргыч тукатлык аралашды.

Хениз кофе гетирилмәнкә, графиня Орлова сүйнүп-саркып, үзүр өтүнди. Москва вернисажа гелея итальян художнигинден өзүниң Флоренцияның пейзажыны сатын аландыгы, художнигин шү гүн шол картинаны хөкман гетирмелидиги графиняның бирден ядына дүшди. Алкыш барыны әдип, «эй гөрийән Татусясыны» ене телим ёла огшады-да, графиня этеги паркети сүпүрий барян, писсе реңкли көйнегини шовүрдадып, чыкып гитди. Графиняның айтмагына гөрә, шекилендириш сунгатына говы дүшүнийән, сатын алнан картина махсус баха берип билжек студент барон Силевичин ол-лунан графиня өз яны билен алып гитди.

Илкинжи чашка кофе ичиленсон, әдепли экизлерини ызына тиркән графиня Лазовская хошлашды. Олары угратмага чыкан Наталья Владимировна эсли вагт-лап доланып гелмеди. Шол пурсатдан пейдаланып, Аделина билен Дандевиль икиси рояльн башына гечди. Бейлеки студентлер болса ала-гох болуп, ене-де отставкадакы полковнигин дашына үйшдүлөр. Башы хумарлан Тихон Демидовиче Кавказ компаниясында гатнашан сөвешлери барада мемуар язмагы маслахат берип уградылар.

Шол арада часлы чайың овазыны яда саян саз янланды.

Бу гарма-гүрмелиге Татьяна түйс йүрекден бегенди. Ассырынлык билен ичерден чыкды...

Өзүниң дегшип айдышы ялы, «солдат шинелли әнекесинин» (догруданам, шол шинели Родион энче йыллап әгнинден чыкарманды) ядавлыгыны Татьяна онун сүзүлөн гөзүндөн, ысгынсыз херекетинден аңды. Эмма мыхманың ядавлыгыны назара алмак хэзир

онун күйүндө-дө ёкды. Ол «солдат шинелли энекеси-
виң» махирли сесиме, махирли сөзүнө сувсанды.

Татьяна гапыдан гиренден, Родион элиндэки чили-
мини сөндүрүп, языклы йылгырды. Татьянанын өзи
болса, камала, хелиден бери онун гүррүңини динчлөп
отуран ялы:

— Онсон? Онсон нэм болды, Родион? — дийди.

Гожа солдат анк-танк болды. Бирхаюкдан сон
дилленди:

— Нэме «онсон», махрибаным Татьяна Михайловна?

Татьяна нэме жогап бержегини билмеди. Дым-
шыктык узага чекди.

— Мениң, Татьяна Михайловна, бар гуванжым —
сиз. Галыберсе-де, чилим. Мени язгармаң! Өлмөкөм,
эне бир гөрөйин дийдим. — Гожа эсгер йүрегинде ды-
кын болан дуйгуларыны дашына чыкарып уграды. —
Нэме, сиз эне-де мыхманлары ташлап гайдыберди-
низми?

— Ёк, ёк, Родион, хатыржем бол...

— Худая шүкүр, сиз инди улалдыңыз. Овадая
княжна! Вах, Михаил Дмитрич сизи хэзир гөрөн бол-
сады! Сизи гужагыма алып, Азиядан угражак болуп
дуркамам — Родион, шөхратлы солдат, гаража гыза
говы серетгин — дийип, онун хут өзи мана буйрук бе-
рипди. Сизден өтри мени гошун гуллугындан бошат-
ды. Нэхили адамды! Нэхили адамды! Бүтин Расеянын
гуванжы хем гахрыманыды... Бизин обамызда бир га-
тар бар. Татарам болса, өзи говы адам. Мен она —
сен нэме үчин, антихрист, ики таңрылы — диййөн. —
Хем намаз окуаян, хем арак ичйөн — диййөн. — Нэдин
сен, антихрист, бир өмрүндө ики худая гуллук эдин
билйөн — диййөн. Олам мана, Татьяна Михайловна —
Родион лох-лох гулуп, буйралы сакгалыны овушла-
ды. — Хава, олам мана — хемме худай — бир худай-
дыр — дийип жогап берйэр. Такык шейле... Мен хем
өзүме хызмат эдйөн, хемем худая — диййэр. Ана, бир
гезек серхошкам, гүнэми геч, княжна, мен шол татара
икимизин башдан гечиренлеримизи айдып бердим. Олам
мана — сен буларын барыны яш княжнанын өзүне-де
болшы ялы айдып бер — дийди. Онсоңам мана — сен
нэме үчин, анкасы ашан гожа, оңа дахыллы затлары
өзүңдө аяп йөрсүн — дийди. — Белки... — дийди...

Татьяна еринден силкинип турды. Гожа солдатын

голундан шапба япышды. Нәзик додаклары чала тик бирдеди. Родион гызын йүзүнн-де бада-бат уйтган гиденлигини гәрди.

— Нәме «белки», Родион? Нәме ол мана дахыллы ватлар?

Родион дулда ятав гошхалтасына бакав әтледа. Алды. Өңки еринде орнашып, гошхалтасыны дызында гойды.

— Догрусы, Татьяна Михайловна, мен шу сапар сизе шулары говшурмак үчин гелдим. Балам хәки бир бахана. Ким билйәр, ене вәче гун яшажагым!..

Татьяна барха бетер толгунды. Ичи сырлы гошхалтаны алнасамаян Родионның элинден хәзир какы алаясы гелди. Онам улып билмеди.

— Ынха, Татьяна Михайловна шол сизе саташав гүнүмден бәри аял, саклап йөрүв — дийип, Родион гошхалтасындан чыкаран гырмызы магасыны гыза узатды.

Татьяна матаны гәрди: йөнекейже кешдели якасы ала багжыклы. жотдажа, гырмызы көйнек.

— Гараганлы алаңын үстүнде шу көйнек мана гүләлек болуп гөрүнди! Шол гызыл гүләлегем сиз болуп чыкдыңыз. Татьяна Михайловна! Гүнәми гечин, ядыныза дүшйән болса, шу көйнеги әгнинизден өзүм чыкардым...

Ядына дүш ниреди! Шейле көйнек геендирин өйдүп, Татьянаның, әлбетде, гөвнүне-де геленок. Асла бу көйнегини гызынкы я огланынкыдыгынам ол селжерип биленок. Эмма шейле-де болса, ол гызыл сегин көйнеги усуллык билен багрына басды. Гөвнүне болмаса, бу нәтаныш көйнекден хайсыдыр бир отун я хайсыдыр бир гүлүн таныш ысы бурнүна уран ялы болды. Бир демде ганат ачан хыялы оны өрән узак иллере, ядына дүшмәйән сәхралара әкитди.

— Родион! Родион! Менин мәхрибан Родионым! — Узын кирпичлерин үжүнда мержен дәнелери гөрүндя.

Родионам бозулды. Сөйгүли перзендини бейле перишан хала саланына өкүнди. Әйсем-де болса, гошхалтасына ене-де элини сокды.

— Лазаретдәки доктор Шербак ядыңыздамы?

Татьянаның яшлы гөзлеринде бегенч алааматлары пейда болды.

— Ниреден ядымда болсун, әзизим?!

— «Ак генералың» тарпа-тайын өлен йылы, ятан ери ягты болсун, лазарет докторымыз Лександр Василич икимизиң бүтин тарыхымызы Петербургың журналында чыкарыпдыр. Такык шейле. Мен сизе айтдым яңы, княжна, бизиң обамызда бир татар бар, ёначы. Йөне өзи татарам болса, эрбет адам дәл. Ачык гөвүнли адам. Ана шол маңа шу журналы гетирип берди. Өзем — өлмәкәң элин говшур — дийди. — Өлерсин, йитер гидер — дийди...

— Айдянын нәме, Родион?! — Татьяна өзүне узадылан сары сахаплы, юкажык журналы гарбап алды. — «Родник». Ежемесячный иллюстрированный журнал для детей. Том III. Июль, Август, Сентябрь. С. Петербург. 1882.»

— Сиз шол телетин гыкындысы гоилан сахыпаны ачың, Татьяна Михайловна! Эдил өзи. Такык.

— «Бир теке гызжагазының ве онуң энекеси — солдат Родионың тарыхы. Очерк. Д-рь А. В. Щербак.» — Татьяна бирден сахапдан башыны галдырды. — Нәме аглаяң, мәхирли халасгәрим?

— Бегенжимден, княжна, бегенжимден!

— Родион, нәме үчин о галада бейле ганлы чакнышык болды?

Гожа солдат нәме жогап бержегини билмеди. Кимиң ким билен, нәме үчин урушянлыгы солдатың иши дәл ахыры. Оны генераллар билйәрлер. Шөхратлы серкерде Михаил Дмитрич билйәрди, ятан ери ягты болсун. Генерал — сүр — дийдими, солдат сүрмели. Такык зат. Эмма хәзир ол бу пикирини дашына чыкармады-да, агзы бүзмеклиже теммәки халтасына эл етирди, чилим доланып гүйменди.

Илкинжи «энекесинден» жогап алмажагына гөзи етен Татьяна өңкүденем юваш сесленди:

— Родион, неме... эйсем онда сен шол галада олардан... бизинкилерден хич кес галан дәлдир өйдйәңми?

Ә-хә, ахыры өзи барды үстүнден! Родионың чакы угрунда бар экени. Чага йүрегиниң өз догдук меканына баглы хайсы-да болса, бир ган дамары хенизем үзүлмедик боларлы. Родион улудан демини алып, гызың гамлы гөзлерине дыкгат билен серетди.

— Мен-ә шонда гөзләп тапмадым, княжна... Онсоңам, алып гөрсек, ондан бәри, гөр, нәче йыллар гечипдир...

— Родион, о гайынын адамлары нәхили?
— Хайсы адамлары, княжна?
— Шолар-да... азиялылар... текелер?
— Гой алла гүнәми гечсин, вагшы гайпалар... Ба-
ры бисоват... өзлерем гарып...

— Эрбетми олар, Родион?

— Оларам адам, мәхирли Татьяна Михайловна,
элбетде, эрбедем бар, онадам. Расеядан мысал гөтерэ-
йиң... Айдан ялы, княжна, менин ясап берен зынжыр
баглы хажымы йитирмән саклаянызмы?

— Элбетде! Элбетде!

— Ана, шонам дагдан агажындан ёнупдым. Нохур
дийилийән дерее битйән экен. Өзүм ялы бир кеммагал
гөркезди Менем она, ядымда, галайы мытара бер-
дим... Адам кемме ерде адам, княжна. Бир гезек мен...

Ызлы-ызына какылан гапы батлы ачылды. Ич
ишике пейда болан эли ак межимели Денис Батури-
нин бэлчигрәк сеси янланды:

— Ол — питнечи гай гөзлейәр, гайда дынчлык бар
ялы... Пардон! Мен сизе чай гетирдим. Момбеллә кә-
меклешйән. — Йигит йылжыраклап баш әгип, ичи ак
чәйнекли межимәни столун үстүнде чаласынлык билең
ерлешдирди.

Татьяна пыңкырды: йылжыраклаян Денис хәзир
ресторанын официантына меңзеди. Эйсем-де болса, ол
угур тапыжы йигиде өз отуран стулыны теклип этди,
өзем кроватда жоңкарды.

— Таныш бол, Денис! Менин...

— Сениң, Татьяна Михайловна, «солдат шинелли
әнәкән» Родион — дийди-де, бэлчирейән яш йигит кө-
не әндиғи боюнча еринден тарса туран гожа солдата
эл узатды. — Салам!

¶ Гарашылмадык хошаматдаң алжыранны хала дү-
шен гожа эсгер-де гөрмегей баринин юмшак ак элини
гатаңсы аясында чалажа гысды

— Сизе саглык дилейән, Алы хезретиңиз! — дийиң.
чүй какан ялы чеңкледі.

— Обадан гелдиңизми, Родион дәде?

— Хут шейле, Алы хезретиңиз! Отставкадакы сол-
дат. Байры харбысумак...

— Отурың! Чай ичелиң! Сиз хакда Татьяна мапа
кәң зат айдып берди... Гелениңиз эшидип, гөрүп га-
лайын дийдим... Сизе пәсгел берен болсам, багышлан!

— Айдыңыңыз нәме, барин? Айдыңыңыз нәме!..

— Мыхманларын бары гитди, Таня. Дине эйнекля Жорж галды. Тарантелла чалар... — Денис көпманылы йылгырды. — Аделина билен...

— Бу гүн бизиң Родиондан эзиз мыхманымыз ёк, Денис. Ким нәме дийсе, шоны дийсин...

Студент билен гожа солдатның өзара сөхбети бар-ха алышды.

— Сен, Родион дәде, ыкбалыңдан разымы?

Гожа солдат ювашжа гүлди.

— Ыкбалымдан разы болмага я болмазлыга мениң нә хакым бар, мәхирли барин? Мен мужик. Мен ер сүрмели, экин экмели. Ерем маңа несип этмеди. Хүдай бермеди. Машгала-да бермеди. Өмрүми солдатлыкда гечирдим... Бар гуванжым — Татьяна Михайловна. Галыберсе-де, ине, шу аңы теммәки...

— Обада дурмуш нәхили?

Родион ене чала гүлди.

— Обада дурмуш нәхили болсун, мәхирли барин? Гүн дояр. Гүн яшяр. Кимдир бири дүңйәден өтйәр. Кимдир бири дүңйә гелйәр. Бары — таңрын садык гүллары... Пелегин чархы шейдиң, айланып дур. Ата-баба шол бир такдыр. Дурмушын гердиши шейле. Хүдайың буйругы шейле... — Сеси бирден ювашан Родион чилим доланмага дурды. — Саг болсун «ак генерал», ятаң ери ягты болсун, Михаил Дмитрич мени өмрүмнің ахырында диен ялы солдатлыктан дындарды.

Революцион романтика билен ганатланып йөрәң Денис Батурины мужигиң бу исләпәси ере пытчал уран ялы болды. Эйсем онда Родион өз ыкбалыңы өзгертмек барада пикирем эдепок-да? Асла шум ыкбалы өзгеререм өйденок. Өзгөрмелидирем өйденок. Онда нәме, онда нәме Денис дагы өз кружокларының гизлин йыгнакларында — көне дүңйәни юмурмак, тәзе дүңйә гурмак угрундакы айгытлы хужүмде ишчилер дайханлара даянмалы, дайханлара бил багламалы, обалара айланып, дайханларын гөзүни ачмалы — дий-шиң, богазларыны пыртып йөрлер?..

Денис чилим чекйән гаррының гамашан йүзүне ене бир гезек сийнитли сын этди. Бейнисинде пырланан шол соваллары она-да айдасы гелди. Эмма өз сырының ачылаймагыңдан чекиңди. Ассырынлык билен Таня гөзүнің гытагыны айлады. Гыз бутнаман отыр-

ды. Ядан боларлы. Денис мундан артык отурмагы өзү-
не улып билмеди. Бирден турды.

— Саг болуң, Родион дэде! Хезил бердиңиз.

— Христос өз пенасында сакласын сизи, асыллаң
барин! — дийип, Родион оны элниниң ышараты билен
чокундырды...

Дениси угратмага чыкан Татьяна гөчгүнли халда
доланып гелди. Родион икисиниң гам гатышыклы йү-
рекдеш сөхбети шондан сонам эсли вагтлап довам эт-
ди. Бирденем Татьяна мыхмана кын совал берди:

— Родион, о ерлерде шиндем уруш болямыка?

Гожа солдат пикире гитди:

— Ончасыны билемок, Татьяна Михайловна, биле-
мок, махрибаным! Йөне худай гөркезмесин, урушдан
апатлы беланың ёклугыны билйән мен..

Татьянаның өз отагына гелип, кровадына сүйнели
бәри эсли вагт гечди. Хейхат, гөзүне уky геленок. Бир
эйлесине дөййәр, бир бейлесине. Пикир толкунлары
барха басмарлаяр. Гөр, ол хәзир нәмелер хакда ой-
ланмаяр!.. Нәме үчин дүййәде уруш боляр? Нәме үчин
ынсанлар урушмалы? Ган дөкмели? Уруш нәмә герек?
Татьяна муңа хич дүшүнип биленок. Аклы чатанок.
Яны Родионам урушдан апатлы беланың ёклугын
билйән дийди. Ол билйәр ахыры! Көпи гөрөн гарры
солдат ол. Гөр, нәче сөвешлере гатнашыпдыр!.. Доғру-
дана, шол үлкелерде шейле жөвзалы ыссы болямы-
ка?.. Родион, элбетде, о ерлерде-де адамлар хил-хил
диййәр. Хер хилсинден бар диййәр... Вах, хемме зады
өңүнден билип болайса! Хайп, гелжеги өңүнден такык
гөрүп билйән дана, мегерем, бүтин дүййәде-де ёк бол-
са герек...

Уклап биленок. Эйлесине бир дөййәр, бейлесине
бир дөййәр.

Кәте-де яссыгынын ашагына дыкан гызыл көйнеги-
ни усуллык билен чекип алып, чалажа сыпалаяр...

АЙДЫҢ ЫКБАЛ ГӨЗЛЕГИНДЕ

Москванын аязлы гыш гижесн калбы талаңа дү-
шен Татьяна, хайп, гележеги өңүнден гөрүп билйән
дана, мегерем, бүтин дүййәде-де ёк болса герек ди-
йип, арманлы пикир этди...

Хер бир адамың өмрүндө, хер бир халкың ыкбалында, тутуш юрдун асырлара улашкан чылшырымлы тарыхында, элбетте, гирдап-гүзер, ёл-ёда, инелге-чы-калга, белентлик-песлик, чатрыклар, шаёллар кәң, Шоларың барыны өңдөн гөрмөк, айдып бермөк мүмкин дөл. Эмма хак ёлы-ёданы, дүз йөрөлгәни, чыкалганы тапмагың, сайлап алмагың ахырда хер бир адамың, хер бир халкың, тутуш юрдун эбеди ыкбалыны кесгитлейәнлиги-де белли зат.

Йөне шол хак ёлы-ёданы, дүз йөрөлгәни ким гөзлесин, ким тапсын? Ким кесгитли карара гелсин? Өзүңнң бир бүтеви дөвлети болмадык, энчеме тире-гайпа бөлүнип, дагынык халда, агзала яшайн миллетиң ыкбалы барада ким алада этсин? Ким она ягты ёл салгы берсин? Шоны башарып билиён пайхаслы дананы ниреден тапжак?!

Гарагумун гужагына яйран гадымы гүркмен гайпаларының ыкбалының чөзгүди ахыры шу важып меселә дирейәр. Хазар деңзи билен Амыдеряның аралыгындакы уммасыз гинишликте балык тутан, мал бакан, янлык яйан, экин экийән, гуйы газан, халы докаян, ат чапан, ав эдийән дагынык халк ытгыбарлы хем күвваглы аркадага — ховандара гөз дикйәр.

Руслар билен арзылы арагатнашыгы ёла гоймага чалшып, түркмен илиниң пайхаслы кетхударлары дүрли йылларда Астрахана, Оренбург, Санкт-Петербурга, Бакува, Тифлисе гидип гелиярлер.

...1821-нжи йылын аягында шейле вака боляр.

Гарабогаздан Челекене гелиён рус гәмиси газаплы гайда хеләкчилиге үчрәяр, елкән йыртылар, гая ялы гомлар гәмини кенара зыңяр, гәми чагшәяр. Шол халатда-да Хыва ханының, хамала, ерден чыкан ялы болуп, етип гелен яраглы нөкерлери хеләк боланларын дашыны галлаярлар. Бәш йүзе голай гаракчы гәмиде галан әхли азыгы талап, матрослары есир аляр.

Бу хабар Челекен адасының кетхудасы Кыят хана етйәр. Ол ортанжы оглы Кадырмәммет билен алтмыш саны яраглы йигиди янына алып, дөрт киржимин елкенини деңизде ачяр. Абай-сыясатдыр дилеварлык билен рус есирлерини гаракчыларын элинден алмак, өлүмден халас этмөк Кыят хана башардыр. Сон яшүлы олары алты айлап диен ялы өз өйүндө саклап, ий.

дирип-гейдирип, яраларына мелхем эдип, алладан ак ёл дилеп, Бакува атаряр...

Халас эден рус есирлерини дүрли от-чөп билен сейикләп-бежерип йөрөн гүнлериниң биринде кенарда гөк деңзе сын эдип дуран Кыят ханың янына Алажа обасының молласы гелйәр.

— Нәдйә, хан ага, орусларың гутулышымы?—дийиң, докмәде молла элиндәки гара монжуклы тесбисини хошаллык билен ойнакляяр. Онуң соңкы вагтларда моллачылыгыны унудып, сөвда ышгына дүшенлигине белет Кыят хан совал берениң йүзүне седасыз чинерилйәр. «Сакавың соңуна серет» диен накыла эерип, сөвда улашан молла вагты билен жогап гайтармаяр. Онуң яңкы совалы нәхош руслара рехими инип я небси агырып бермәндигини яшулы молланың йылжыраклачы ягжымык гөзүнден аңяр. Хан аганың чак эдиши ялы болубам чыкяр.

— Мен-ки саңа хейвере хайран гаян, хан ага... Кыят хан ене сесини чыкармаяр.

— Ягшы-ки, шунча харжа-чыкдажа галып, о түңи капырлара мисли-ки өз ковумдашларың хасабында серенжам берйәң. Аял-эбтатларың оларың кирлерине ченли ювушып йөрлер... Эйсем, айдалы, Орусъетде сең башыңа бела гелсе, алла даш этсин, олар шу жүре гамхорлук эдерлер өйдйәмнң?

Ак селлели, даяв гөврели, чигинлек молланың янында хас-да мүжимел болуп гөрүнйән Кыят хан дашлашан ак елкенлерден гөзүни айрып, ызына өврүлйәр, чагыл гатышыклы чәгесөв ёдадан оба бакан әдимләп уграяр. Молла-да гапдаллашып гадам уряо.

— Тагсыр, сен менден, мегерем, бир санач уны артык иен болсаң герек?

Дылымсыраян молла жогап бермейәр.

— Шейледир, чаклаян... Шондан өтрем сен гердиши менден хас говы билмели... — Хан бирден аяк чекйәр-де, молланың йүзүне чинерилйәр. — Соңкы айда Аждархана нәче киржимин гитди?

Гарашылмадык совал хәрпи белент молланы бир бада алжырадар. Ол бирхаяукдан соң жогап берйәр.

— Йигрими чемеси болса герек...

— Нәме ибердин?

— Ай, ожук-бужук... Ягны-ки алланың әмри билен дуздур боя, бирнәме ишбил...

— Бары аман барып гелдими?

— Аллаха шүкүр!

— Аллаха-да шүкүр эт, гурбаны болайын, тагсыр! шүкүр эт, ынан вели, ләкин көнөлөрүн саргыдынам ятдан чыкарма: эшежигини берк душа дийипдирлер.. Эгер-ки сенин киржимлерини орус ашналарымызын гәмилери пеналамадык болсалар, гаракчы гажарлар барыны гара деря гарк эдердилер... Я шона шиндем гөзүң етенокмы, тагсыр?

Икиси эсли салым сесини чыкарман йөрөйәр. Дине аякларының астында тогаланян майдажа чагылларын шыгырдысы эшидилйәр. Эпгек билен өвүсйән ел мол-ланың ак селлесинин ужуны галгадар. Кенарда чарлак-ларың чакыр гагылдысы эшидилйәр.

Кыят хан ики элини билиндәки гара гушагынын астындан гечирйәр.

— Сен маңа айт, тагсыр: арамызда орусдан яман-лык гөрөн ёмүт бармы? — Совалына хич хили жогап алмансон, ханам пикире гиден ялы болды. Эмма ло-май сөвда отугып угран молланы ырмага-ынандырмага хас томмаклы делил тапандырын өйдүп, оңа ене йүз-ленди. — Челекене демир, мата, полат, кендир, мис, тагта ниреден гелйәр? Эйрандан я Хывадан гелйән-ә дәл болса гөрөк, тагсыр?

Кыят ханың өйүнө якынлашярлар. Хан мерхеметли молланы мыхманчылыга чагыряр. Эмма Эсенгула гаг-наян рус сөвдагәринин хемаяты билен тәзе дүкан ачан молла гыссанмач мөхүминин барлыгына салгыланып, оруспараз хана миннетдарлык билдирип, сага совуляр.

— Ядындан чыкарма, тагсыр, биз оруслара дәл-де, оруслар bize гөрөк. Бетер гөрөк! Бизе агзымызы би-рикдирийән ховандар лазым, тагсыр... Тазыган довар-ларың нә жүрө шумлуга гирифтар боляндыкларына өзүңөң нәбелет дәлсин...

Шейлип агыр йүкли йылларын кервенлери Гарагум сәхрасындан ганлы гарпышыкларың ахы-наласы билен тиркешип гечипдир. Түркмен үлкеси асуда гүне зар болупдыр, таланчыларың атларының тойнаклары дине бир ерин сагрысында дәл, арманлы йүреклерде-де ыза-лы ызлар галдырыпдыр.

Тарыхын чархы вели үзнүксиз өңе айланыпдыр.

Кә эгрелип, кә гөнелип, кә ёлунып, кәте йитип, кәте ене-де тәзе чатрыклар ййрадып, ики йүз йыллап диен

ялы довам эдиң гелен рус-түркмен гатнашыкларының азаплы ёдалары ахыры бир улы ёла биригйёр. 1869-нжы йылын ноябрында рус полковнигиниң аз санлы отряды Красноводскиде, гадымы Шагадам гуйысының башында дүшлейёр. Бу хабар дине бир деннз кенарына дәл, бүтин үлкә йылдырым чалтлыгында яйраяр, дашары юрт дипломатлары-да хайдан-хай галамларына япышярлар..

Түркмен илиниң Россия мейлетин бирлешмеси шол пурсатдан башланяр...

Эмма дурмушда хич бир тарыхы өврүм хич хачан зовалсыз гечмейёр.

Кеседен сын этсең, дурмуш хақыкаты, тарыхы өсүшиң өзи патыша Россиясының бу айгытлы әдимини тайярлан ялыды, хемме херекет диалектики кануча лайыклыкта яйбаңланан ялыды. Иш йүзүнде велиң бейле болмады. Дүрли бәхбитлери араян гаршылыктар янадан мөвч алды. Бу ерде-де, элбетде, гең гөреси зат ёк. Деря ялы долун-дашып барян дурмуш акымыны бир нобура салып болмаяр. Дагдан дөмен ужыпсызжа чешмелер дура-бара биригип, бир деря өврүлйәнчә, кән ёллары, кән күлпетлери башдан гечирйёрлер.

Рус отрядының Каспи дензиниң гүндогар кенарында дүшләнлиги барадакы хабары эшиден инлис хөкүмдарларында «Инди нәтмели?» диен ховсалалы совал дөрейёр.

«Инди нәтмели?» диен чылшырымлы совал түркмен тайпаларының хан-беглериниң арасында-да дилден-диле гечйёр.

«Инди нәтмели? Нәхили әдим әтмели?» диен кын совал Каспи дензиниң гүндогар кенарындан Гарагүм гинишлигине бакаң дүрби тутан рус серкерделериниң-де энчемесиниң улы алада гойяр.

«Инди нәтмели?» диен совал шинди дине түркана гарамаяк халкын өз калбында гозгалан турзанок.

Өрән узак йылларың довамында эгрәм-буграм, чаңкандаклы, чыбышыл-чыбышыл ёдалар билен әмеле гелен рус-түркмен арагатнашыкларында бир чемче гараягың бир челек балы заяламагы мүмкин диен дөвүр гелйёр. Инди бар зат объектив тарыхы зерурлыга дәл-де, бир я биртопар адамын пайхасына, эркине, гара небсине я ынсабына, гөдеклигине я сыпайычылыгына, кечжаллыгына я товшан түйлүлигине баглы болуң дуряр.

Инди гүйч билен адалаты улашдырып билен утмалы.
Ылайта-да патыша гошунларының өңүне дүшйән харбы серкерделере ченденаша әгәлик, әсерденлик, гөргүрлик герек. Бир аймагын я какабашын хатасыны дүзетмек кәте йүз акылла башартмаяр.

Дүрмуш хақыкаты шейле-де болса...

«Бизе Россия раят болмакдан аматлы чыкалга Әк» дийип, 1875-нжи йылың томсунда Гөкдепе яшулулары бүтин ахал-теке жемгыетиниң адындан Этреге, рус генералының хузурына абрайлы адамлардан векил иберйәрлер. Эмма леллим генерал Ахал векиллеринә белли бир жогап бермейәр. Хайышлары әсгерилмедик кетхударлар шарпык иен ялы болярлар. Хатда текелерин Нурберди хан ялы, озалдан Россия мейлетин бирлешмеги үндәп гелйән кәбир хан-беглери-де бөвүрлерини динлемәге межбур болярлар. Олар ярага япышалын диййән дызмачларың өңүнде бу сапар йүзлерини биалач ашак саярлар...

Шу тетелли себәплер зерарлы, патыша хәкимиятин шовакөр сыясатчысумақлары хем-де гиррик харбы серкерделери паракатчылыклы пурсатлары, аматлы мүмкинчиликлери элден сыпдырдылар. Ахалда патыша гошунларына яраглы гайтавул бермели диенлер агдыклык эдип башладылар.

Инди кенарда дүшлән лешгер я үмсүм ызына гайтмалыды я-да ярага даянмалыды.

Үчүнжи ёл ёкды...

ИКИ ОДУҢ ОРТАСЫНДА

Ахалдыр Мара әрк эден Нурберди ханын арадан чыканына он дөрт гүн дийленде, 1880-нжи йылың май айынын башларында: «Ак генерал» Скобелев шу гүн өз лешгери билен Хазар дензиниң кенарында — Чекишлерде гәмиден дүшүпдир — диен ховсалалы хабар Гөкдепе галасына-да гелип етди.

Гала довула дүшди. Әхли гүррүн шол хабара сырыкды.

— Ыскобыл дийдими янаралын адына?

— Скобелев. Шол Хывада, Кокантда гөз гөркөзеп серкерде.

— Бай-бов, ол Булгарда түрклеринем күлүни чыгарып гайдыпдыр ахыры!

— Хава-да, гөзи ганлы генерал-да... Ики ат депишер, арасында эшек өлөр болаймаса ягшы.

— Ики ат ким, эшек ким, Гөнүбек багшы?

Дутарыны эгинден асан мешхур сазанда чала йылгырып, аяк чекди:

— Атлар-а генераллар, ханлар бор. Эшегем — ики-миз ялы гарамаякдыр-да.

Кичижик чайың гырасы билен барян обадашларың жерси бир яна совулды. Эдимини чалтландыран саванда яңкы совал берен голак дүкешин:

— Элхепус, шу Амангелди багша Гөнүбек адыны билип дакыпдырлар-ов! Затдан горкмасы ёк. Гыпынысыз гөнүлөп гойберйёр залват — диен инче сесини паялдан геченде эшидип галды. Чалажа йылгырды.

Бири-биринден ховсалалы хабарлар эшидилйёр:

— Генерал Чата гелипдир.

— Генерал Терсакандан гечипдир.

— Генерал Хожагала гелипдир.

— Генерал Бендесен көтелине етипдир...

Скобелевиң отрядлары Гөкдепә якынлашдыгыча, ховсала артды гитди отурды. Галаның кетхударлары хәли-шинди үйшүп-чашдылар: инди нәтмели?

«Инди нәтмели?» диен совал ягы якынлашдыгыча чтилешди.

— Генерал Арчмана гелипдир.

— Генерал Дурундан бәрик уграпдыр.

Инди нәтмели?

...Гиңишлейин гурнаңлан гоюн агылы ялы болуп, теленип отуран Динли галаның гүнорта четиндәки гоша тудуң саясында язылан тәсин гүлли кечелерин үс-түнде орнашан яшулулар хем шу кын меселе барадакы мөхүм маслахата үйшүпдилер. Хәзир бу ерде Ахал кетхударларының әхлиси диен ялы барды. Олар өңлерине илкинжи чәйнеклери аланларында Гүн яңы найза бойы галыпды, хәзир болса гушлук чагы болуп баряр, отуранлар кыблада хатара язылан намазлыкларә йыгы-йыгыдан гөз айлаярлар.

Гайга гиден гөкдепелилерин агыр аладасындан би-хабар гушлар гожаман тутларын шахаларында дывувсыз жүркүлдешйёрдилер. Гайрада гыкувлашып, чилик ойнашып йөрөм огланлара-да, тамдыр одун йүк-

лән тайхарыны өңүне салып, ялаңач япыдан дүшүп гелйән, башы шырдаклы, аягы чепекли гожа-да гала-нын үстүне абанып гелйән ховп дегишли дэл ялыды.

Эмма кын маслахата жемленен яшулудара велин, хәзир әхли зат, булутсыз асманам, огланлы мейданам, тамдыр одун алып гелйән гожа-да сус, дүнле, өйкели ялы болуп гөрүнйәрди. Сейреклән япраклары саралән пессежик үзүмлерин арасы билен илерки ёдадан даш гуя бакан гечип барян эллери күйзедир мешикли гелин-гызларын әдимлери-де аграсдан хаялды. Оларын хич хайсыныңам йүзи ерден галанокды.

Хамала, хич хайсы хич ерик ховлукмаян ялы, яшулударын сөхбети-де өрән хаял, аграс әхенде довам әдйәрди. Бу ерде бу махал бир сөз аз, ики сөз көп ялы болуп дурды. Илин ыкбалы чөзулйән шейле галаголлы пурсатда-да отуранларын хич хайсынын агзыны көпүржикледип, элини келеменледип я бириниң сөзүни бөлүп, сабырсыз сокжармаянлыгы, нобатсыз агыз ачмаянлыгы гаты ген гөрәймели хадысады. Эйсем-де болса, бу ерде ген гөреси зат ёкды. Түркмениң тебигаты шейледди. Бейле сыпайычылыклы сабырлылык, пафхаслы гиңлик түркмене галапын асуда хем гин Гарагумун, ченденаша чыдамлы, әвмезек дүелерин әбеди тебигатының тәсиринден гечен боларлы. Эмма отуранларын ғылык-хәсиетлери, матлаплары, әлбетде, дүрли-дүрлүди. Өз шахсы бәхбидини галанын ыкбалындан, илатын бәхбидинден хас илери тутян кетхударларда өз мүйнлерини сынчы гөзлерден ансат гизлән билмейәрдилер. Дине кесесинден оларын бары ватаның, халкың гамыны иййән ялыдылар!

— Инди нәтмели? — дийип, хениз какасының кыркыны бермедик Магтымгулы хан шол бир совалыны ыгынсыз гайталады. Дымып отуранларын салык йүзлерине дыкгат билен гөз гездирди. Ким айбогдашыны гурупдыр. Ким екедыз отурупдыр. Ким тирсегине дондур чәкменини ясык әдинипдир. Ким әдикли. Ким меси́ли. Ким чокайлы. Ким чепекли. Бары диен ялам телпекли. Яш хана жогап бермәге бу сапарам хич хайсы алнасамалы.

Онсонам. сораг берен Магтымгулы хан болса-да, отуранларын кеммеси онун голайында орнашан Дыкма сердарын йүзүне серетди. Мунунам. әлбетде, өз себәби барды. Ханлыгы мврас алаң Магтымгулы яды

мурты табан, йигрими яшлы йигитди. Үстесине-де ол моллачарды. Дава-жеңден дашрак дураныны кем гөренокды. Шонун үчинем хәзир отуранларын хеммеси-нин гөзи бөрмели Дыкма сердардады. Шоңа умыт баг-лаярдылар. Дыкма сердарын батырлыгы барадакы ро-воятлара бары белетди.

Элиндәки садап саплы сечекли гамчысы билен әдигинин гонжуна чалажа какып отуран Дыкма сер-дар өзүне дикилен сораглы назарлары, әлбетде, дуй-ды. Эмма әнтәк өңе дүшмәк исләмеди. Бу отуранла-рын ичинде она ынам әтмәйән кетхудаларынам әк дәл-дигини Дыкма сердар говы билйәрди.

Умуман, Дыкма сердар (онун өз аслы ады — Өвез-мырат, хәзир ол әлли бәш яшында) дүшүнмеси кын адамды. Догрусы, шунча яшап, өзүнн нәхили адам-дыгына онун өзем хенизем онлы дүшүнип биленокды.

Ол алты яшында ата мүнди. Еди яшында етим галды. Он үч яшында аламанчылыга гошұлды. Он бәш яшында күртлере есир дүшди. Гарындашлары пул берип, сатын алдылар. Он еди яшында өзүне леш-гер әдинди. Әгри гылыжыны сырып, бир Машатдан, бир Хайдарабатдан, бир Хорасандан, бир Тәхрандан чыкды. Эмма онун аламанчылыгам илиңкә меңзеш болмады: алан олжасыны гарып-пукара пайлады.

Бөрмәнин илерсиндәки дагын ин белент гершине Агайлав диййәрлер. Гыйчак-гыйчак дашларын арасы билен гидйән эгрәм-буграм, инчежик ёдадан шол гер-ше чыкян обада өрән сейрекди. Эмма Өвезмырат шәл герше алты яшындан дырмашып уграды. Аягы дашдан тайып, нәче ёла тогаланып гайтды, эндамжаны перса-ла болды. Йөне ене дырмашды. Дагын депесинде оту-рып, туршы зирик, сүйжи бөвүрслен ийди. Белки, шол дырмашмаларын тәсиринин, кемсидилен, силтерленен етимлигн я-да аслы гарып болансон, әсгерилмедиги-нин тәсиринин етен болмагам мүмкин, өзүн билеп уг-ранындан «Гүн гүйчлиниңки, говурга — дишлиниңки» диен аталар сөзи Өвезмырадын бейнисинде берк ор-нашды. Ол яшлыкдан — гөз гөзе ягы, дине гара гүй-же даянмалы — диен пикире уйды.

Мегерем, шол себәпден болса герек, патыша го-шунының отрядлары Хазар дензинин гүндогар кена-рына гелип уграндан, Дыкма сердар оруслар билен

якынлашмагын эбетейини гөзлөп уграды. Ол телим сынанышык эдйэр.

Ахыры ол улы оглы Акбердини янына алып, Чекишлере — генерал Лазаревин янына гидйэр. Өзүниң достлашмак мейлиниң түйс йүрекдендигини делиллендирмекден өтри Чатда болан чакнышыкда есир алнан ики саны рус солдатыны-да элтип берйэр. Сердар өз эдимини генерала курханың сүреси билен дүшүндирмэге чалышар: «Эгер душманың өзүнден рүстем болса, онуң динине гарамаздан, гүйжүне гөрө табын бол». Шейдип, ол ярым йыла голай рус лагеринде яшайар.

Марыдан гелен Нурберди хан шол хабары эшидип, газаба мүйэр. Себэби Россия раят болмак хайышы билен Тифлисе — Оларың Император Алы Хезретлери Бейик Князь Михаил Николаевичиң хут өз хузурына барып, йүзүни алдырып гайдан Нурберди ханың йүрегинде оруслара китүв дөрөпди. Шондан соң ол Эйрандан далда гөзлөп башлапды. Эйран шасы билен гуда болупды. Шонуң үчинем ол Дыкма сердарың шол эдимини дөнүклик хасаплады. Дөнүк сердарың обасына талаң салды.

Шол арада-да русларың лагеринде кимдир бири Дыкма сердарың гөвнүне дегйэр. Сердар гума сиңйэр. Нурберди хан өленсоң, машгаласы билен өз обасына гайдып гелйэр. Ене гүйч топлап уграйар.

Ики тараплы өйке аңсат язылмаяр. Эйсем-де болса, апатлы ягының якынлашмагы, Магтымгулы ханың говушгынсызлыгы гөкдепелилери ене-де бөрмели сердара йүзленмэге межбур эдйэр.

Бөрмеде улы маслахат боляр. Ылалашык барада геплешмек үчин Дыкма сердар билен Сопы ханы «як генералың» янына илчи эдип ибермек макул биличйэр. Илчилерин руслар билен сулхы алышар. Олар рус лагеринде галярлар.

Шол йылың август айының аягында болан газаплы сөвеш вагты, мен барып, теке ханлары билен геплешейин, белки, ылалашыга гелерлер — дийип, Дыкма сердарың өзи рус генералыңдан хайыш эдйэр. Эмма оңа ынанмаярлар, гайтам гылыжыны алып, туссаг эдйэрлер. Хайсыдыр бир гөдек офицер онуң сакгалыңдан чекйэр. Сердарың еңсеси гатаяр. Түркменин сакгалы билен телпегине эл гатдыгың, гутардыгы.

Гүйз гижеси оглы Акберди атлы ызындан баряр

(ине ол хәзірем какасынын ызындакы хатарда сөзсүз отыр). Шейдип, ики ая голай рус лагеринде болан Дыкма сердар ене Гарагумдан чыкяр.

Хәзир, «ак генералын» лешгерлери гала етип гел-йән махалында ол текелерин баш серкердеси болуч, өнө чыкды. Эмма айгытлы маслахата үйшен кетхударың бирнәчесиниң она ынам этмейәндиклерине ачык гөзи етип дур. «Купур сөзден алла даш этсин велч, Бамыда, Бөрмеде янарал Ломакиниң сербазларына ёл салгы берип, сүйжи сув тапышып йөрен Дыкма сердар бизе баш болжак болса, ишимиз ровачланармыка?!» диен кинаялы сөзи ол дүйн метжидин янындан гечип барырка эшитди. Гаңрылып середенде, эли тесбили Керимберди ишаны танады. Шонун үчинем онун сөвешиниң бир четинде Дыкма сердар болса, «ишини ровачланжакдыгыны» мүнкүрлере шексиз субүт әдеси гел-йәр. Шонда-да, яш ханың хәзир өзүне дикилен сораглы назарыны дуйса-да, онун: «Инди нәтмели?» диен совалына Дыкма сердар илкинжи болуп жогап бермә-ге алнасанок.

Гожаман тутларың шахаларында болса пысырдаш-ян гушлар дынуwсыз жүркүлдешйәрлер.

Ики дызына чөкүп, тогдары ялы чугутдырып отуран ак селлели, меле чәкменли, аксовулт йылчыр йүзли ишаның салыхатлы сеси үмсүмлиги ахыры бөwүсди.

— О-түки, Тежендир Мара иберен чапарларымызданам-а дерек болмады — дийип, ол чайлы кәсесине әл етирди.

Ишан ага йүзүни ерден галдырмаса-да, бу игенчли сөзде өзүне гыжалат берилйәндигини Магтымгулы хан, әлбетде, анды. Чүнки Гурбанмырат ишаның туруwбашдан патыша гошунларына яраглы гаршылык гөркезмегини беленчилеринден биридигини хан говы билйәоди. Яш ханың яяллыгыны ишан хәли-шинди язгарярды.

— Чапарларам нәме, алла ёл берсе, дири болсалар, чыкар-да бир ерден, ишан ага.

Гыссаглы мөхүм билен гөндерилен чапарлар хәзир ара алнып маслахатлашыяң меселе боюнча Этек, Тежен, Мары кетхударларынын пикирлерини билип гелмелидилер. Эмма, Гурбанмырат ишаның айдышы ялы, олардан шу гүне ченли дерек ёкды. Чапар ибермеги макул билмедик ишанын мұны-да өзүниң еңши хасапландыгына ханың аклы чатды,

— Ай, онсоңам нәме, дамулла, язгытдан сыпан ёк... Ишан йылчыр йүзүне чыкан бегенжнни гизләп билмеди, өз ичинден болса: «Хава, хан ага. Ахыры мең днениме гелмели борсуң. Хергиз мең сөзүмден чыкыжы болмагын» дийип хешелле какды.

— Хан ага! Бир чемче ганымдан гечсеңиз, менем өз эшиденими айдып галайын. — Айбогдашыны гуруп, өңүндәки чәйнегин ала багжыклы гапагыны шыркылдадып отуран ёгнас яшулы готрак йүзүни ерден галдырды. Барының назары оңа тарап өврүлди. Магтымгулы хан макуллайжы ышарат этди. — Чапарлар, хан ага, бирчак гелипдирлер. Йөне сизе гөрүнмәге горкун, букушып йөрлер... Марыдан көмеге гелен дөрт йүз атлы жигидем өтен агшам Багажадан ызына доланыпдыр...

— Нәме?! — Ханың гөзи ханасындан чыкайын дийди. — О нәтүйсли геп болды?

Дыкма сердарам өне омзады:

— Ким айтды оны сана?

— Оглум. — Готурак йүзли яшулы ене ере серегди. — Жигитлер өз сердарының төвелласынам алмандырлар. «Орусда арымыз көенок» дийипдирлер...

— Намартлар! — Дыкма сердар гылыжының сапыны берк гысымлап, гыжынды.

— Намартмы я мертми, ончасыны билжек дәл, сердар, йөне—урушжак дәл, сердар—дненлер-ә чын...

— Вах, багрымы якмасаңызлан! Түркмениң өйүни йыкан шу агзалалык дәлми нәме?!

— Хер ханынам өз айры матлабы бар! — Бары башыны бирден галдырды. Дым-дырслык болды. Хәзир Дыкма сердар бир зат айдар өйтдүлер. Эмма онданаңм седа чыкмады. Чүнки бу томмаклы сөзи айдан ил ичинде таналаян, сыланаян, сарпасы сакланалаян Гөнүбекди. Нурберди хан пахырың яшлыкдан биле өсен, биле тиркешен жан ялы хемсаясыды. Отуранлардан йүзүни далан болмаса-да, өзүниң биртопар кетхуданың гөвнүне дегенлигини дүян сазанда морта сөзүни юмарламага чалышды. — Хан ага, халка сала салынса, нячик борка?

Гурбанмырат ишан хандан өнүртди:

— Халкам нәме, Гөнүбек, аллатагаланың эмри бялен кетхудалар нәмәни оңласалар, шоң билен болар-

да. Сүрүн ыгтыяры чопанда боляндыр. Бизинем ала-
дамыз, худай ёл берсе, ил-гүнүн аладасы.

— Элбет-ки, тагсыр, элбет-ки! — дийип, голайда
хажа гидип гелен, шонун үчинем хөрпүни хас белент
тутян Керимберди ишан селледешини голдамага ала-
насады.

Эмма Амангелди сазанда Гөнүбек лакамыны йөне
ерден алманды. Ол «йүз гөрүп, гапырга сырянлардан»
я-да биринден сөз алып галыялардан дэлди. Хэзирем
ол женбазлара йүрегиндэкини айтды:

— Илин-гүнүн аладасыны эдйэниңиз гаты говы,
ишан агалар. Илем, иншалласа, сизи унутмаз. — Ким-
дир бири узун найының ужуна күмүш гейдирилген
галыяны сазанда узатды. Гөнүбек чилимден бирки ёла
хезил эдинип сорды-да, ызына берди. — Йөне мен
башга бир зат дийжек болян, тагсырлар. Тарыхдан
мәлим болшы ялы, ата-баба ган-хүн алгылы ягыларам
ярашып гелипдирлер. Бизин нэ орусларда хүн алгы-
мыз бармы?.. Эбединде, ишан ага, ынсан ганыны дөк-
мек пыгамбер өвлатларына махсүсмыка? Алла оны өз
бенделерине буюрдымыка? Бирден таңрынын газабы-
на галаймалың?

Кимдир бири гайра четден чалажа сесленди:

— Кимин кимин ганыны дөкжегини энтек алла }
билйө.

Дыкма сердарың оглы гепләни хырсыз далады.

— Кимин ганы дөкүленде-де, пархы ёк. Биз гала-
ны горамалы!

— Берекелла, оглум! Капыры өлдүрөн шехитдир—
дийшип, Гурбанмырат ишан билен Керимберди ишан
икиси биле сесленди.

— Пидасыз горап болмазмыка галаны? — Чүрн
телпекли Ханмәммет Аталык дикелди-де, Дыкма сер-
дарың чытык йүзүнө серетди. — Бирки саны гөдек
янарал гөвнүмизе дегди, райымызы йыкды дийип, ору-
сын барыны бираякдан сүрмесек нәдйө? Ак патышаң
диле дүшүнйөн янаралларам аз дэлдир ахыры!

— Ёгса нәме? — дийип, Оразмәммет ханам халыпа-
сынын парахатчылыккы мейлини голдады.

Дыкма сердар ики ханың ойнаклаян гөзлерине ичиң-
ден гечип барян назар билен серетди. Сердар оларың
тилки ялы сыпжыкдыкларына белетди. Оларың хали-
шинди үйтгөп дуриян шемалдав угур алып, аматлыр

пурсат антап, өзгерип-өвсүп билйэндиклерине гөзү етикти. Оларын йүпүне одун гоймак хатарлыды. Гарачынларымыка я ат ойнадырмакалар? Ёк, хэзир-э гарачынлары ялы.

Гөнүбегин пессайдан аграс сеси Дыкма сердарын пикирини бөлди:

— Мен-э, адамлар, Ханмәммет Аталык билен Оразмәммет хан икисинин маслахатыны макул билйән. Алла угруна этсе, гурбансыз горанмагын нежадыны иймели.

— Жадыгөйлик биленми? Я саз биленми, Гөнүбек? — Дыкма сердарын гатаңсы сесинде яңсы дуялды. Гөнүбегин ылалашыгы үндейән ханлары ач-ачаң голдамагы сердарын гахарыны гетирди. — Сазанда халкынын йүреги юка боля-да! Гөнүбегем хемме кишем өзи ялы юка йүрекдир өйдйәр... Суз сенрикден агды, жемагат... Инди ылалашардан гич. Инди душмана гайтавул бермегин гамыны этмели...

— Берекелла, сердар! Аферин! Алла медет берсин! — диен Гурбанмырат ишанын йүзи хас-да ягтылды.

Гүнлеч говур эмеле гелди.

— А-хов, о патыша гошунынын сапында түркменем бамыш дийәлер-ле. Чынмыка шол?

— Ай, түркменденем хер хайсы чыкар...

— Ики жахан оваррасы болдук.

— Чашын гөзүне середен ялы.

— Мен айдын, болмаса, Эйрандан көмек соралың!

Бу гүнлеч говура эсерденлик билен диң саян Дыкма сердар гулагыны үшертди. Галяна гүйменйән Магтымгулы ханын йүзүне серетди.

— Хава-да, түйс жай маслахат. Гойны гурда табыралын. Ай, акмак, Хыва ханындан нәме гөрдүн көмек сорап? Көмек бермеден-э гечен, гайтам Дашкент янаралыны bize гаршы өжүкдирди.

— Хак айдын иним — диен Гөнүбек Дыкма сердара назарыны дикди — Бу рөвүшлери эдил өнден гөрөн ялы Магтымгулы шахыр bize маслахат эдил гидипдир:

Бир бидөвлет билен бирге болынчаң,
Дөвлетлинин гапысында гул болгул!

Керимберди ишанын инли гашы чытылды. Сазанда дикилен нәгиле назарыны Магтымгулы хана тарап өвүрди:

— Эйсем онда сен Эйраны бидөвлет, Орусъедем дөвлетли сайяң-да, Гөнүбек?

— Дөвлетли хем гудратлы сайяң, ишан ага,

— Тоба дий, таңрынын бендеси! Саңа, мегерем, шейтан сапак бериңдир. — Ишаның алжыранны назары мәрекеден далда гөзледі.

Эмма хич кесден сес чыкмады.

Чокайына яма салып отуран йигит бирден:

— Ай, биз-ә деряң о йүзем бир, би йүзем — дийди-де, якымсыз үмсүмлиги бозды. — Йитирйән задым ёк. Я шаннырдап отуран шайлы гелним дул галар диен гайгым ёк...

— Бинамыс! Бигайрат!

— Аял-эбтатлары, оглан-ушаклары хаял этмән га-ладан чыкармалы. Гайрак, гума атармалы!

— Бейле дәл, көшек! — Керимберди ишан алкымында отуран жахылың сөзүни агзындан алды. — Гой, зенанлар өз ичимизде болсунлар. Эрлериниң мертлугини я намартлыгыны өз гөзлери билен гөрсүнлер...

— Эй, тоба!

Гарма донуны ясгынжак алан Ханмәммет Аталык Керимберди ишанын гулагына нәмедир бир зат чавуш чакяң Магтымгулы хана йүзленип, өңе омзады:

— Хан ага, озалында бу гердишлер, әлбетде, алла тарапындыр велин, өзүм-ә пелек терезисиниң хайсы тарапының аграмлажагына шинди оңлы гөз етирип билемок...

Говүр кнпарлады. Хан дүшүнмедү.

— О хайсы терези ол?

Эмма Ханмәммет Аталыга май берилмеді. Гурбанмырат ишан билен Керимберди ишан икиси, хамала, өң диллешен ялы, нәме үчиндир, онуң сөзүниң ёргудыны хана дүшүндирмәге ерли-ерден ховлукды. Догрусы, хан мертебелі ики ишана бирден бейле ховсала етишмәгиниң себәбинде дүшүнмеді. Йөне ол ики ишаның жылларынын алышмаяндыкларыны, бири-бирине ассырынлык билен бадак саяндыкларыны бил-йәрди. Бу ики руханының уламалык угрундакы бас-лашылыгы иле-де мәлимди. Олар гөрер гөзе сыпайчылыклы саламлашсаларам, өз янларындан бири-бири-

ды. — Шү гылыжын йүзүне язылан хаты гөрйәнизми? — Ол гылыжы ики эли билен дабаралы галдырды. — «Зен талак» язылгы! Дүшүнйәнизми? Ким шү гылыжы ишледип билмесе, «зенаны талак» язылгы. Шү саргыт галаның әхли гылыжына язылгы. — Дагы бир сөзем диймеди-де, туршы ялы лампа отурды, тел-негине эл етирди.

— Рас айдяң!

— Түркмен хич хачан кесекинин шасына я ханына бил бүкен дәлдир!

— Берекелла, жигитлер! — дийип, дызмачлара гылау берйән Керимберди ишанын өзүнден гөвни хош болды.

— Биз тархан! Өз галамыз өзүмизе бес!

— А-хов, Бендесен пәлван! — дийип, ыгыран Хан-мәммәт Аталык ене-де отурып билмеди. — Агзың айдяңыны гулагын эшидйәми? Гөкдепе галасыны горадыгын түркмен улкесини халас этдигиң дәл ахбетин!

— Өз арабаны тигирле! Өз гүнүңе яң!

Дызмачларын ганы гыздыгыча, Гурбанмырат ишанына көхи гелди. Көпчүлиги өз сөзүне гулак асдырып билендиги барадакы гедемси дуйгы она гылау берди. Шәхратпараз ишаның гушы учды. Доғрусы, ол хәзир ганлы чакнышыкдан өзүне нәме неп гелжекдиги барада, умуман, бу уршун киме, нәме үчин гереклиги барада-да ойланып дурмады. Оны өз сепйән тохумының сүвдан ганан шитил ялы, гөгерйәндиги канатландырды. Ол өз янындан тамдыр инди мазалы гызды, чөрөк япыбермек пүрсаты гелип етди диен нәтиже чыкарды.

— Хан ага, инди маслахаты жәмләйсен нәдйә? Миллетин мейлин-ә гөрдүк — дийип, ишан алнасады.

— Бизем кән зады гөрдүк, ишан ага — диен Гөнүбек ене онун гапдалындан чыкды. — Гумда гана булашып ятан телпекдир шырдагам кән гөрдүк, хейхат, женде екеже-де ганлы селле гөрмедик...

Хан ага дәл-де, Дыкма сердар ардынып, еринден турды. Гапдалындан асылан гыны готазлы гылыч әдигине дегип, икияна ыранды. Саг элини гушагына гысырылан сапанчаның гундагына етирди.

Мәрәкә сув сепилең ялы болды.

— Гөнүбек! Бес әдиң! Ил-гүн сени сылаяр. Сени-ям динден я илден чыкып йөрән ыкманда дәлдигиңи

барымыз билйәс... Хәзир... — Дыкма сердар саг элиңи галдырды. Ассырынлык билен ыза чекилен Гөнүбев сазанда сердарың нәме дийжегине гарашман, ясы еңсесини түңнердиң гитди. Шол махал анырдан бир топар атлы жигит етип гелди. Сердар гара өйлерия хатарындан босүшып чыкан аялларың, эллерини дал длашып, ковчум-ковчум болуп, мәрекә тарап йөнелендиклерини гәрди. Шол пүрсатда-да өзүниң сакгалыңдан чекип, хаясыз йыршарян, ябы дишли рус офицериниң бетнышан кешби гөз өнүнде жанланды. Гөвреси гагшап гитди. — Адамлар! Ишан ага гулак салың!

Гүрбанмырат ишан Магтымгулы хан билен Дыкма сердарың арасында дуран еринден өңе сайланды. Онүң варплы сеси аяк үстүнде дуран агыр мәрекәниң депесинде яңланды. Ишан мукаддес топрагы капырлардан горамага чагырян илкинжи сөзлеринден башлап, галалыларың ганыны гыздырмага чалышды. Ахырда-да газавата чакылыгыны ак пата берип соңлады:

— Алла сыгының, алланың бенделери! Алла бизиң тарапыңдыр! Аллатагаланың гудратлы эври билен Магтымгулы ханың ве ене-ки Дыкма сердарың пеналы перманыны ыглан әдйән: алла аманадымызы алыңча, галаны горалың! Капырын элинден өлен шехидир. Алла сизе медет берсин, герчеклер! Омын!

— Омын!

— Омын!

— Омын!

Сөвешкең касам хөкмүнде мүнлерче адам тарапындан ызлы-ызына гайталанан бу сөзүң гара бүлүглы асманда яңланан гүррүлдиси гул-гулалы галаны сарсдырды.

Гала горжалан ары кетегине дөңди...

Башы белалы галаның гүнбатырында болса бу махаллар патыша гошунының отрядлары ұлы басга дүшүп, сөвеш сепгитлерини пейлейәрдилер...

Гызыл хач жемгыетиниң ак чадырлары өзбашдан хатара дүзүлди. Иң кичижик чадыры графиня Милютинаның еке өзи эеледи. Хич кесе дүйдүрмаса-да, ол бу гүн эрбет ядады. Даң билен ёла дүшүшлери. Ахыры ол ёлда атдан дүшүп, фургона мүнди. Хәзирем Родионың яңижа гетирип берен шезлонгында ики аягы-

нам өнө узадып, аркан ятып, гөзлерини юмды. Өзүни дүйшүн йөрөн ерлерини гөз өңүнө гетиржек болды.. Чагалыкдан башлап, бегзадаларын арасында эсен графиня үчин хэзирки ягдайы ялан ялыды. Санкт-Петербург, Гатчина көшги, Москва, Ливадия, Рим, Вена, Флоренция, Париж, Гамбург, Симеиз... Императорлар, шалар, шазадалар, короллар, герцоглар билен душуншыклар... Пешенели бал-маскарадлар... Император театрлары... Бирденем Гарагум чөли... Гарагум чөлүни Елизавета Дмитриевна дүйшүндө-де гөрмөндү. Дүйн болса шү чөлде князь Шаховской она биле дурмуш гурмагы теклип этди. Гүлки! Эртекэ мензейер. Эмма хаыкат...

Чадырын дашындан гелен зенан сеслери графинянын пикирини бөлди. Ол дүйрленип, дин салды.

...— Князь Шаховскойң йүзи яны ене салыкды. Мегерем, командующий ене бир якмазыны диендир. Ахырда икиси бири-бирини дүэле чагырмаса ягшы..

— О нәме үчин?

— Өзүн гөренокмы нәме? Князь графиняның көйүндө көйүп йөр ахыры...

— Көөндө нәме?

— «Ак генералыңам» гөзел кенизин төверегинден айрыласы гелевок. Хер халда харбы министрин гызы...

— Бейле дәл болаймасын? Аял гөрсе, Скобелевин жыны атланяр диййәрлер-ле... — Чадырда отуран графиня биалач йылгырды. — Оларын оншуксызлыгы Отеллонын дерди дәл. Князь Шаховской яралы я нәхош ерли миллеге делалат эдйәр. Ине, шу гүнем шолар үчин хол чадыры гурдурды. Скобелев болса шоны халанок... Князь билен графиняны ысмышдырынам эжизлере дүйгүдашлык дуйгусымыка диййән...

Милютина ене-де йылгырды: гөр, адамлар нәхили сынчы]

Арман, Москваның шол аязлы гыш гижеси калбы галаңа душен Татьяна-да, онун бир махалкы «солдат шинелли энекеси» Родионам бу барада хич зат билмейәрди, билмеклери мүмкинем дәлди.

Өз гызы яны гөйгөн княжнасы Татьяна Михайловна билен душунанына бичак бегенендигини Родион вагтал-вагтал гураксы үсгүрип, даражың флигелде ар

сак атбакара узак гиже гүррүн берди, ягты жаханда өзүниң ялңыз гуванжының эйжежик гумрусы Татьяна-дыгыны өвран-өвран гайталады. «Бүтин Расеянын гуванжы хем гахрыманы» генерал Скобелев билен энчеме ёла йүзбе-йүз душуммак багтының өзүне миессер боландыгыны бүйсанч билен ятлады...

Татьяна-да шол гиже оңлы уклап билмеди. Шол агшамын дөреден толгунмаларының, гаршылыклы дүйгүлларының, чолашык пикирлеринин кереби оны сындырмады, уклатмады. Пикир ызына пикир чоғды!.. Нәме үчин дүйәде уруш боляр? Нәме үчин ынсанлар урушмалы? Ган дөкмели? Уруш асла нәмә герек? Татьяна муңа дүшүнип биленек. Аклы чатанок. Родионом айдяр ахыры — урушдан апатлы беланың ёк-дугыны билйән — диййәр...

Кәтс-де ол яссыгының ашагына дыкап гызыл көйнегини усуллык билен чекип алып, гамгын сыпалады...

Родион-а бейле-де дурсун, хай-хайлы генерал Скобелевин өзем Гөкдепе галасыны зелемегин я-да сон-ра тутуш түркмен үлкесинин өз мейли билен Россия бирлешмегинин нетижесинде дөрежек дүйпли социал өмгөрншлерин маньсына-матлабына гөз етирип билжек дөдди. Аслында «ак генерал» бу барада чынлакай ойлананокдам. Ёк, ойлананокды. Харбы серкерде үчин шонда өз компаниясынын дине бир маньсы-матлабы барды: ол өз патышасына тәзе ер алып берип, өз шан-шөхратыны артдырмалыды...

ЭЙСЕМ ИНДИ ОЛ ЭРКИНМИР

Узак гиже оңлы уклап билмедик Татьяна даң атарына такатсыз гарашды. Ахыры жахан ягтылып башлады. Башужундакы инсиз, узын пенжиреден махал-махал дашарык гөз айлап ятан гыз шогурдавуқ аң простыны үстүнден серип гойберди-де, юмшак кроватында дик отурды. Иылманчак чигинлерине яйылап шабрам гара сачларыны аркан атышдырды. Ериндең гобсунмага ялтаняң ялы, аясыны энайы энегине сөйһәп, тирсеклеринем ики дызына дирәп, эсли салым доңан ялы болуп отурды. Ахыры аякларыны кроватдан саллады. Пола язылап гаплаң дерисиниң үстүнде ятан ичи сүтүкли махмал шыпбыгына кепдери топух...

лы аякларыны илдирди. Гиже геййән ак атлас көйне-
гини шовурдадып, пенжирәниң өңүне барды. Инчеден
узын пенжирәниң ашақы гөзлериниң айналарына ни-
кап болан ораяны тутусыны ики тарапа сырды. Она-да
кайыл болмады-да, гөк пенжирәниң бир гапдалыны
усул билен ачды Май сәхериниң сергин шемалы йүзү-
ни сыпалады. Атыр ыссы пәкизе ховадан хезил эди-
нип дем алды.

Институтың яй шекилли, яшыл реңкли жайының
гиң ховлусы ләлезарлыкды. Сәхерин сергин шемалы-
на нәз эдип, үлпүлдешип отуран реңбе-рең гүллер
Татьянаның гөвнүни гөтерди. Гапдаллары зерендир
липалы, гоша аллеялы шу ләлезарлыкың институтың
ызгытсыз начальницасының иң улы гуванжыдыгының
студенткаларың хеммеси билйәрди. Начальница гыз-
лара: «Сизем шу тәсин гүллер ялы, тәмиз болмалы-
сыңыз» дийип, хәли-шинди өвүт бермәгө эңдик эдип-
ди. Хемише диен ялы этеги пола етип дуран гонур
көйнекли, шиллин бойлы, сүйри йүзли, биркемсиз ти-
мар берлен чал сачлы, эли элмыдама лорнетли на-
чальницаның хортан кешби гөз өңүне гелен Татьяна
биалач йылгырды.

Татьяна хәзир институтда өзүнден өзге адам ояна-
дыр өйтмеди. Эмма ялңышанына деррев гөз етирди.
Институтың гиң ховлусының тә гайракы демир дәрвә-
зесине ченли узалып гидйән, ал-яшыл кешдели
клумбаларда эли гайчылы күйки багбан эййәм ыг-
шылдашян тер гүллерин пудакларыны гырпып-чыр-
пып, тимар берип йөрди. Дан шапагының ериниң гы-
зарандыгы гүллере чайылан сымгылт өвүшгинден мә-
лим болды. Асмандан ак гувлар ялы, гайышып барян
акжа булут топбажыклары-да Татьянаның сүңңүни
еңлетди.

Нәхили ажап сәхер! Май сәхери!

Татьянаның өз он алты яшының белленен гүнүниң
эртеси «солдат шинелли энекеси» Родион билен хес-
ретли хошлашалы бәри инди бәш ая голай вагт гечди.

Бу гүнәм 18-нжи май. Бу гүн онуң иң сонкы экза-
мени. Иң кын экзамен — Танры кануны. Иң кын эк-
замен, иң мылайым мугаллым. Мәшбүрүнч яйбан сак-
галлы, чалымтык узын сачлы, тогалак гөврели про-
фессор Инжилиң сүрелерини овазлы окап билйән га-
раягыз гызы айратынам эй гөрйәр. Оны диңе Татьяна-

ның өзи дәл, класдашларыныһам хеммеси билбәр, Ене-де санлы сагатдан Татьяна гызыл янаклы, сабакман гоюн гөзли кешишиң өңүнде дикелмели Догры, Татьяна соңкы гүнлерде отагындан чыкман диеһ ялы ахыркы сынаға тайярланды.

Ёк, дине соңкы гүнлер дәл, ол инди бәш айдан бәри — берк ядында галан шол гарлы ғыш эртиринден бәри институтың дашы хаятлы ховлуһындан чыкман яшаяр.

Шол хесретли хошлашык хәзирем бирден гөзүниң өңүнде жанланды.

Татьяна әгни гоюн дерисинден тикилен, теммәки ысы сиңен гонрас поссунлы, башы япбашык гара телпекли, аягы кече әдикли Родион билен особняғын атыңналы шекилли секисине ирден чыканда, гар ягып дурды. Родион дашарда бир сөзем диймеди-де, гары ардылан басганчаклардан ашак душуберди. Татьяна болса гоша сүтүне сөөнип, алжыраңны назарыны онда айырмады. Даяв гөврели солдатын чигинлеринин инди бирисе чөкенлиги шол махал гөзүне илди. Родион инди, догруданам, солдата дәл-де, өз аслына — даһ хана мензәйәрди. Татьянаның йүреги бирден ховсала дүшди. Родион өзүнден дашлашдыгыча, йүрегиниң хайсыдыр бир дамары үзүләйжек ялы, нәмедир бар ғымматлы задыны өмүрлик йитирәйжек ялы болды. Бу дуйғы йүрегини гүрсүлдетди. Бирден әһли зады унудып, мәхрибан адама тарап ылгады. Баршына-да гожа солдатың бойнундан аслышды. Сакгалы-мурты сырылмадык йүзүнден өвран-өвран огшады, седасы хоркүлдап, гөзяш дөкди. Гар билен гарышан гөзяшы өзиз хоссарының гамашан йүзүне дамды.

— Болды! Болды, бесдир, әйжежик гумрым!.. Хапа болман! Мен ене гелер дурарым... Хава, хава, гелер дурарым...

Хапа, шол хесретли хошлашыкдан бәри бары-ёғы бәш ая голай вагт гечди. Әмма шу мөхледің ичиндө өз калбында нәхилидир улы бир өзгеришлигиң боландыгыны Татьяна аңды. Ол үрч әдиһ оқады, экзаменлере тайярлык гөрди, экзамен берди, әйсем-де болса, бөврүнде хемише башға бир санжы бар ялы болды дурды. Родионың пешгеш берен журналыны гүнде-гүнаша элине алды. Биреййәм бүтин мазмуныны ятдап

билйән очеркини дүшнүксиз гусса билен гайталап-гайталап окады...

Хәзірем Татьяна эли гайчылы күйки багбаны унутды-да, чепине өврүлди. Хашамланан туалет столжыгынын үстүндө ятан юкажык журнала гөз гездирди. Еринде дур. Гижеки гоян еринде. Журнала эл етирди. Поссужак додаклары пышырдап уграды.

— «...Төвереклеринде санитарлар пелесаң уруп йөрен яралыларын арасына дүшен, ахы-наланың, найын-жар инчилдилериң зарындан гулагы камата гелен чага гөзүни элек-челек эдип, дегре-дашына вехимли назар айлады, онсоң еринден турды-да, серрелишип ятан маслыклардан совла-совла аласармык халда өнө йөреди, ажы гөзяшыны пайрадып, эжесини гөзлемәге башлады.

...Генерал Скобелев етим гызы графиня М.-а бермеги, ондан хәзірликче гыз барада алада этмеги хайыш этмеги буюрды, гелжекде ол бу гызы өзи тербие-лемегин йүрегине дүвди.

Графиня узакда дәлди, галаны габан лагердеди... Ол гыза серетмеги өз деншиги Родиона табшырды. Хызматкәр эдип алар ялы аял машгала болмансон, Родион чем гелен иши эдйәрди: нахар биширйәрди, ичерә середйәрди, кир юварды...

Энекелик везипеси Родионын гөвнүнден турды. Тәве гуллугына монча болуп, гызын яшажык беденине синен чанлы киршени ювмак ниети билен, ол деррев сув гыздырып башлады. Ожагаз гыз үч яшларындады. Өз төверегини галлап дуранлара ойнаклап дуран гара гөзлеринин мүнкүр назарыны айлаян, кирлән узын көйнекли — эгнинде шондан башга зат ёкды — бу гараягызжа гыз яп-яңы табордан алнып гайдылан эйже-жик цыган гызына мензейәрди.

Эндам-жанынын ювулмагы гыза хош якмадык боларлы, чүнки ол эллерини келеменледип, дөбшенекләп, гыкылык барыны турузды. Эмма шепагатсыз Родион гызын гык-вагына сәхелче-де питива этмән, оны гарачыны билен ювундырды».

Чала йылгыран Татьяна шол ябаны гызжагазы гөз өңүнө гетиржек болды. Эмма шол гызыл көйнеклиже гыз гөз өңүндө шекилленмеді. Ене-де окап башлады.

— «Ол йылы сувы гызын депесинден хер гезек пагладып гуянда: «Нәче ләгирсеңем, пәкнз-ә болар».

сың» — дийип гайталаарды. Ахыры ол гызы сува дүшүрүп болды, она йыртылан эркек көйнегинден тикилен араassa көйнежиги гейдирдилер, келлесине гочаа яглык даңдылар, она боларлык аякгал тапылмансон, аягына узун йун жорап гейдирдилер. Гаража гыза кровадын орнуны тутян тагтырованда шол халда ерлешдирип, гара дере батан энеке ахыры она чай берип башлады...»

«...Дузага дүшен сарч жанаваржыгы яда саяяшол ябаны гызжагаз Таня Текинскаяды. Ол дине Родион билен графиня өвренишипди. Родион оны ийиндирди, гейиндирди, гейимини чыкарды, ювундырды, ятырды, дашынданам көбир рус сөзлерини айтмагы өвретди. Родиондан өзге адамларын барына Таня ве-хим хем мүнкүрлик я-да халыс бипервайлык билен гарады. Родион болса онуң гөвнүнде бар задын орнуны гутды. Ол хайсыдыр бир түркмен сөзлерини хеч-жикләп, Родионун сөбүгине дүшди йерди. Эмма дине рус дилини билйән Родионам шейле халатларда өзүн ийитирип дурмады. Ол я гызы макуллап башыны атды я-да бирден гыза вөширэк чинерилип назар салды. Бу болса Татьянаның хошуна гелди. Ол хер сапар жакгыл дап гүлди...»

Татьянаның дамагы хыкга долды. Элинден стола гачан журнала мержен ялы гөзяшы дамды. «Ах, Родион, Родион, махрибан ховандарым! Ниредекән сен хэзир? Мен бу гүн иң сонкы экзаменими бермели». Шол махалам туалет столуның ёкарсында, сымгыл реңкли дивара какылан юмүртга шекилли айнада өз суратыны гөрди. Хэзир ол бир затдан өйкелән ялы болуп гөрүнди. Пөкгүже додакларыны чала ачып, хэзириң өзүнде кимедир бирине бир затлар дийэйжек, игснэйжек ялы болуп дур. Тегелек ачык якасындан гөрүңйән алтын зынжырлы алтын хач айнада ловурдалы. Айпада искилленен суратын өйкели, нагиле навары Татьянаның гөвнүнден турмады. Ол бирден өз шекиллине дилини чыкарды: «Ери, гырнак, сен нәмә торсарярсын? Нәмәни гайгы эдйән? Я бу гүнем экзаменден горкямын?» Шекилинден сес чыкмады. Өз сесини Татьянанын дине өзи эшитди. «Хич хачан муз-вермегин, Татьяна, хич хачан! Башыңы хемише дик тут!» дийди-де, чала йылгырды: алты-еди яшларын дака, өйде окадылян махалындакы немец дили мугал

лымасы — алтын гүршавлы пенснели семиз фрау Гертруда ядына душди. Хэзир ол айнадакы шекилиң шу гамлы назарыны гөрөн болса, пенснесини маңлайына галдырып: «Никарашо. Непрлишно. Пасор...» диерди. Хөкман кәйиннерди.

Догруданам, шол йыллар Татьянаны окатмак кынды. Алты-еди яшына ченли, нәмедир бир затдан горкян ялы, хер бир адама гаража гөзлерини мөлөрдил, вехимли середен, бойнуны ичинден чыкармадык, сесиз-үйнсүз, йыгра чага бирден-бире үйтгеди. Аягының ашагына от басыян ялы, узынлы гүн багда ылгашлады. Етим гызың мәхирли хоссарларының йүреклерине теселли берен бү өзгеришлиге Татьянаның өз-э дәл, гамхор энекеси Момбелли-де, гувернантка-да, Натали дайасам дүшүнмеди. Йөне олар өңлөр хайсыдыр бир гуржагыны элине алып, бир бурча дыкылып, галапын седасыз отурияң гызың бирден кебелек ялы гайып йөрөн Аделинаның ызына эерип уграндыгыны гөрдүлөр, бегендилер. Хава, Татьяна бир ерде дек отурмаян гарагол гызды. Сыпынса, класдан гачярды. Сон гачагы гувернантка я Аделина бир ерлерден тапып гетирйәрди. Кәте бирден мугаллымың совалына хич хили жогап бермән, дымып отурмагам ол өзүне айып билмеди. Кәте-де бирден өзүнден ики яш ұлы Аделинаның билмедик совалына-да жогап берйәрди. Гараз, мугаллымлар гарагол гыздан хер хили «хокга чыкарарына» гарашярдылар. Дине бир алтын гүршавлы пенснели семиз фрау Гертруда дәл, хемише пәкизе ак көйнекли, гара сюртүккы, чала сакавлап, өрән юваш хем хаял геплейән, элинің аркасыны агзына түтүп, хәли-шинди паллаяң, гоша энекли, гарынлак инлис мугаллымы сэр Доусон хем, француз дилини окадяң мугаллым — клас отагында хажжык ялы хекгерилйән, яш, сыратлы, учурсыз чаласың херекетли, гара цилиндрли дегишген мосье Анри хем, саз мугаллымасы — гаралы гөзли, алма янаклы, хемише гүлөр йүзли сеньорина Изабетта хем гара гызың какабашлыгыңдан зейренйәрдилер. Оларын бары биригибем, бир зада гең галярды: өзүніңкә асла меңземейән хәсиетли Аделина билең Татьяна еке гезегем уршанок. Онсоңам Татьянаның гараголлугыңдан зейренйән мугаллымлар, нәме үчиндир, оны эрбедем гөренокдылар. Ылайта-да ұзың дырнаклары гырмызы лаклы саз мугаллымасы сеньо-

рина Изабетта (Аделинаның «мамма миа!» сөзүни өөренип галан мугаллымасы) Татьяна мәхирлиди. Хер такты, хер гамманы онларча гезек гайталатса-да, Тания шадыян сеньоринаның «зулмуна» чыдайрды.

Ине, бу гунем 18-нжи май. Бу гүн онун иң сонкы экзамени. Татьяна кичижик столунун үстүне ене бир гөз айлады. Теология боюнча биртопар китап чалам-чаш болуп ятыр: Төврат, Инжил, сахабаларын диваалары, кераматлы энбияларын өмүр беяллары...

Профессор хер гезек сапакдан сон класда — дини ыгыткады Тания Текинскаядан говы билйәниңиз ёк — дийәрди. Бу гүн нәме диеркә?

Татьяна окуп корпусына етип барярка, гин басгачакда «гамгын гөзли Света» ызындан етди.

— Тань, дур! Дур, биле гидели! Нәме маңа айгман гайдыберипсиң?.. Эртирин хайырлы болсун, мәхрибаным!

— Сенкем!

Өрүлән меле сачлы, сүйт ялы ак беденли, мавы гөзли бу тыңкыжа гыз Татьянаның сырдаш жорасыды. Хатда Аделина ынанмаян сырларыны-да Татьяна Светлана ынапярды...

«Гамгын гөзли Светаны» телим йылың довамында идән болмады. Бир агшам Татьяна бу ягдайың себәбини жорасындан соранда, Светлана ере середип, узак вагтлап дымды. Ол умуман өзи барада сөхбет әдилмегини исләнокды. Асла ол Татьянадан өзге гыз билен кәнбир геплешибем я тиркешибем йөренокды. Шол сапарам берен совалындан жорасының үнсүни совжак болуп, Светлана сапалак атды. Ахыры Татьяна — мен сенден сыр гизләмок ахыры — диенсон, улы дердинин ужуны чала беян этди. Ол өзүниң бир атлы дворянын-помещигиң ойнашындан болан гызыдыгыны, әжесини гөрмәндигини, хайсыдыр бир етимлер өйүндә өсендигини, эшитмишине гөрә, алданан әжесиниң өзүни деря гарк әденлигини, дүнйәде хич кими гөресиниң гелмейәндигини... хамсыгып диен ялы гүррүң берди.

Шол агшамдан соң ики етим, ики начар бири-бирине хас-да ыснышды...

Секиде аяк чекдилер. Икисем йылгырды. Татьяна

сүем бармагы билен акжа жорасының жүйк бурнуны
жалажа басды-да, ювашжа гужаклады:

— Гитдикми, жүйкбурун?

— Гитдик, принцесса! Иң соңкы айгытлы хужүме!.

Татьяна үчүнжими я дөрдүнжи болуп, класа гир-
ди. Гирен бадына-да суссы басылды. Чалымтыл узын
сачлы, мәшбүрүнч яйбаң сакгаллы, яш гелниңки ялыг
йылманак гызгылт яңаклы, гара жүпбели, мылакатлы
профессорың гапдалында гоңур көйнекли эли лорнетли
начальница-да отырды. Татьянаны гөренден, ол онсу-
зам гыңыр йүзүни туршатды. «Жирафаның» Светлана
икисини, нәме үчиндир, халамаяндыгыны Татьяна бил-
йәрди. Онун шол ызгытсыз дуйгусыны хәзир экзамен-
де-де йүзе чыкаржакдыгы икучлы дәлди. Эйсем де
болса, Татьяна хырчыны дишләп, догумлы өңе әтледя.
Икинжи партада орнашды. Сәхелче салым гечмәнкә-
де, кешише йүзленди:

— Мен тайяр, сизиң фазылатыңыз!

Профессор начальницаның чытык йүзүне гөзүниң
гытагыны айлады-да, пенснесини дакынды:

— Шейлеми? Эйәмми?! Онда нәме, таңрының
гырнагы, Татьяна Михайловна, бәрик гечиң-де, алца-
саман айдыбериң!..

Мылакатлы профессорың мылайым сесиниң мәхир-
ли әхеңинден рух алан Татьяна начальница, хамала:
«Мен сенден горкмаян» дийип хемле урян ялы, башы-
ны дик тутуп, силкинжирәп, еринден турды. Эда би-
лен өңе гечди.

Өз әй гөрийән студенткасының жогапларыны про-
фессор башыны ашак салып диңледди. Онуң христиан
дининиң эсасы йөрелгелерини, дурли ақымларыны, Ин-
жилиң сүрелерини сакынман, ызлы-ызына сүңшурип
баршына бегенди. Соңкы сынагдан гечйән студентка-
дан гөзүни айырмаян начальница болса азиялы гызың
дик якалы гөк көйнегиниң үстүнде ловурдаян алтын
вынжырлы хажа середип, садап саплы лорнетини гө-
вүне бир тутды, бир айырды, бир тутды, бир айырды.

Шол арада-да эли овадан хачлы профессор гүлүм-
сирәп, еринден турды:

— Гаты говы, гызым! Гаты говы! Таңры саңа зе-
хий берип билиндир! — дийип, мержен билен безелен
хачыны гызын йүзүне үч ёла айлаң чыкды. — Амин!

Начальница үлешикден галып барына дөнүп, өзү
виң барлыгыны билдирмек иследи:

— Менинем бирнече совалым бар.

— Баш устүне, мадам!

— Христиан дининин таглыматынын эсасы өзөнө
нөмө?

— Инжил бизе, христианлара: гарк боляна голүны
бер-де, сувдан чыкар — диййө. Апостол Иоанн весьет
өдипдир: «Бири-биринизи сөйүң, доганлар!»

Начальница ювдунды. Тазе совал гөзлөди.

— Ине, сен инди институту гутарян. Инди сен ата
ватаның мехрабына нөмө нег гетириң билерин өйд-
йөрсин?

— «Датлы миве бермейән хер бир дарагты чапып,
ода атырлар.» Апостол Матфейден, үчүнжи сүрө,
онунжы аят.

Гыңыр начальница ахыры канагатланан ялы бол-
ды: чала йылгырды. Эмма барха толгунян Татьяна
оны голдамады. Шол махалам «Жирафа» осласыз
совал берди:

— Танрынын гырнагы, Татьяна Михайловна, сен
хайсы дини ин мукаддес дин хасаплайң?

Татьяна алжыражак ялы этди. Маңлайы чыгжар-
ды. Эмма өзүни йтирмеди.

— Худайын бендеси хайсы дине ынанса, хайсы
дине гуллук этсе, шол дин онун үчин ин мукаддес
диндир. Афиналы Демосфен: «Хер ким өз ислән за-
дына ынаняр» дийипдир.

Начальница бу жогабың манысына дүшүнмеди.

Татьяна думаны гоюлашдырмага чалышды.

— «Хайсы өлчөг билен өлчөсөң, өзүңе-де шол өл-
чөг билен баха берерлер.» Апостол Маркдан, дөрдүн-
жи сүрө, йигрими дөрдүнжи аят. — Чалт-чалт чокунды.

Хәлиден бәри сесини чыкарман, гүлүмсирәп дин
дуран кешиш ювашжадан өнө әтледи:

— Хава, хава. Инжилде — хич кес ики танра гул-
лук әдип билмез — дийлип айдылыпдыр... Мен разы,
гызым! Гаты говы! Берекелла! Елүң ак болсун! Танры
медет берсин! Амин!..

— Мерси, сизин фазылатыңыз!

Класдан дазлар чыкан Татьянаны илки гужаклап,
Светлана болды.

— Нәтдин?

— Бәш, Света-әлемгошар, бәш!
Огшашдылар.

— Гир сенем инди!

— Горкян.

Кимдир бири Татьянаны чагырды.

— Гир дийдигим, гир! — Татьяна ене жорасынын янагындан өлди. — Бон шанс, ма шэри!¹ Мен саңа багда өз отургыжымызда гарашарын.

Татьяна гоша аллеялы, гүр багын жемендесиз гайра четинде, әпет гайың агажының астындакы отургычда орнашды. Бу чола бурч Светлана икисиниң арзылы меканыды. Ганатларыны герен лачын ялы, ики голуны ики тарапа яйып, отургыжың гершинде гойды. Йүреги хенизем гүрсүлдәп дурды. Келлесини аркан атып, гөзлерини юмды. Ичини чекип, ызлы-ызына чүңдем алды. Яңы гүллән гайыңың якымлы йити ысы бүтин беденине яйрады. Эркана гушларың шадыян жүркүлдиси гулагында яңланды. Гөзлерини ачды. Ене-де юмды...

«Эй, худаи! Чынмыка? Шу отуран менмикәм? Яныжа иң сонкы сынагдан гечен менмикәм? Эй, таңрым!.. Эйсем инди... Эйсем инди мен эркинмикәм? Өз-өзүме ханмыкам? Ыгтыярым өз элимдемикә? Эйсем шо чынмыка? Эйсем онда инди мениң нәме этсем, нирә гитсем, хақым бар-да? Инди мен өзбашдак шахсыет-дә?»...

Бегенч билен гынанч гатышыклы шейле гарма-гарышык соваллар Татьянаның келлесинде пырланды дурды. Онуң яш бедени энчеме дартгынлы гүнлерин ядавлыгыны шу махал сызды. Калбында хем шатлык дуйгусы, хем бирхили гайгы гезеклешди. Ол учурсыз гин дерядан йүзүп гечен ялы болды. Нәмедир бир затлар ызда, о кенарда галды, нәмедир бир затлар бәрде, бу кенарда оңа гарашяр. Эмма хәзир ол сил ялы овсунып-луммурдап гелен бу дуйгуларының хич хайсынданам баш чыкарып билмеди. Вах, хәзир янын² да Денис Батурин болсады!..

Шу тетелли ой-пикирлере батан Татьяна жорасына кән гарашды. Ахыры аллеяның башланян ериндәки фонтаның янында Светлананың тыңкыжа гөвреси гөрүнди. Татьяна оңа бакан ылгады. Хениз она совал

¹ Багтың чүвсүн, мәхрибаным! (французча).

бермәге етишмәнкә, Светлана саг элини ёкарык галдырып, бәш бармагынын арасыны ачды.

— Берекелла, жүйкбурун! — Татьяна оны гарса гужаклады. — Йөр инди тизрәк гейнели! Гачалы!

— Нирәк?

— Дуйн айтдым-а мен саңа. Бизе бегзадалар гач рашялар, Света-әлемгошар!

— Таны!..

— Нәме, ене кесирлик этжек болямын?.. Йөр, йөр! Ёлда айдарын барыны... Инди икимиз эркин ахыры! Ыгтыярымыз өз элимизде, мәхрибаным Светик!

Шондан ики сагат гечип-гечмәнкә, бхласлы безенен жоралар институтын ховлусындан огрынча чыкып, Вознесенская көчесине дүшдүлөр, Вознесения бутханасынын душундан-да гайрак совлуп, зым-зыят болдулар.

Инди, догруданам, ики жора капасадан бошан эркин гушлара мензеди. Майыл хова-да дийсен якымлыды. Москва бү гүн олара өнкүденем гөзеллешсә ялы болуп гөрүнди.

Светлана бирден инлис дилинде:

Вагты етип, дүйәде
Гелер шейле бир заман
Ынсан аклы, ынсабы
Ин өнде бор бигүман. —

дийип, гөчгүнли сесленди-де, жорасынын чигнине элини гойды. — Ким?

Татьяна-да жогаба мәхетдел этмеді.

— Роберт Бернс. «Лебзи халал гарыплык» — дийди-де, башыны чала аркан атып, гин гужагында бат берек ялы булутлар гайышып йөрен май асманьна сын этди. Француз дилинде гошгы айтды:

Эзиз итим, әй, дуйгудаш дертдешим,
Гел яныма, ий бу галан сомсаны!
Егса мунам берерлер бир ачгөзе,
Гел, гел, итим, бегендирме душманы!

— Пьер Жан Беранже. «Дөвлес скрипка».

— Берекелла, жүйкбурун!

Олар батлы гелйән пайтунын өңүни кесип, индики көчә ылгап гечдилер. Светлана айдышыгы ене-де довам этди:

— Бәш, Света-әлемгошар, бәш!

Огшашдылар.

— Гир сенем инди!

— Горкян.

Кимдир бири Татьянаны чагырды.

— Гир дийдигим, гир! — Татьяна ене жорасынын янагындан өнди. — Бон шанс, ма шәри!¹ Мен сака багда өз отургыжымызда гарашарын.

Татьяна гоша аллеялы, гүр багын жемендесиз гайра четинде, әпет гайың агажының астындакы отургычда орнашды. Бу чола бурч Светлана икисинин арзылы меканыды. Ганатларыны герен лачын ялы, ики голуны ики тарапа яйып, отургыжың гершинде гойды. Йүреги хенизем гүрсүлдәп дурды. Келлесини аркан атып, гөзлерини юмды. Ичини чекип, ызлы-ызына чүң дем алды. Яны гүллән гайыңын якымлы йити ысы бүтин беденине яйрады. Эркана гушларың шадыян жүркүлдиси гулагында яңланды. Гөзлерини ачды. Ене-де юмды...

«Эй, худай! Чынмыка? Шу отуран менмикәм? Яны-жа ин сонкы сынагдан гечен менмикәм? Эй, таңрым!.. Эйсем инди... Эйсем инди мен эркинмикәм? Өз-өзүме ханмыкам? Ыгтыярым өз элимдемикә? Эйсем шо чынмыка? Эйсем онда инди мениң нәме этсем, нирә гитсем, хаком бар-да? Инди мен өзбашдак шахсыет-дә?»...

Бегенч билен гынанч гатышыклы шейле гарма-гарышык соваллар Татьянанын келлесинде пырланды дурды. Онуң яш бедени энчеме дартгыңлы гүнлеринң ядавлыгыны шу махал сызды. Калбында хем шатлык дуйгусы, хем бирхили гайгы гезеклешди. Ол учурсыз гин дерядан йүзүп гечен ялы болды. Нәмедир бир затлар ызда, о кенарда галды, нәмедир бир затлар бәрде, бу кенарда оңа гарашяр. Эмма хәзир ол сил ялы овсунып-луммурдап гелен бу дуйгүларынын хич хайсынданам баш чыкарып билмеди. Вах, хәзир янын-да Денис Батурин болсады!..

Шу тетелли ой-пикирлере батан Татьяна жорасына кән гарашды. Ахыры аллеяның башланян ериндәки фонтаның янында Светлананын тыңкыжа гөвреси гөрүнди. Татьяна оңа бакан ылгады. Хениз оңа совал

¹ Багтың чүвсүн, мәхрибаным! (французча).

бермәге етишмәнкә, Светлана саг элини ёкарык галдырып, бәш бармагының арасыны ачды.

— Берекелла, жүйкбурун! — Татьяна оны гарса гучаклады. — Йөр инди тизрәк гейнели! Гачалы!

— Нирәк?

— Дүйн айтдым-а мен саңа, Бизе бегзадалар гашрашялар, Света-әлемгошар!

— Таны..

— Нәме, ене кесирлик әтжек болямын?.. Йөр, йөр! Ёлда айдарын барыны... Инди икимиз эркин ахыры! Ыгытырымыз өз элимизде, мәхрибаным Светик!

Шондан ики сагат гечип-гечмәнкә, ыхласлы безенеш жоралар институтын ховлусындан огрынча чыкып, Вознесенская көчесине дүшдүләр, Вознесения бутханасының душундан-да гайрак совлуп, зым-зыят болдулар.

Инди, догруданам, ики жора капасадан бошан эркин гушлара меңзеди. Майыл хова-да дийсен якымлыды. Москва бу гүн олара өнкүденем гөзеллешсә ялы болуп гөрүнди.

Светлана бирден инлис дилинде:

Вагты етип, дүйёде
Гелер шейле бир заман
Ынсан аклы, ынсабы
Ин өнде бор бигүман. —

дийип, гөчгүнли сесленди-де. жорасының чигнине элины гойды. — Ким?

Татьяна-да жогаба мәхетдел әтмеди.

— Роберт Бернс. «Лебзи халал гарыплык» — дийди-де, башыны чала аркан атып, гин гүжагында батберек ялы булутлар гайышып йөрән май асмаына сын әтди. Француз дилинде гошгы айтды:

Әзиз итим, әй, дуйгудаш дертдешим,
Гел яныма, ий бу галан сомсаны!
Егса мунам берерлер бир ачгөзе,
Гел, гел, итим, бегендирме душманы!

— Пьер Жан Беранже. «Дөвлән скрипка».

— Берекелла, жүйкбурун!

Олар батлы гелйән пайтұнын өнүни кесип, индики көчә ылган гечдилер. Светлана айдышыгы ене-де довам әтди!

— Гушларың кетеги бар,
Тилкиниң ятагы бар.
Диңе бичәре ынсан
Гайдан горанмага зар. Ким?

Татьяна пикире гидип, эсли йөрәнсөң:

— Билмедим — дийди.

— Билмерсиңем.

— О нәме үчин?

— Авторы таналаң шахыр дәл.

— Онда сен ниреден билйәң?

— Авторы өзүм-дә!

— Әй, таңрым!

Бу хөвәсли айдышык ики жораның хәзир кейпиниң көкдүгини аңладан аламан. Умуманам, шейлә айдышыклар ол икисиниң өврендекли эндиги дийсәнем болжак. Икисем поэзияны говы гөрйәр. Хемме шахыр багада Светлана икисиниң пикири, элбетдә, дең гелип дуранокды. Эмма Беранже билән Гейне велиң икисиниң дилиңдән дүшмәйәр...

Бадалашан көчелериниң яй шекилли айтымындакы кичижик фонтаның янында гүрлешип дуран гейнүвля огланлара илки билән Татьянаның гөзи дүшди. Огланларам булары гөрдүләр. Саламлы йылгырышып, әлләрини булайладылар. Татьяна ылгайжак болды. Эмма Светлана жорасының элинден чекди.

— Көчә ахыры бу ери!

Чала шилдирейән фонтаның янында дуран ковчумдан илки билән Аделина өңе сайланды. Ол Светланаңы әл берип гутлады-да, Таняны хемишекиси ялы, багына басды, янакларыңдан өпди, бирденем билиңден гужаклады-да, пырлап башлады.

— Ада, Ада, көчә ахыры бу ери! Гойбер!

— Бизе-дә гезек бер ахыры, княжна! — диен Денис Батурин бәлчик гызың тирсегиндән тутуп, эмай билән саклады. — Гутлаяң, Таня!

— Мерси, Денис!

Денис Татьянаның элинден өпди. Онянча огланларың бары ики жораның дашыны гуршап алды, ерли-ердән гутладылар. Татьяна:

— Инди биз эркиң, достлар! — дийди.

Бодиско фон дер Нудельман-Кранкер, хамала, мәрекели митингдә өңе чыкан ялы, юмругы дүвлән сәл әлини ёкарык галдырды:

— Яшасын эркинлик, женаплар!..

Жорж Дандевиль йылгырды:

— Еди ёлуң ортасында митинг ачмалын! Пайтуулар гарашяр.

Шол махал элешан эшикли, аякялаңач огланжык элини серип, буларын үйшмеленине аралашды. Барон Силевичин оглы оны ыза итеклежек болды. Онянча Татьяна ур-тут гаража гапжыгыны ачды-да, огланын элине шайы тутдурды. Гедай чага рехимли ханыма алкыш барыны эдип, ялаңач башыны эге-эге, өз үрүна гитди...

Көне особнягын мыхманханасы шадьян шовхундан долды. Яшлар өзлери үчин эйям безелен столуң башында гүлшүп-дегшип орнашдылар. Момбелли оларын төверегинде ик ялы пырланды. Аделина мейлисе беемчилик этди.

Денис Батурин бирден гызлара йүзленди:

— Ери, онсоң, эркана ханымлар, инди хайсы галаны алмакчы сиз?

«Гамгын гөзли Света» сесини чыкармады.

— Мана институтда хэзирликче пепиньёрка болуп, галмагы теклип этдилер.

— О нэме дийдигин, Таня?

— Шәгирт дийдигим, Бодиско. Педпрактика гечмек үчин, клас беемчисинин шәгирди болуп гал дийдилер.

— Сен нэме дийдин? — Барон Силевичин оглы жөделе бахана гөзледи.

— Шинди бир карара гелип билемок.

— Сен дийсене, Татьяна...

Эмма Батурин барон Силевичин жеделкеш оглунын сөзүни агзындан алып, Светлана тарап өврүлди. Муны гөрөн Светлана-да сөз акымыны өзүнден совмага ховлукды:

— Хатыржем болайын, Таняны нирә иберселерем, өз башыны чарар.

— Хер кесин өз ёлы бар — диен әйнекли Дандевиль акылсырады.

— Матлабы бирин — ёлы бир, граф.

Граф Дандевилин жыны атланды, ёкнасыз чыпары

далап галасы гелди. Арман, Аделинанын йылжыраkläялн гарагол назары она, онуң бадына бөвет болды.

— Говусы, айдым айдалың, Денис!

— Я сенем, Адель! Батурин айдым айдып, өн нәме гөрди?

— Батурин айдым айдып, демир гөзенекли капасы гөрди, Жорж! — дийип, Денис якымсыз йылгырды. Граф Дандевилиң яңсысына дине Денисин өзи дәл, бейлекилерем дүшүнди. Революцион айдым айдып, көчә чыкан ишчилере гошуланы үчин, Батуриный энче гүнләп газаматда ятып чыканлыгы ёлдашларына мәлимди. Ондан диңе Татьяна билен Светлана бихабарды. Йөне хәзирки мейлиседе оны ятлатмагын граф Дандевиле нәме гереги бар?

Денисин дулук дамарлары тырсылдап уграды. Чогул гелен гахарыны зораякдан богяндыгы кесесинденем андырды. Граф Дандевиле бу ахвалы дуймадык болан болуп, Денисин булгурына шампан гуйды. Граф дуймадык болан болса-да, мисилсиз атмосфераның бирден-бире үйтгәндигини бейлекилер деррев сыздылар.

— Эмма, гадырдан достум, Жорж, айдымы богул билен демир гөзенегин хенизе ченли болмандыгыны өзүн менден говы билйәнсин.

— Диймек, шейле, достлар! Онда-да бизиң айдыммызы!

Граф Дандевилиң йүзи үйтгәп гитди. Бирхова отуранларың хич хайсындан седа чыкмады. Вазадан бир гүл алып, барон Силевичиң оглунын меле сюртугының якасына өтүрен Аделина дегишжек болды. Олам жүпуне дүшмеди.

— Хайыш әдйән, женаплар, бир зады унутман: иши юмурмакдан башлаян «гахрыман» өмрүни дар агажында тамамлаяр. Ынанайың, Россияны менем сизден аз сөемок. Юмурмалы дәл-де, достлар, биз самодержавийәниң сарсмаз сүтүнлерини өңкүден-де беркитмели!

— Бизе дийдимзорлук дәл, Жорж, демократия герек! Бизе...

— Отур, Бодиско! Аделиң өйи театр сахнасы дәл. Сен нә бейле гызыберйән? Арамызда керем ёк, гыгыр-масаңам, әшидйәс. Онсоңам, умуман, янымызда гызлар отырғалар, гыгырып геплемек айып — диен Дандевиле

йигидин бадына бадак салды. — «Бизе! Бизе!» Сиз ким аслында?

— Биз, гадырдан, Россияның гелжеги! Гелжеги хем даянжы! Биз Герцениң жаңыны какян рыцарлар!

Денис Батуринем чала йылгырды. Шу гүн-ә муня бир зат болупдыр дийип ойланды. Эйсем-де болса, соңкы махалларда банкирин оглуның оңа хас якынлашандыгыны өз янындан гүванч билен белледи.

— Мен Герцени халамок.

— Айбы ёк. Жорж. — Батурин ене-де гүррүне گوشуды. — Болманда-да, дурмушда хемме кишини халап болмаз, хемме кишә-де өзүни халадып болмаз. Герцен сенден гаты гөрмезди... Умуман, Жорж, гөвнүңе алма. — Денис яңаклары нар ялы гызаран Аделинанын ышнаклы гөзлерине мылакаты серетди. — Бирини халажак болсаң, өзүңи азрак сөймели. Олам гөрийән вели, саңа хемише башарданок, достум. Сен өзүңи әхли кишиден эй гөрийән..

Граф Денисин шеребели гыжалатыны асла эшитмедик адама дөнүп:

— Эйсем онда сиз Россияны янадан гурмакчы-да? — дийди. — Сорамага ыгтыяр эдиң, сизе мундан говы нәхили Россия герек, женаплар?

— Демократик Россия герек, женап Дандевилы! — диен Мстислав пелтекledi.

— Ери онсоң, эгер гизлин болмаса, айдың: сиз бейле Россияны нәдип гурмакчы?

Денис Батуринин гахары гелди. Галың әйнегини ялпылдадып, янсылы йылгырып, аркан гайышян граф хәзир ёлдашларыны питигинде пырламага чалышарды. Эмма онун алпетинден алмага, оңа ажысыны пүркмәге Денис етишмеди. Татьянаң мылайым сеси онун мейлинден өне дүшди:

— Менин пикиримче, граф, Россияның мертебесини хас беленде гөтержек, юрды янадан гуржак болсаң, халка билим бермели. Халкын медениети өсдүгиче, дурмуш говулашар.

— Адамларын калбына ягшылык тохумыны сепсек, ягшылык көпелип, яманлык азалар — дийип, Светлана-да жорасыны жаны билен голдады.

Денис ики жораны дыкгат билен сынлады. Оларын шинди дурмушдан жуда үзнедиклери беп-белли болуп дур. Олар энтек теория билен яшайлар. Олар дур-

мүш хакыкаты билен далашянчалар, гөр, нэче вагт герек!

— Ах, сиз, эйжежик гумрулар! Көне саманы арттармаң! Сизин дийяениннз гечилен ёл, сыналан тежрибе. Халкчылар илатың арасына-да сиңип гөрдүлөр. Руссияны дине магарыф, өвүт-несихат аркалы өзгөртмөк я яңадан гурмак хич кесе башартмаз. Бизе, өзгө ёл деркар...

— О нэхили ёл? — диен Татьяна Денисден гөзүни айрып билмеди.

Денис Дандевиле гөз айлады.

— Оны дурмуш гөркезер, Таяя!

Дым-дырслык. Хер ким өңүндөки тагамлы табага дүмтүнөн болды.

— Гүни бизе галан болса, Руссия хайпым гелйэр, достлар!

— Өзгелер хакында-ха айдып билжек дөл, Жорж. Менин-э ганыма декабрчы бабамын рухуның тәсири сиңипдир. — Батуриниң бу сөзүне сачакдашлар оңат дүшүндилер.

Аделина-Тенечир роялың гапагыны ачды:

— Гутарың, женаплар, жедели! Сыясаты саза чалышяң!

Дабаралы саз гөчгүнли яңланды.

Якымсыз янкалашыгың ула сапманлыгына бары бегенди.

Гиң пенжирәнин өңүнде, Татьяна билен Светлана-нын ортасында дуран Денис якымлы саза гулак асса-да, пикири-күйи өз янындакылар болды. Өз пикирлерине гүмра болан гызларданаң сес чыкмады. Узага чекен үмсүмлиги ахыры Денисин сеси бөвүсди:

— Эйсем онда шинди хич зат белли дөл-дө, Таяя?

— Дине бир зат белли, Денис Аркадьевич! — дийип, «гамгын гөзли Света» улудан демини алды. — Бизе ажы айралык гарашяр.

— Айралыгам дурмушың эбеди кануны, Света. Гиже билен гүндиз ялы, айралык билен душушык өмүр тиркешип йөр... А сен өзүн нирә гидйән, Света?

Светлананың көлче ялы гөзлеринде өңкүденем чүң тукатлык гөрүнди.

— Ах, Денис Аркадьевич, оны менден сораман! Менин жаным өз гөврәмде дөл. Өзгәнин сандыгында... — Сусланаң гыз дагы хич зат диймеди.

Татьяна болса жорасынын элинден чекип, билгеш-лейин бөлчиреди:

— Хер нәме дийсенем, жүйкбурун, инди икимизин өзбашдак дурмушымыз башланяр. Инди биз эркин, Светик! Инди бизин нәме этсегем, нирә гитсегем, хакымыз бар! — Бирденем дымды. Бөврүни динледиди. — Хакымыз бар, Светик!

«Гамгын гөзли Света» бирден осласыз совал берди:

— Денис Аркадьевич, ынсан дүньәдә нәме үчин яшаяр?

— Мен нә Соломонмы я Цицеронмы?

— Ёк, сиз Батурин болуп айдың!

— Ынсан хакыкаты билмек үчин яшаяр.

Светлана пикире гитди. Гүррүңе Татьяна гошулды:

— Ери онсоң, хакыкаты билип билйәрми ол?

— Хакыкаты хер ким өзүче ачяр. Дүньә гелйән хер тәзе несилиц хакыката гөз етирмек, хакыкаты гө-гертмек уgrundакы эржел гөрөши ынсан өмрүнің ма-нысы болуп дуряр...

Шол махал бөлчирейән Аделина Светлананы өз янына чагырды.

— Таня, сенден бир зат сорасам, гаты гөрмезмиң?

— О сең совалыңа баглы. Ёк, Денис, оюн эдйән, сенден зады гаты гөрмен.

— Сен, догруданам, княжнамы, Таня?

Татьянаның йүзи бирден гамашды.

— Мени етимлер өйүнден алып гайдып, тербиелән адамлар асыллы адамлар, Денис. Елизавета Дмитри-евна-да, князь Шаховскойың өзем, онуң аял доганы Наталья Владимировна-да учурсыз мәхирли адамлар. Олар мени ынжытмажак, гөвнүме дегмежек болуп, эл-леринден геленлериңи эдип гелйәрлер. Мен Натали дайзамың гызы Адель билен биле өсдүм, биле улал-дым. Ол мениң уям хасабында. Белки, мени ондан ала тутмажак болуп, маңа-да «княжна» дийип башландыр-лар. Дине бир өйдәкилерем дәл, өйүмизе гелип-гидйән мыхманларам. Эмма ол махаллар мен кичижикдим. О сөзүң манысына-да, элбетде, дүшүнмейәрдим, асла пи-кирем бермейәрдим. Соңам нәме йылларың довамың-да өвренишип гидендириң-дә. «Княжна» дийселер, хә берип йөрүн... Инди, элбетде, дүшүнйән, Йәне мен оны хайсы бириңизе айдып чыкайын?

— Айтмагың герегем ёк, Таня, Княжналарыңам

сенден артык ери ёкдур! Белки, сен, догруданам, бирчак княжна болуп гиденсин.

— Денис, менем сенден бир зат соражак.

— Ики зат сора.

— Сен гизлин кружога гатнашамын?

— Сен достларың сырыны саклап билиёмиң?

— Элбетде.

— Онда мен сени бир ерик экидейин. Шо ерде сен хақыкаты өз гөзүң билен гөрөрсин... Тая, маңа огланлар — Лермонтова меңзейәң — диййәрлер. Догрумы шол?

Татьяна нәзли сүлмүреди.

— Догры дәл, Денис. Сен дине өзүңе меңзейәң! Ана, дайзамам гелди. — Ол яш йигидиң өңүнде пируэт этди-де, гапа бакан ылгады.

ХОШ ГАЛ, МОСКВА!

Москваның алабедер мәрекели Курск вокзалындан сагат онларда угран отлы инди шәхерден сайланып баряр. Август айының орта гүрпи болса-да, хова ыссы. Ики адамлык купәниң ичи дашарданам ыссы. Дерчирән йүзүни яшыл гүлли хытай елпеважы билен елпәп, вагоның пенжиресинден мәхрибан шәхерине середип отуран Татьянаның калбында окгунлы чалышян гаржашык дуйгуларың толкунлары кә батлы овсунуп, кәте ыза сернигйәр. Инди шәхериң белент ымаратлары, депеси гүммезли ак бутханалары азалып, демир-ёлуң гырасында овнуклы-ирили сарайлар, дашы пессежик тагта ташалы дачалар, соңабака аңырсы гөрүнмейән сүмме токайлар, эгрем-буграм болуп акян деряжыклар гөзе илип уграды. Татьяна ызлы-ызына өзгерип гидип отуран пейзажлара сын эдип барса-да, яп-яңы вокзалда болуп гечен хошлашык пурсаты гөз өңүнден гиденокды...

Оны угратмага геленлер гөк вагоның гапдалында ковчум болуп дурдылар. Дине байрамчылык гүнлеринде геййән теммәки реңкли көйнегини, мавут чепчигини геен, тогалак гөврели Момбелли гаты бир якында гелибилмән, улы бикесиниң еңсесинде дуруп, гөзяшыны акжа эляглыгы билен гаршы сүпүрди, назарыны «Татьяна-Несмеянасындан» айырмады, бир гүлди. бир ағлады, Аделина-Тенечириң угратмага гелип билмән.

цигине ол дуранларын барындан бетер гынанды. Гам-ты гүлүмсирейән Натали дайзасы болса, хамала, әхли лендини шу пурсата аяп саклан ялы, Татьяна үзнүксиз өвүт-несихат берди. Харьков Москва дәлдир — диен сөзүни, нәме учиндир, ики-үч ёла гайталады. Адамлардан әгә болмагы, өз саглыгыны горамагы, йыгы-йыгыдан хат язып дурмагы саргыт этди. Хәли-шиндем алңасак мәрекели перрона гөз айлады. Аделинаның үгратмага гелмәнлигине дайзасыныңам нәразыдыгыны Татьяна хатасыз аңды.

Бодиско фон дер Нудельман-Кранкер Татьянаның алкымына дыкылып гелип, юмругы дүвлен саг элини ёкарык галдырды.

— Эдепсизлигим үчин өтүнч сораян, Наталья Владимировна! Бизе-де гезек бериң ахыры! — Банкчының чыпар оглы говрулан ленңеч ялы гызарды. — Татьянаны бизем сизден аз сылаяндырыс өйтмәң!.. Диймек, шейле, достлар! Бизиң мешхур кланымыз дыр-пытрак болды... Таня! Бу гүнем сени уградяс. Тәзе дүнйә ачмага уградяс. Исле француз дилинде ач, исле иңлис дилинде, исле рус дилинде ач, ахырында рөвшен дүнйә ачсаң боляр!

Бейле бадыховалы сөзлерден өлер ялы горкян Наталья Владимировнаның калбына довул душди. Княгиня Бодисконы өйлерине гелйән яшларың әхлисинден онат гөрйәрди. Хут шонун үчинем бейле хатарлы сөзлерин онун агзындан чыкмагыны исле меди. Төверегине вехимли гаранжаклады.

— Бодиско, мәхрибаным! Шыгарсыз, йөнекейрәү, гепләп боланокмы?

Янып дуран ода небит гуйлан ялы болды.

— Боланок, Наталья Владимировна! Тәзе зат хемише зарбалы гыкылык-чакылык билен дүнйә инийәр! — Бирденем ол Татьянаның гулагына чалт-чалт пышырадады. — Декабрчының човлугы, кешишиң агтыгы, сататсызың оглы дири. Хат алдым. Салам ёллапдыр. — Калбына улы алжыраңчылык аралашан Татьянаның нәме дийжек болянына питива-да этмән, Бодиско ене сесини гаталтды. — Диймек, шейле, достлар! Бизиң кланымыз...

Арман, онун сөзи агзында галды. Татьянаның төверегини галлап дуранларын барының назары аңрык өврүлди. Олар элиндәки яшыл яглыгыны галгадап, ыл-

гашлап гелйән Тенечири, онун үч-дөрт әдимлик ызын-
данам салыхатлы гадам урян граф Дандевили гөрдү-
лер. Яш чатынжаларын икисем ак йүпек геймлиди.

Аделина анырдан гелшине уясыны гужаклап, өнүп,
жедирдәп башлады.

— Тань, жана-жаным, баран бадыңа илки билен
телеграфа ылга! Дүшүндинми?.. Тань, Жорж икимиз
сени элтип гайдаялы? Бизинем сыяхат этдигимиз бо-
лар. Чыным! Тань, ядындан чыкарма онда: хер гүнде
бир хат! Дакор? Жё татан!¹

Ахыры граф Дандевиле нобат етди. Ол элиндәки
ажайып бәгүл чеменини, хамала, хемме алкышыны
шол чемеңе сүндирен ялы, Татьяна дабара билен гов-
шурды-да, биртопар якымлы сөз айтды, она улы багъ
арзув этди.

Шол арада-да үчүнжи жан какылды.

Отлы Москвадан дашлашдыгыча, Татьяна-да өз
эндикли дүйәсинден, өзүнден, өз жуванлыгындан даш-
лашып барян дек болды. Ол өзүни эзиз хөвүртгесини
ташлап, ят иллере учуп барян гүша мензетди. Гөзүниң,
хөвөсиниң өвренишен әхли зады бирден гайып болды.
Дине еке өзи белепт кертиң дүйби гаранкы горпуның
гырасында асыл-асыл болуп дүрана дөңди. Дүйәден
иришдеси үзүлен ялы болды. Элбетде, ол бу дүйә
гелмәнем билерди. Ол гелмәнде-де, дүйә, мегерем,
хич зат йитирмезди. Эмма ол ниредедир бир ерде
дүйә инипдир ахыры! Ол дири, яшап йөр. Онун га-
ранкы горпа-да гачасы геленок. Эйсем онун дүйә
инмеги билен дүйәнин утан зады, ондан гөрөн пей-
дасы бармы? Ким ол? Нәме элинден гелйәр? Нире-
ден нирә баряр?

Догры, ол институтын мугаллымасы, бай өйүн би-
веч ләлиги болубам яшап билерди. Москвада-да,
Санкт-Петербургда-да, Крымда, Гара деңзин гүлшен-
ли кенарында-да яшап билерди. Эмма өзбашдак яша-
сы гелди. Рас, ол бу дүйә инен болса, дурмушда
онунам өз орны болмалы ахыры!

Институты гутарансон, Татьяна ики йылдан говрак
вагтлап өз тамамлан пансионында клас беёмчисиниң
шәгирди болуп ишледи, практика гечди. Шу дөврүн
довамында ол дине бир студенткалара дәл, дүрли яш-

¹ Болямы? Гарашян, мәхрибаным! (французча),

лы мугаллымлара-да өзүни алдырды. «Жирафаның» хут өзем Татьяна Михайловна энче ёла мөхүм юмушлар буюрды. Хер сапарам укыплы шәгиртден разы болды.

Аделина ахыры мырадына етди: дурмуша чыккы. Граф Дандевиль инди Санкт-Петербургда полиция департаментинде гуллуқ эдйәр. Эмма яш чатынжалар, нәме үчиндир, хәли-шинди дашары юртлардан чыкярлар. Аделина эжесинин өйүне негада бир көвлениәр. Белки, шолам бир себәп болса боландыр, Татьянаның пансионда яшамагына, Наталья Владимировна, кескелләм, разы болмады. Улы особнякда еке өзүм гарантга ялы болуп галсам, йүрегим ярылар — дийди.

Татьянаның хысырдылы гүнлери бирсыдыргын халда гечди. Бай өйүң ләлиги. Кем зады ёк. Институтда-да оны сыламан дураноклар. Эмма, нәме үчиндир, оңа хемише бир зат етмейән ялы, хайсыдыр бир дүшнүксиз дуйгы оны нирәдир бир ерлере чагырян ялы болды дурды. Хасратлы ойларын керебине чолашып, окас отуран китабыны-да унудып, кәте гижәниң бир вагтына ченли еке өзүниң отуриянлығыны онуң өзем дуймады. Дарыгян йүрек гинишлиги, гин герими күйседи.

Бу ахвалынын себәбине гөз етиржек болуп, Татьяна кән вакалары өлчерип-дөкди.

Илки билен Денис Батурын йитди. Соңкы хошлашыклары шу гүнки ялы ядында. «Менден хақыкаты эшидесин гелйәни гарачынынмы, Таня?» «Гарачыным, Денис». «Онда мен сени бир ерик әкидейин. Шо ерде сен хақыкаты өз гөзүң билен гөрерсин»... Шол әкидиши болды! Гайдып гара бермеди. Ахыры бир гүн Бодиско ажы хабар гетирди: Дениси тутдулар. Шондан соң гөрдүм-билдим болмады. Дине яны вокзалда Бодиско достуның диридигини, хат аландыгыны, Татьяна салам ёлландыгыны бушлады...

Аттестат алан гүнлеринин эртесем жана-жан жорасы «гамгын гөзли Света» гүрүм-жүрүм болды. Онуң билен хошлашыбам билмеди. Жорасынын нәме үчин, нирә йитирим боланлығыны Татьяна соң-соңларам бәлип билмеди. Дине бир гыз онуң ызындан дөрт ага гошулан, гапдалы гербли, беземен каретаның геленини гөрүп галыпдыр. Татьяна үчин болса Светлана яссыгынын ашагында француз дилинде хатжагаз гоюп гидипдир, «Жаным, мәхрибаным, сырдашым, Танюша!

Хош гал! Елун ак, багтын ачык болсун! Гаты гыссан»
ян. Мени экидйәлер. Сон сана язарын. Хәзир динә
Сократын сөзүни гайталаян: «Мен дине хич зады бил-
мейәнлигими билйән». Мени гайгы этме. Сансыз гезек
өпйән, мәхрибаным! Жүйкбурун». Бу хат гошгудан
долы галын депдерин ичинден чыкды. Догруданам,
Света гошгы язян экени. Эмма ол сырыны хич киме
айтман гезипдир. Депдерде Татьянанын өзүне багыш-
ланан гошгуларам бар экени. Ах, сен Светик-әлемго-
шар! Меникли мәхрибаным! Сени ыкбал харасады,
гөр, нирелерден чыкарды?..

Денис Батурин йитирим боландан соң, банкчының
чыпар оглы билен Татьянаның арасы хас-да сазлаш-
ды. Бодисконың достуның угруна йыкгын эдйәнлигини
Татьяна дура-бара аңшырып уграды. Чыпарын өзи
вели оны бир гезегем ач-ачан боюн алмады.

Юрист дипломыны эле алансоңам, онун хич ерде
гуллуга дурман, о шәхерден о шәхере гөчүп-гонуп йө-
ренлигиниң себәбини соранда, Бодиско оюнлыга са-
лып, өзүниң банкчының оглудыгыны, какасының капи-
талыны соврара ер тапмаяндыгыны гайталап, сапалак
атды. Княгиня Шаховскаялара гелмегинем ол өрән
сейреклетди. Муңа-да Татьяна өз янындан кемсинмән
дурмады

Татьянаның ынжалыксыз йүрегиниң барха дарык-
магына, нирәдир бир ерлере хыручлы дызамагына, нә-
белли гиңишлиги күйсемегине, белли бир дережеде,
шейле-шейле ягдайларың себәп болан болмагам әхти-
мал. Егса ол бай өйүн бивеч ләлиги болубам яшап
билерди ахыры!..

Гараз, әйле болды, бейле болды, Татьяна бир гүн,
Натали дайзасы айтмышлайын, «хокга чыкарды». Иш-
ден бошатмагыны начальницадан хайыш этди. «Жи-
рафа» өр-гөкден гелди. Дартгынлы чекелешик эсли ва-
та чекди. Ахырда меселе институтын советине барып
етди. Советин межлисинде-де «Жирафа» терсине туг-
ды: клас беемчисиниң шәгирди Татьяна Михайловна
Текинскаяның хайышыны канагатландырмалы дийип,
илкинжи теклип гиризен шол болды. Начальницаның
гаты гахарыны гетирендигине Татьяна шонда гөз ети-
рип галды. Әйсем-де болса, советин адындан она та-
рыплы хәсиетнама бердилер...

Ине, индем ол Харькова гидии баряр. Август айы.

ның орта гүрпи болса-да, хова ыссы. Күпәнің ичи да-
шарданам ыссы. Татьяна яшыл гүлли елпеважыны
пенжирәнің өчүндәки инсизже текжә оклап гойберди-
-де, Афанасий Фетин томлугыны элине алды. Эмма ки-
тап окамага-да хәзир хөвеси гачан ялы, күпеден
чыкды.

Шол махалам аңырдан йөрәп гелйән меле шляпа-
лы, сыпайдан сыратлы йигит онуң душуна етип, аяк
чекди.

— Салам!

— Салам! — Татьяна нәтаншы гөзүнің гытагы би-
лен сынлады.

— Багышлан, ханым, мен гечейин.

— Гечиберин!

Эмма меле шляпалы йигит гечип гидибермеди. Ча-
ла гүлүмсирейән гөзелден гөзүни айрып билмән, яй-
данды дурды.

Пенжирә тарап гысмылжыран Татьяна ювашжа
гайталады:

— Гечиберин! Нәме дурсуныз?

— Саг болуң!

Гин маңлайлы, аксовулт йүзли, ыкжам йигиде
Татьяна ене бирёла гөз айлады. Бирденем хайран гал-
ды: йигидиң йүз кешби, ышнаклы мавы гөзи Денис
Батурини яда салды. Татьянаның гөвнүне болмаса, нә-
таншың йылгыршам шоңка меңзеди. Диңе ыхласлы
тимарланан гаража мурты, тегелек энегиниң чала мә-
лим болуп дуран зенехданы йигидиң йүз кешбини Де-
нискиден тапавутландыярды.

Нәтаныш гөзелиң гаршысында мундан артык әглең-
мегиң эбетейини тапмадык йигит йөреді. Ики-үч әдим
әденсоңам, ызына гаңрылып, гызы ене сынлады. Татъя-
на йылгыран ялы этди.

Сәхелче салымданам йигит ызына гечди. Гараягыз
гызың душуна етенде, ене аяк чекди,

— Багышлан, ханым, мен гечейин.

— Гечиберин.

Вагоның о тарапына етибем, ол ызына гаңрылды.
Күпесине гирен Татьяна болса Фетин томлугына әл
етирди.

Арадан көп салым гечмәнкә-де, күпәнің гапысы
ювашлык билен какылды.

— Гириберин.

Пөкгерен габаклы гөкже гөзлери гүлүмсирейән,
дөртгыраң гөврели кондуктор гапыны ачды.

— Багышлаң, барышня!.. Ине, шу хорматлы женап
сизи... гөрмөк ислейәр...

Дөртгыраң кондукторың янында мүйнүргәп дуран
яңкы меле шляпалы яш йигитди. Ол шляпасыны чы-
карып, ыза тагым этди.

— Неме... Сиз мени язгармаң! Сиз билен тан-
шайжакдым...

Татьяна тасдан: «Нәме, мениң сиз билен таныш-
мак мейлимиң барлыгына гөзүңиз етйәрми?» дийип-
ди. Эмма сесини чыкармады.

Татьянаның гаршысындакы инсизже диванда орна-
шан ынжалыксыз йигит шляпасыны дызында гойды,
бир ол элине, бир бу элине алды, ахыры гапдалына
ташлады. Текжедәки бәгүл чеменли вазаны ол эдил
шу махал гөрөн ялы болды.

— Гөр, нәхили овадан зат! — Ол чала эглип, гүл
ысгады, вазаны ювашжа сыпалады. — Вена!

— Пардон, нәме дийдиңиз?

— Вена фарфоры диййән.

— Дайзам пешгеш берди.

— Гымматлы пешгеш! Элбетде, Хытайынкыдан
арзан...

— Сиз бу фарфорын нирәнкидигини нәдип билдиңиз?
Нәтаныш йигит мылакатлы йылгырды.

— Мениң чөрегим фарфордан...

Гызың назарындан ховы басылан ялы, йигит сеси-
ни кесди. Татьяна өз янындан — өз-ә эдепли-экрамлы
йигиде мензейәр — диен нетижә гелди. Килчик-келпез
огланлардан дәл ялы. Гаршы гызаряр. Нәтаншың бу
болшы Татьяна ярамана дурмады.

— Ханы, сиз яны — таншайжакдым — дийдиңиз-ле?
Я эййәм хыялыңыздан дәнәйдиңизми?

— Эк... Хава... Неме... Таныш болалың: Скворцов.
Пётр Сергеевич Скворцов... Сизе ким диерлер?

— Татьяна Михайловна.

— Нирә баряңыз? Шей дийсеңиз-ле! Менем Харь-
кова барян-да!.. Гоншы вагонда...

Ене дымдылар, Нәтаныш йигит еринден турды.

— Неме... Сиз мени язгармаң, Татьяна Михайловна!
Мен бир никотин ювудып гелейин — дийип, ол күпеден
ювашлык билен чыкып гитди.

Даражык күпәнин ховасы, хамала, өнүкүдөнөм дым жыган ялы, Татьяна ене-де яшыл елпеважына эл етирди, «Череги фарфордан» ылагчы барада пикире гитди.

Догруданам, эдеп-экрамлы йигит боларлы... Өзөң пулун-задын гадырыны билйән адама мензейәр. Фарфоры деррев танады. Гымматлы вешгеш дийди. Белки, антиквардыр? Бойны гара кебелек галстуклы ак койнегине, гара костюмына серетсеңем, яш йигит пешенели ресторанын гити официантыны яда саяяр. Гел ват: геле-гелмәне-де, чилим чекмәге чыкды...

Пешенели ресторанын тити официантыны яда саяяр яш йигит болса бу махал вагонын дашкы дэлизияде дуруп, «никотин ювудярды» хемем гараягыз гөзөл барада ойланярды. Нэтаныш гыз ол бада-бат халады. Онун себәбине өзем дүшүнөнок. Эмма гаралы ялы гөзлерин ышнаклы назары Пётрын ховуны басды. Бир бада шол назардан ол гөзүни айрыбам билмеди. Дөрт русыны айтса, хәзирем ол өзүни эле алмак, непесини дүрсемек ниети билең чилим чекмеги баханалап, күпелен чыкды.

..Өз-а рус гыз-а болмалы дэл. Я одессалы жөхитмикә? Ай, ёк. Белки, Сицилия гүнешиниң перзендилир? Болуп билмез Пал атып йөрөн цыгав гызы болаймасын? Ёк, онда оны бу вагона мүндүрмездилер. О нәме үчин? Пулун болса... Бар зады пул чөзйәр... Гурплы машгаланын ләлигине мензейәр. Сыргасындакы гөвхер гаш ики каратдан-а аз дэл... Хайсы милдетденем болса — апатлы перизат, Гүндогар миниатюраларыны ядына саяяр. Фантастика! Кимкә ол? Студент гызмыка? Нәме үчин ондан яны сорамады? Асла нәме үчин ичгин танышмады? Суссы басылды. Алжырады... Белки, ол гөдек биздеплик эдендир? Белки, гыздан өтүнч сорамадыдыр?

Пётр чилиминин дүйбүни пенжиреден питикләп гойберди Күпә тарап йөнелди. Шол махалам пөкгерен габаклы,мавы гөзи жөгүлик билең ойнаклаян, дөртгыран кондуктор өнүндөң чыкды. Пётрын келлесине бир пикир гелди. Эмма онун айтжак задыны өнүндөң билйән ялы, дөртгыран кондукторың өзи она йүзленди.

— Жәхыл женап, сизе кич ват герек дэлми?

Жөги гөзли кондуктора нәмедир бир затлар дийишдирди-де, Петр тәзе танышлы күпә тарап өтледи.

— Бар ват дийишиң ялы болар. Хагыржем бола-

йың, хорматлы женап! — Дөртгыраң кондукторам то-
гарланып гитди.

Скворцов күпәнің айналы гапысының өңүнде эгле-
нип, бойпундакы гаража кебелегини дүзетди, сачыны
ыхласлы тимарлады, шондан соң гапыны чалажа как-
ды. «Гирибериң!» сесини эшиденсоңам, гапыны база
ачмады. Яйданды. Ардынжырады. Ахыры ичерик әтле-
ди. Гаралы гөзли гөзелиң жадылы назары оны ене-де
йыгрылмага межбур этди.

— Отырмысыңыз, Татьяна Михайловна? Мен сизи
ынжадаян-а дәлдириң?.. Боля-ла оң ялы болса, боля-ла...

Татьяна өз ичинден: бу оглан оюн әдйәмикә я бар
болуп билши шүмүкә дийип ойланды. Ыкманда коме-
диант болаймасын би?

— Сиз нә кәрде, Петр Сергеевич?

— Бу гүн-эрте инженер-механик адыны алмалы.
Москваның Императорлык техники училищесини гу-
тарян... А сиз студенткамы?

— Студентлик чагым Москвада галды.

— Әйсем онда...

— Мугаллымчылык этмәге барян...

— Менем Харьковың этегиндәки Буды шәхеринә
диплом ишими тамамламага барян. Шо ерде фарфор
заводы бар...

— Ә! Шей дийсеңизләң!..

Олар ене эсли дымдылар.

Шол арада-да гапы ачылды. Өңкүден-де бетер ел-
ленен габаклы дөртгыраң кондуктор эли межимели
аррыжак официанты ичерик итерди. Өзи болса хашы-
лап-сожап, гапыда дурды.

— Багышлан, барышня!.. Бары буйрушыңыз ялы.
жахыл женап!

Татьяна аңк болды. Скворцовам алжырады. Эмма
инди алажы ёкды. Чеменли вазаны бир чете сүйшүр-
ди-де, седасыз официанта межимәни гояра ер гөркезди.

— Ишдәңиз ачык болсун!

Официант билен кондуктор зым-зыят болды. Татя-
на тайлы гезек бир йигиде, бир-де ичи дүрли ныгма-
лы межимә серетди. Гызың сөзсүз совалы Скворцовы
гозгалана салды. Дымма йигит дилеварлыга йүз урды.

— Неме... Сиз мени язгармаң, Таня!.. О түки не-
ме... эгер гаршы болмасаңыз, якымлы танышлыгымы-
зың хатырасына... белки, гушлук нахарыны биле эди-

перне? Элбетде, би нахар болуп нахарам дәл. Йене, көкө бир... Хайыш эдйән...

Татьяна ахыры йылгырды.

Сит э сөт тапмага өкде экениңиз! Нәме, хер тәме тиниңиңиң шөблө хөдүр-хеззет эдйәңизми?

Ситирион тилың сөзүңиң әхәңине дүшүнип билмәли киләи билән айдярмы я гарачынымы. Онуң гөзүңиң дә тиниңиңиң сәредни билмеди.

Нәме Сит мени язгармаң, Таня!..

Нәке үңиң иңириңиң? Мен сизиң хорматыңыза миншәлар. Ситиң сизе никотине дерек шампан билән кофе бәрәйиңдирләр дә?..

Шиниңем йылжыраклады. Пүки бирден еңледи. Догруданам, сүйри межимеде говрулан товукдан башлап, кофе чәлип барды.

Мениң эскәм маңа сап йүрскли хөдүрден йүз дөндөрмәлиңиң өврәтди..

Саг болуң, Таня, саг болуң! — диен йигит бу сөзә монча болды.

— Мен онда әлими юнуп гелейин...

Гор, нәхили сәдә гыз экени! Эскели-дагылы болса би, догруданам, гүрлө машгаладан болмалы. Татьяна! Эк, Ситиңиң гүнешиниң перзән-дә дәл би гыз. Цыган тиләм дәл. Әйсем онда нә миллет ол? Я шоң ялы гара голли, гара сачлы, гараягыз рус гызам бармыка?.. Өзүңиң алып баршам мүн гызә дегйәр! Өз-ә есер гыз. Мени йигитдирәм өйдәнок. Өзүңе гаты гөвни етйән гыз боларлы...

Татьяна доланып гелди.

Олар иңи бәгүлли вазалы, ныгматлы межимели тигә текжәниң башында йүзбе-йүз отурдылар. Бир-сәллем вагоның тигирлериниң шакгыдык, шакгыдык, шакгыдык эдиң, бирсыдыргың сәсләйән гүңләч мукамына гулак салдылар. Адажа сандыраян вагонам чәли халлан атян саллапчага дөңди. Пенжиредән дүшйән гүң шохлесиниң мәмиши золагы Татьянаңың өт сәбедиңдән чыкыран гызыл алмаларына энайы өвүшгәни берди. Бирден вагон силкеленди. Межимеде дүран иңи булгур чакыңды, овалы жыңңырдады. Бу овал оларың нахар эдинмәге отурандыкларыңы яда салан илы болды.

Бу сапар Татьяна илки гәпледи:

— Нәме бейдип, дымшып отырыс, Петр Сергеевич? Иелин-дә онда несип эденинден!

Сырлы гөзелиң бу хенеги-дегишмеси Сковорцова гылау берди. Догруданам, ол ялңышмандыр: сада гыз экени! Шампан чүйшесинин ак фольгалы бокурдагына элини етирди.

— Эгер сиз, гаршы болмасаныз, өңи билен ичелиң, Таня!

— Мен, элбетде, гаршы дәл. Йөне мен шампан дәл-де, чай ичесим гелйәр. Хава, чай...

Межимеде чай ёкды. Сковорцов нәтжегини билмеди. Ынжалыксыз гобсунды.

— Ёк, ёк! Туржак болман! Хәзир чай гетирерлер.

Бу хабар йигиди өңкүденем бетер геңиргендирди. Гөр, бужагаз гызда ничикси оюнлар бар экени! Мунуң садалыгына-да гаты бир ынаныбермели дәл...

Гараз, Сковорцовың сөзи гечмеди, шампанлы бадавы еке өзи гөтермели болды. Татьянаың саглыгына! Татьяна өрән миннетдар.

— Нош болсун!

Ики жуваның дүрли бабатлардакы месайы гүррүңи юваш-ювашдан созулып уграды. Янаклары гызарған йигиде шампаның хумарынын тәсир эденлиги билдирди. Онуң ювашдан якымлы сеси вагтал-вагтал батланды. Ол өзүниң Москвада догландыгыны, Москваны жаңы ялы говы гөрийәндигини буйсанч билен гайталады. Бу сөхбетем Татьяна хош якды. Сковорцов өзлериниң техники училищесиниң абрайынын Россиянын әхли вузуныкыдан, хатда Москва, Петербург университетлериңкиденем артыкдыгыны магтады. Дуйгудаш үнө билен диңлейән Татьяна бирден онуң сөзүни бөлди. Шол училищәни гутарян болса, Петр Сергеевич Денис Батуринем танамалы ахыры! Ким ол? Шол училищәниң мешхур студенти. Соңкы курсундака тутупдырлар. Сүргүн эдипдирлер. Завод ишчилериниң гозгалаңына гошуланы себәпли диййәрлер. Ёк, Сковорцов бейле студенти тананок. Умуман, битертип студентлерин училищеден хәли-шинди ковулянлыгындан, хатда кәсиниң туссагам эдилйәнлигинден онуң хабары бар. Эмма Батурин атлы студенти ол тананок. Аслында-да ол башбозарлардан гачарак дураныны говы гөрийәр. Онуң өз улы арзувлары бар... Нәме, ол оглан Татьянаның гарындашымы? Ёк...

Шол арада буйрулан чай гетирилди. Гызгын чайдан ишдә билен овуртлан Татьяна пикире гитди. Пенжирәнин душундан зырмылдап гечйән сырдам бойлы нав агачларына эсли салым сын этди. Сковорцов болса өзүне ене-де шампан гуюнды. Ичди. Бөвруни диңледди.

— Сиз мени язгармаң, Таня! Еке өзүм самрап отырың... Сиз болса...

— Менин сизи диңләсим гелйәр...

Болса-да, сыпайчылыклы йигит. Айнака я гөтернәме мензәнок. Эдеп билен өтүнч сорады. Татьяна йиги-де алма узатды.

— Саг болун!.. Таня, сиз нирәни гутардыңыз?

Татьяна янындан айырмаян накысжа гутусына эл етирди. Ачды. Гутудан чыкаран арзылы документини сөхбетдешине узатды.

Сковорцов элине берлен мөхүрли кагыза ховлукмач гөз гездирди-де, чала пышырдап, окап башлады. Бу документ Асылзада гызларын Москвадакы Елизавета институтыны гутаран Татьяна Михайловна Текинская 1894-нжи йылын 21-нжи майында берлен 741-нжи номерли аттестатды! Аттестат Текинскаяның окан йыллары өзүни «ахлак тайдан отлично алып бармагы билен барабар» институты әхли сапаклардан ягшы ве өрәп ягшы бахалар алып гутаранлыгына гүвә гечйәрди. Аттестатда институтың учурымының сахабына аякыш язылан китап билен сылагланмага мынасып болашлыгы-да гөркезилйәрди. Бу ресми документде Сковорцовын айратын үнсүни чекен задам: «гызын кыяматлык атасы генерал-адъютант М. Д. Скобелев кыяматлык энеси княгиня Е. Д. Шаховская» диен сөзләр болды. Москвада Сковорцовларын өз өйлери генерал Скобелевин ядыгәрлигинин эдил якын янжагазында ахыры!..

Ол башыны усуллык билен галдырды. Гаршысында гүлүмсирәп отуран йөнекейже гыз гөзүне дүйбүдәп башга бир зенан болуп гөрүнди. Текинская! Княжна! Гөр, нәхили тәсин хем овалы фамилия! Ык-бал оны, гөр, нәхили гыз билен саташдырыпдыр!

— Нәме бейле середйәңиз, Петр Сергеевич?

— Мен сиз билен таншаныма бичак бегейяң.

— Ел танышлыгы ел писинтли бир затдыр, өвсәр гечер-гидер.

— Сизи унутмак мүмкин дәл!

— Өзүңиз-э есер йигит экениңиз, Петр Сергеевич. Әйлэк гечен болдуңыз, бейлэк гечен болдуңыз. Ахыры...

— Гаршыңызда гөгөрдим...

Икисем дымды. Бирек-бирекден мундан артык маг-лумат сорамак гелшиксиз ялы болуп гөрүнди. Сөхбөт серхеде етене дөнди.

Отлының тигирлери гүнчөч мукамыны довам этди-лер: шакгыдык, шакгыдык, шакгыдык.

Юмшак вагон чала үврелйән салданчак кимин хал-лан атды.

Гаршысындакы сөхбетдешини үнудан ялы, Татьяна айнасына чан синен пенжиреден гөзүни айырмады. Пенжирәнің өңүнден болса үлпүлдешйән гөк майса-лы, аланлы-ойлы, акар чайлы, кенары гамышлы көлли гәңишликлер окдурылып гечйәрди. Кәте өз пейзагтына отлашып йөрөн сыгырлар я-да дөбшенеклешип барып сагрысы яланач йылкылар гөзе илйәрди. Аңырда, ас-мана улашян гөзъетимде болса йүң даракларына ча-лымдаш гүр токайлар гаралярды. Окгүнлы чалшып барян тәсин пейзажлар Татьянаң халыны тең этди, оңа Москваны, инди өрән узакда галан Москваны ят-латды. Бирденем институтың голайжагындакы Лефор-тово көпрүси, Петр Биринжиниң эгиндешиниң салды-ран мешхүр көпрүси ядына дүшди: «Гамгын гөзли Света» билен шол көприниң үстүнде дуруп, олар, гөр, нәче гезек Язуаның сувуның акышына, деряда йүзүп йөрөн акжа елкенлере сын эдипдилер. Деряның акы-мы бу акжа елкенлери, гөр, нирелерден чыкарарка — дийипдилер. Инди онуң өзүнем энип барян отлы шөл деряның акымы ялы, өңе, нәмәлим мензиллере алың баряр. Онуң өзем хәзир ялңыз елкенә мензейәр. Ык-бал дерясының акымы оны, гөр, нирелерден алып чыкарка?..

Шакгыдык. Шакгыдык, Шакгыдык. Шакгыдык...

ДОСТЛУК ЫНАМДАН БАШЛАНЯР

Харькова гелип, Татьяна, догруданам, инди өзү-нин хақыкы өзбашдак дурмушының башланандыгына, индики ыкбалының эсасан өауне баглыдыгына гөз ети-рип уграды. Зенанлар гимназиясында мугаллыма бо-луп, ише башланына инди бир ай болуд баряр, Фран-

пуз дилини окаяр. Окув ирден гүнортана ченли до-
пам эдйэр. Эмма Татьяна сапагындан соң гимназияда
көпбир эгленип дуранок. Биринжиден-э, онун гимна-
зияда шинди сулжы алышян көрдеши ёк, икинжиденем,
ол гөзе өйүнө серенжам бермөге алнасаар.

Хава, инди ол өзбашдак өйли. Гимназиядан ончак-
лы узакда болмадык үч гат жайын икинжи гатындан
от гонпунден турян ики отаглы, дөлизли, күхнялы, ин-
сичке лоджили квартира тапынды. Ичи юмшак мебел-
ли бу квартиранын музды, элбетде, арзан дөл. Эмма
шлс шелпелиге эндик эден гыз ондан чекинип дурма-
лы. Умуман, ол пул-сериште барада шиндизе денич
мәччлик чекен адам дөл...

Хава, кирейине аланам болса, инди ол өзбашдак
өйли Гимназиядан гелдиги, ичерисинин, хысырдысыңа
башы гатышяр. Гүнүн нәдип яшанынам дуйман галяр,

Биринжи, гин отагыны Татьяна мыхман жая — на-
хархана өвүрди. Яли ясаян дуб кроватлы икинжи ота-
гына ондана артык ыхлаз билен безеди. Гоша пен-
жиресинин ортасында узун, икк гапатлы трельаж гой-
ды. Оражня реққли, йүпек яшышжалы, пессежик кро-
нанын онүне көрмеликден бәри айрылышман гелйәр
или галлан дерисини оклады. Пешжирелере гөгүмдид
өтүлөч түтү эди...

Паманы ити билен шифың, столуң, пианиноның
члнаны сырып болаи Татьяна гермевли лоджа чыкды.
Хона айбам гарацкырап башлапдыр. Ене ягыш ягяр.
Натали өңсө гүнден бәри чалымтык үмүрли хова хөкүм
сүрйәр. Гүнде днен ялам я ирден, я агшамаралар иң
гласларгыч ягыш ягяр. Татьяна, вах, шу гүнлер ял-
палдан гүн чыкып дуран ерлерем бардыр дийип, гү-
нечили, майыл хованы күйсейәр. Гараз, ичи гысяр,
пәхер билен шинди өвренишип биленок. Хәзірам
ныямың ягышлы шемал оны ичерик итекледі...

Татьяна майдажа шелпели люстрыны якды. Гыр-
мыны күрөүдө орианды. Ядавлыгыны шу махал дүң-
ды ёк, белки, ол ядавлыгам дөлдир... Натали дайз-
сы она Харькова баран бадыца хызматкәр тутунгын
дийип саргыт эдпиди. Эмма шу гүне ченли ол хыз-
маткәрсиз ошпук эдиң гелйәр. Догры, хақына серетсе,
она кухарка-да, горнични-де, экономка-да герек. Ге-
реклигине-герек. Эмма олары ниреде яшатжак? Нодан
эклежек? Бейле гин тутумы Татьяна исләнок. Исләен-

де-ле она гурбы чатжакмы? Ёк. Йөне, эгер яматлы адам габат гелсе, иң болманда, хәли-хәзирликче ол кухарка я өзүне хөвүр түтүнмалы болжак... Ине, хәзирем агшам шамының угруна чыкмалы, столуң үстүндө болса диктант яздырылан депдерлер бир петде болуп гарашып ятыр. Айбы ёк, ирден иен биточкасындан галапы билен оншүк эдер...

Гүйз гижеси, гөр, нәхили сус! Дым-дырслык. Асылында-да Татьяна Аделина ялы, шагалаң-шовхуны күйсәп йөренок вели, хәзирки тукатлык, нәме үчиндир, онуң ики чигненден бәсяр.

Ол пианиноның башына гечди. Узун бармаклары аклы-гаралы клавишлерин үстүндө адажа тайып ут-рады. Берлиозын хайсыдыр бир ноктюрны чола әйде зарын яңланды. Бу оваз онуң ой-пикирлерини узакда галан әлеме алып гитди. Бу оваз әнчеме вакалары, адамлары янадан онуң гөзүниң өнүндө жанландырды.

Татьяна барха хыжүвлы чалды. Бейки французын дөрөден жадылы сазына-да дәл, она шейле сазы чалмагы өвреден сеньорина Изабетта өзүниң нагадар минниетдар хем бергидардыгына Татьяна, гөр, нәче йылдан соң, хәзир, шу махал илкинжи гезек айдын дүшүнди. Саз хәзир онуң өз йүрегине дерек гөпледи.

Бармаклар клавишлерин үстүндө донды. Татьяна пианиноның гапагыны үсүл билен япды-да, совшүрәң голларына маңлайыны гоюп, гапага япланды, шол рөвүшде-де әсли салым гымылдаман отурды. Бирхә-юкдан сөн еринден түрды. Ысгыны гачан ялы, юваш-жа йөрәп, кухня йөнелди. Агшам шамы гүшүңкә медзеди. Чашкасыны сован чайдан долдурды-да, язүв столуның башына доланып гелди.

Дашарда ягшың гүйчленендиги ачык форточкадан эшидилди.

Шол гүнүң әртеси, аракесме чагы Татьяна дивара какылан расписания середип дурды, география мугаллымасы янына гелди. Бу аррыжак, гартан аяла гимназияның мугаллымларының «гарасөймез» диййәнди-лерини, оны, нәме үчиндир, халамаяндыкларыны Татьяна әййәм билйәрди. Оны илки гезек гөрөндө Татьяна москвалы «Жирафа» билен ене-де душашаяндырын әйтди. Догруданам, сырык бойлы география мугаллы-

масы йүлмек чал сачыны дүйрлөп, еңсесинде тогалап-чугдамлашына ченли шол ғыңыр начальница мензәп дүрдү. Йүзи шапбат ялы инчеде. Мавы монжуга мензәп гөзлериниң этеги торлуды. Йөне география мугаллымасы гөзүнө лорнет тутанокды-да, әйнек да-кыярды.

Гимназияда тәзе пейда болан яш мугаллыманың халыңдыгыны пани Ивашкевич хич кесден гизлемеди. Оны Татьянанын өзем деррев дуйды. Жүда зерүрлык болтаймаса, көрдешлериниң хич хайсы билен ичгин гелешмейән «гарасөймез» географиячы, сыпынса, яш мугаллыманың янында гөгерди. Шейле алчак аялы нәме үчин халамаяндыклары Татьянаны гаты ген галдырар...

Кимдир бириниң ювашлык билен янына геленини дуян Татьяна расписаниеден йүзүни өвүрди.

— Ене-де сапагыңыз бармы, көллега?

Мавы монжуга мензәп гөзлер мылакатлы йылжыраклалды. Гартан аялың этеги торлы гөзлериниң ышпаклы шөхлөсинде жуванлык рухы үчганаклады. Йөсем адамың өзи гаррап, гөзи жуванлыгында галып бийләшкәк. Татьянаның калбында миннетдарлык дуйгусы ониды: экабыр көрдөш шү гун инди икниңи ёла онун халыңтан хабар аляр.

— Ене ики сагадым бар, пани.

— Хымагкөр таңдыщымы?

— Ёк инди.

— Менем гоншыма табшырдым, мәхирлим. Ишине жүр испан табат гелсе, гөзүнде болсун дийдим.

— Мерси, пани. Мен сизе өрән миннетдар.

— Менден нәме көмек gerek болса, чекинмән, айдайтын, тызым — дийди-де, пани Ивашкевич гадырлы, хонданып, чалт-чалт ғыбырдыклап гитди.

Ошнча жаң кәкылды.

Йөне, хәзерем, санагыны гутарып, дан дүшелен даражык трогүр билен гимназиядан гайдып геләйркә-де, Татьяна пани Ивашкевичиң мылакатлы адамкөрчилиги барада пикир йүвүрдйәр. Алчак аяла нәме үчин «гарасөймез» дийилйәндиги барадакы сөвалына жоған гөзләйәр.

Татьяна өз көчелериниң бурчуна етенде ене-де ягыш

чиснәп уграды. Гара саяваныңың депесинде гүбәрәтди-де, әдимини чалтландырды. Сәхәлчә йөрәбем, азык магазинине совулды. Өз-өзүнә йылгырды. Өмрүндә азык магазинини гирип, зат сатын алып гөрмедик халына инди бөлүмдән бөлүмә гечйәр, этиң, сүйдүң, месгәниң, соганың, картошканың, келемиң нырхыны экән-екән сораяр, сөвдалашяр, ахырда-да гастрономдан я бакалеядан эли долы сумкалы чыкяр. Чолажа өйүнә барыбам, өзи, хава, хут өзи эт чапмага, гөзүни яшардып, соган артмага, картошка дограмага я-да юмуртга чакмага, гарасай, нахар биширмәгә гиришйәр. «Башыңа дүшсә, башмакчы боларсың» дийип, догры айдан әкәпләр.

Хәзирем ол магазинден долы сумкалы чыкды. Саяванлы саг эли ёкарык галды. Чеп голтүгының ашагында-да бир топар китап. Сумкасам агыр. Шейлә тагашыксыз хала, мегерем, ол хич хачанам дүшән дәлдир. Эмма төверегине сыр билдирмежек болуп, хырчыны дишләп, өнә: әтледди. Инди өйлери даш дәлди.

Көчәниң өврүмине етендә бирден оркестриң йүрәгини әндиредижи яс мукамы эшидилди. Бахын матамлы мукамының налгысы Татьянаны тистигиндирди. Ызына ганрылды. Шол махалам голтүгындакы киталар ере гачды. Татьяна бада-бат яшак әгилди. Эмма өл тротуара гачан киталара онданам өнүрти башга бириңиң эли етди, олары ерден гарбап алды. Татьяна ол чаласын элиң бүрүнч реңклидигини, бармакларының индән узындыгыны гөрүп галды. Дикелди. Киталары чөплән нәтаншам онуң билән бир вагтда дикелди.

Татьянаның гаршысында гув боюнлы, овадан алкымлы зенан тәсин йылгырып дурды. Онуң бойы Татьянадан бир гарыш чәмәси узынды. Дөрт гөз бири-бирине чакнышды. Татьяна доңуп галды: ол хенизә деңич бейлә гөз гөрмәнди! Сых-сых кирпичлерин махмал саясында балкылдаян окара ялы гоюн гөзлердә нәхилидир бир жадылы гүйч дуялды. Ол гөзлерин шөхлели назарының хәзир нәмә маны аңладянынам Татьяна онлы сайгарып билмеди: бир гөрсен, говушгыңсыз нәтаныш гыза игенип, кинаялы гүлүмсирейән ялы, бир гөрсен, оңа гуваниян я-да ондан бир зады мүйнли хайыш әдйән ялы. Гараз, дүшүнмеди. Йөре аңк болды, доңды дурды. Гөзүнә гөрүнйән салгым бо-

лаймасын? Асманы-земини яс мукамы гаплап дүркө, бирден-бире бу жадылы, шадьян гөзлөр ниреден чыкды?

Эмма балкылдаян гоюн гөзлериң гөзүңе гөрнөң салгым дэлдигине Татьяна гаты тиз дүшүңди. Гаршы-сыңда дуран бүрүнч реңкли гөзелиң ортасы чала гө-дикли, гыраден дишлери акжарды, ики яңагында-да гүрленнижинки ялы чукуржык эмеле гелди. Дөшүңдөн дөмөн сес билен:

— Гаршы болмасаңыз, мен сизе көмөк берейин, бикөм? — дийди. Шол бада-да бирден саяванлы гызы унутды-да, өнө этледи, даражык көчөни долдуруп гелди. Гөлегчилерден гөзүңи айырмады, йүзи үйтгөп гит-ли, элиндәки китаплары багрыңа басып, найынжар сселенди. — Эй, таңрым! Шол! Шол! Ене өз днениңи элиндиң! Мен багты гара!..

Татьяна онуң көйнегиңи дешип барян юмры маме-лсрнниң титрейәндигиңи, дыкыз чигинлериңиң, түтүш гөврессиниң сандыраяндыгыңы гөрди. Онуң гадымы Римниң мермер мадонналарыны яда саяян сыратлы ка-матына сырлашып дуран меле көйнегине, шол реңк-дәки яглыгыңа, аягыңдакы гара түфлисине шу пүрсат-ла, пикир берди.

— Ене днениңи этмәңдир! Мен петигара!..

Гөлегчилериң хатары оларын деңине етди. Хатар-дакыларың бары днен ялы ишчилерди. Ин өндәки йи-гидиң элинде гызыл байдак барды. Бәш-алты, саны цәтншей атларыны гордуруп, матамлы гөлегчилердә бир өңүнө, бир ызыңа гөчйәрди, бирденем ики гаңда-лында пейда болярды. Гроблы фургоның ызындакы ишчилериң элиндәки транспарантда: «Нәхак ган ердә йтмаз!» днен шыгар барды. Гробың башүжүңда орна-шил гара гөйимли, чал сачлы аял болса дүнйә азабың-дан дыңап пахырың бирчак мума дөнөн йүзүңиң үс-түнө гара саяван герип огырды...

Өң хатарда эли байдаклы гелгән гара напаклы, гөйрәс пепәдекли, аягы эдикли йигит Татьянаның яны-лакы кенни гөрди де, бирден сакга аяк чекди. Мер-мер мадонна каматлы зепән-да оңа тарап үмзүк а-г-ды. Эмма йигит йүзүңиң ию бада аңрык өвүрди, бай-дагы хас ёкары галдырып, өнө этледи, гөзлөн йитди.

— Ма... — дийди, байдакча бир затлар дийжәк. Ор-лап ховсалалы гөзелиң сөзи агзыңда галды. Байкыл-даян гоюн гөзлериң овасы яшдан, долды.

Гөлегчилерин хатары дуранларын душундан гечип гитди.

Гөзяшыны яглыгының човы билен сылан зенаның начар назары ене Татьяна дикилди.

— Багышлан, бикәм! Мана пикир бермән. Гиделин! Татьяна хич зада душүнмеди.

— Нирә гиделин?

— Әе... Гаршы болмасаныз, мен сизе көмек берейин. Хава. Хава... Менем сизиң болян өйүңизде яшаян, княжна. Ханы, сумкаңызы маңа берин! — Ол гызың нәме дийжегинне-де гарашмады-да, агыр сумкасыны эмай билен элпнден алып, өне дүшди.

Татьяна онуң ызына эерди. Шол бир вагтын өзүңде-де үнжүли ойланды. Эйсем бу овадан аял кимкә? Татьянаның хайсы өйде яшаянлыгыны хачан гөрүң, хачан билип йөркә? Нәме үчин ол оңа «княжна» диййәр? Өз яшаян өйүңде Татьяна шинди хич ким билен таишанок ахыры? Яңкы эли байдаклы йигит мунун нәмесикә? Ене диеними этмәндир — дийип налады. Ян-ёлдашы болаймасын? Ёк, ол мундан-а хас яш гөрүңйәр. Эйсем бу гөзел нәче яшындака? Татьянадан-а хас улудыгы гөрнүп дур. Эйсем-де болса, нурана йүзүңде екеже йыгырдам ёк. Балкылдаян гоюн гөзлериниң бир назары муң гөзеле дегйәр... Кимкә мунуң өзи?

Шейле соваллары ызарлаян Татьяна инди өзүниң нәтаныш зенан билен гапдаллашып йөрәп баряндыгыны, ол зенаның гаршы оңа гөзүниң гытагыны айлап, чала гүлүмсирейәндигини гөрди. Яп-янам гөзи яшлыды. Индем йылгырып баряр. Гыйма гашлары учуп барян гарлаважын ганатлары ялы герилйәр. Муңа нәхили дүшүнмели? Татьяна — ин болманда мунун кимдигини бир сорап галайын — диен карара геленде, шол өнки якымлы сес ене яңланды:

— Менем сизиң болян жайыңызда яшаян, бикәм. Йөне биринжи гатында. Екеже отаглы квартирамыз бар... Ине, худая шүкүр, өйүмизе-де гелдик. Ислесениз бизде чай ичәелин!

— Мерси, мадам! Мен сизе өрән миннетдар! — Татьяна сумкасына элини узатды.

— Ёкарык мен чыкарып берәейин?

— Ёк, ёк, өзүм. Көп саг болуң!

— Чекинип йөрмән, бикәм, Гоншы гоңша мыдама гереكدир...

— Мерси!

— Княжла, мен сизи хачан халадым дийсенизлән... — Ёкаркы басганчага этлежек болан Татьяна аяк чекди, сораглы назары овадан аялың жадылы гөзлеринде сакланды. — Бирёла гастрономың ишигинде сизинг гедай гызжагаза булка берип дураныңызы гөрдүм. Ики-үч гүнлүкде. Гунортанлар. Шонда өз янымдан — етиме йүреги аваян болса, бихал адам болмалы дөлдир. — дийдим. Яныңыз баржагам болдум шонда. Эмма эжам этдим. Бахана-да тапмадым... Мен сизе, княжна, гөчүп гелениңиз бәри сын эдип йөрүн... Эгер өйде ишиниз бар болса, мени чагырайың. Агшамларына галапың өйде болян мен. Алтынжы квартира...

— Багышлаң, сизинг адыңызы нәхили тутмалы?

— Оксана дийсеңизем бор, Ксана дийсеңизем. Пархы ёк. Мениң адым кән. Ким адымы нәхили тутса, «хә» берйән. Документ боюнча Оксана Терентьевна Нагнибеда. Хава, Оксана... Ягшы, мен сизи кән эгледим...

Гелип, өз өйүне гиренсоңам, овадан мадоннаның якымлы сеси Татьянаның гулагына гелди дурды. «Мениң адым кән. Ким адымы нәхили тутса, «хә» берйән»... Гаты гең зат. Ол нәме өзүни шейле пес тутярмыка я-да олам садалыгың бир аламатымыка? Бирден хәзириң өзүнде ашак душүп, Оксана Терентьевнаны чагырасы, онуң билен гүрлешеси гелди. Эмма аяклары дисеп этмеді.

Бир-бирине мензешрәк үмүрли, ыгаллы гүнлер шейдиң, ызлы-ызына тиркешип, гечди гитди отурды. Татьяна гимназия кем-кемден өвренишди. Эмма тәзе, өз башдак дүрмушына өвренишмек вели она ансат дүшөпөк. Ол бу ягдайыны пани Ивашкевиче-де дуйдүрмижак болыр. Охли кыпчылыкдан өзи, дине өзи баш чыкармага чалышар.

Гүнүң аякларыңда хова бирден совады. Татьянаң оңки хысырдыларыңың үстүпө гиш аладалары гөшүлдү. Гөзлемели, таңмалы, гетирмели зады көпелди. Ичерисини йылытмагың өзем бир улы меселә өврүлдә. Шол гүнлеринг биринде, аракесме вагты пани Ивашкевич мугаллымларың кабинетинде отуран Татьянаның янына ювашлык билен гелди-де, гулагына чавуш чакды.

— Княжна, сизе дашарда бир жуван женап гараш-
яр. Ховлының агзында...

Татьяна депдерден башыны галдырды. «Гарасөй-
мез» географиячының чавушыны бейлеки мугаллымла-
рам эшиден боларлы. Барының назары Татьяна ди-
килди. Эгри бурнуның чеп йүзүндөн гәр гыл салланып
дуран, күйкүже немец дили мугаллымасы ызлы-ызына
ардынып, күл реңкли, мүжи гөзүни сүзүп, яңсылы
йыршарды, ики эрни ичине чөкөн агзыны жәхеклөн га-
сыз додаклары өңкүденем бетер кемперди, майдажа
торлы бүзүми көнелди.

Өзүне жуван женабың гарашмагының мүмкиндиги
барада гөвнүне хич зат гелмесе-де, Татьяна, хамал,
бир мүйни бар ялы, ғызарды-бозарды. Сагадына сере-
дип, еринден турды-да, кабинетден седасыз чыкып
гитди.

Гарашян женабы Татьяна ховлының агзына етмәң
кә танады. Гоңур шляпалы, гоңур плащлы женап тер
чеменли элини аркасында тутуп, ховлының хашамлы
гөзөнекли дервезесинин өңүнде икияна гезмелейәрди.
Тротуарың гырасында дуран еңилжек пайтунам шоңа
гарашян боларлы. Узын яллы ябысының жылавының
чаларак чөкип, чилим күкедйән гожа пайтуңчының
гөзи гезмеләп йөрөн гейнүвли баярдады.

Өзүне тарап сейкин басып гелйән гызы гөрүп, эли,
чеменли йигит канагатлы йыршарды, ховлукмач өңө
этледи.

Олар алжыраңчы халда саламлашдылар.

— Нәдип тапайдыңыз?

— Агтаран тапар — дийиндирлер, Татьяна Михай-
ловна. Гөршүңиз ялы, мен сизни «ея танышлыгы ея
писинтли бир затдыр, өвсер гечер гидер» диен пелсе-
пәңизин нәдогрудыгыны субут этдим, княжна.

Элине берлен тер чемене сын эдйән Татьяна бу сө-
зи жогапсыз галдырды.

— Догрусы, мән өнрәк гелмелидим... гелжекдим...
Буды бу ерден шейле бир даш дәл. Йөнөл...

— Мен сизден гөвүн эдемок ахыры...

— Бичак миннетдар!

— Сиз мени багышлан, Петр Сергеевич, ене үч
минутдан жан какыляр...

— Мен, княжна, йөрите... Мен нәче дийсеңиз, га-
рапарын.

— Онда... Онда... Эгер гөрүшмөк мейлиниз чын болса...

— Айдыяныңыз нәме?!

— Ене дөрт сагатдан... Успенский ыбадатханасының багына барайың!

Башга бир сөзем диймән, Татьяна ызына гайтды. Ылбоям өз-өзүнө йылгырды: Успенский ыбадатханасы ниреден ядына дүшди дийсенел Дагы нирәни дийснел? Харьковда илкинжи гезек йигит билен душүшык барада вадалашар. Бирденем берен сөзүнө пушман этди. Душүшык нәмә герек? Айтжак-дийжек сөзлери болса, иңкы ерде айдышаймалы экенлер-дә... Ек, йигит йөрйтә геленсон, бейтсен кован ялы болжак...

Шейле гаржашык ой-пикирлере улашан Татьяна ене мугаллымлар кабинетине гайдып гелди. Кәрдешлериниң көпүси эййәм гидипди. Пани Ивашкевич оңа йөрите гарашып отуран ялы, дуйгудаш назар билен гаршылады. Ичерден чыкып барян голтугы галын сөзлүкли немец дили мугаллымасы болса ызына ганрылып, иңякгыч эдәхедине зерди:

— Жуванлык! Ышк хесерил.. Догры, гимназияда гөрүшмөк хөкманам дәл...

Татьяна оңа тас бир якымсызыны дийипди. Хернә запыдына гуйлан эдеп гахарындан үстүн чыкайды. Онсоңам кемпириң мамла болаймагам әхтимал. Окувчы гызларының гөзлериниң алнында мугаллымә йигитдеч чәмен алан болуп дурса... Мегерем, гули алмалы дәл өкени... Татьяна чәмени столуң үстүндәки гүлли вазада режеләп гойды.

Пани Ивашкевичин инчежиң эллери жуван кәрдешиниң чигини ювашжа сыпалады.

— Гөрип кемпир!..

Шол махалам жаң какылды. Аракесме гутарды.

Ораяны-гызгылт япракларыны тротуара тенне ялы сечелейән лина дарагтына пенжиреден сын эдип дуран Татьяна хыял барыны йувүртди. Вадалашан душүшыгына онуң гидеси гелмеди. Хайсыдыр бир дүшнүксиз дуйгы аякбагы болды. Өзүни аклара бахана гөзледди. Башга бир тарапдан болса мавы гөзли йигидин дурь назары, эдепли сыпайычылыгы оны өзүнә чекли. Пани Ивашкевич дийәймесен, Татьянаның Харьковда шинди

гатнашык эдйән, пикир алышян хөври ёк. Онсонам Татьяна хенизе ченли адам алдап гөренок. Ялан сөз-лемеги огурлык билен дең гөрийәр. Сковорцов оны йө-рите гөзлөп тапыпдыр ахыры! Диймек, ол сөзүнде дурупдыр...

Татьяна бирден йүрегини бире баглады. Трельяжың өнүне барды. Чәрйек сагатданам гапысыны гуллап, Успенский ыбадатханасына тарап йөнелди.

Гараңкы гатлышанда-да ол илкинжи дүшушыгындан өз асуда өйүне гайдып гелди. Ёк, еке өзи дәл. Сковорцов оны тә гапысына ченли угратды. Өзүнем пайтун-лы гетирди.

Гелшине-де Татьяна өзүни юмшак күрсә оклады. Чырасынам якмады-да, гөчгүнли халда ойланды отурды.

Бу гүнки дүшушык оны учурсыз толгундырды. Эш-ретли кафеде олар үч сагада голай месайы гүрлөшип отурдылар. Кофе ичдилер. Саз диңледилер. Татьяна билен Харьков вокзалында айрылышанларындан соң Москва гыссаглы юмуш билен гидип-гелмели болан-дыгыны, ол ерде эгленендигини, заводын хәзир тәзе машыны өзлешдирйәнлигини, бу иште онуңам соңкы орунда дурмаянлыгыны, шол зерарлам, Татьянаның янына өз диен вагтында гелип билмәндигини, шоңа ахмыр эдйәндигини Сковорцов өз майдалына гүррүң берди. Сөзүниң арасында-да Татьянадан сыпайычы-лыккы өтүнч сорады. Ахырда-да ол өзүниң практика гөчйән фарфор заводында ише ерлешйәндигини хабар берди. Бу дүшушык ёлда-вагонда башланан таныш-лыгы чунлашдырды, беркитди.

Ёк, дине бир беркитмегем дәл, бу дүшушык Татья-наның жуван калбында бирхили тәзе дуйгулар дөрәт-ди. Өзи хәзир боюн алса-алмаса-да, Татьяна шү гүн-ки ялы ыснышыккы дүшушыкларын ене-де гайталап-магыны хөвесс этди...

Москвадан Харькова гелйән отлының купесинде дүшушанларында Татьянада бейле дуйгы ёкды. Гуш-лук нахарыны биле эдинен тәзе танышлар агшам ша-мынам шол күпедә биле ийипдилер. Татьянаның сы-пайычылыккы гаршылык гөркезмегине гарамаздан, шә сапарам бар аладаны Сковорцовың өзи этди.

Тәзе танышына хеззет-хөдүр эдип билләнлигине яш йигидиң өзүниңем аз бегенмейәнлигини Татьяна, элбөстдө, дуйды. Эдалы баш атың гараягыз княжнаның сада адамкәрчилигинден ғылав алан йигит болса тәзеден-тәзе гүррүң тапды, хошуна гелен гөзелиң гөвнүңи авламага жан этди...

Шу гүн кафеде болан дүшүшүкдә-дә йигит ене дилеварлығыны гөркезмәгә чалышды. Догрусы, Татьяна нәчә хайыш этсә-дә, онун кафедең гайдасы гелмеди. Москвадан гелйәркәләр, ёлда, вагонда болса ол өзүни дүйбүнден башга хили алып барды. Агшам шамыны иен бәтләрына ол, сен-мен ёк, бирден еринден турды, шляпасыны гейди.

— Сиз мени язгарман, Татьяна Михайловна! Инди дыңжыңызы алын! Гижәңиз рахат болсун!

Ол Татьянаның жогабына-дә, совалына-дә гәрәшман; күпеден үмсүм чыкып гитди. Эртеси ирден ол ене күпә гелди. «Сәхериңиз хайыр, княжна! Рахат дыңч алдынызмы? Хәзир кофе гетирйәләр!» Татьянаның миннетдарлык билдирен назарындан йигит шонда өрәк хошал болды.

Ине, яны, пайтундан дүшенлериндә-дә Татьянаның оны ичерик чагырасы, гүрлешеси гелди. Эмма хайсыдыр бир нәбелли гүйч, мегерем, гызлык әжабы онун бу хөвесинә бөвәт болды. Йигит йыгы-йыгыдан гелип дуржакдыгыны айдып, дашарда, саралан япракларыны сечеләп дуран липаның астында гадырлы хоплашды...

Татьяна чыраны якды. Дүня гинелип гиден ялы болды. Шовхунлы кафедең сон өз асуда ичерси гөвүнә ып-ыссы гөрүнди. Скворцов яны оны Буда чагырды. Мениңем яшәян ерими гөрүң дийди. Арман, чакылығы жогапсыз галды. Татьяна не барарын дийди, нәдә өзи чагырды. Йөнә пикир эдип отурсаң, ол достлашмазча йигидем дәл ялы. Сыпайы. Аграс. Гөрмегей. Хүнәрли...

Яны хошлашанда ол: «Сиз мениң дуйгыма ынанянызмы, Таян?» дийип сорады. Татьяна йигидиң нәхили дуйгусыны назарда тутанлығыны ачык биленок. Эмма жогабы нагт болды. «Өзи ялан сөзлемейән әхли адз-ма ынаняр» дийди...

Бирден әгри бурнунын чеп йүзүнден гәр гыл салланып дуран күйкүжә немец дили мугаллымасыннан

яңсылы йылгырян кешби гөз өңүндө жанланды. Шу гүн гушлук чагы эли чеменли Татьяна мугаллымлар кабинетине гиренде, кемпир өз ичякгыч эдэхедине эерип: «Жуванлык! Ышк хесери!» дийип йыршарды. Гимназия эли чеменли гелен яш мугаллыманы гөрпөттин язгарды. Белки, онуң кинаялы сөзүниң жаны бардыр? Белки, Татьянаның калбында ышк хесери оянадыр? Оны шинди Татьяна биленок. Йөне... эгер ышк хесери калбына аралашса, эгер саңа гүл дессесини берселер, оны гизлемек, ондан утанмак нәмә герек?! Сап йүрекден бөрлен чеменли хайсы гапыдан гирсеном, кабинете гирсеном, класа гирсеном, айып дәл! А, белки, пани Ивашкевичиң айдышы ялы, күйки кемпир гөрриплик эдйэндир? Өзүндөн өтөн жуванлыга гөзи гидйэндир?..

Татьяна трельяжының өңүне барып, өрүлөг сачларыны чөзлөди.

АГЛАМА, ОКСАНА!

Татьянаның күйсейән гүнлери гелди! Инди телниң гүнден бәри Харьковда гөгүмтил өвүсйән гар ягяр! Гимназиядан чыкансон, ол йөрите өврүм берип, шәкерик меркезиндәки уллакән сейил багының ичиндә гелчип гайдыр. Набат овунтыклары ялы йылчыр буржы бөрөнөн дарагтларың жүйжелерин пенжелери шекилли шахалары аклыны хайран эдйәр. Татьяна үстүңгө гар сыран отургычларың биринде орнашяр-да, төвөгө гиндәки тәсин торлы пейзажа хөвөс билән сып эдйәр! Кәте-де бирден ак гардан пөкги ясап, көнө кетеги кесекләп башлаяр. Шейле пурсатларда ол бүтин дүйнәни, өзүниң гимназияның мугаллымасыдыгынам үнүдәр! Гар, баг, асман, земин, бүтин барлык динә өзүниңкидир өйдйәр.

Бирхаюкдан сон отургычда ятан габа портфели ядына дүййәр. Сәхелче салымданам Скобелев мейданына, гыр атың устүндө гайшарылан Скобелевин гранит ядыгәрлигиниң янына етйәр. Шонда өзүниң княжнадыгына ене-де ынанасы гелйәр. Догры, кыяматлык атасының образы онда сонкы махалларда гапма-гаршылыклы дуйгулар дөрөдйәр. Эйсем-де болса, Татьяна

адынын шейле шөхратлы серкерде биден багланышык-
лыдыгына өз янындан көте бегенмәнем дуранок...

Гранит генералын чигнине гонан семиз гара гарга
сын эдип, Татьяна пикире гитди. Хаясыз гарганы шөх-
ратлы серкердәнин чигнинден коvasы гелди. Она-да
ялтанды-да, өз ёлуны довам этди. Нәме үчин ковсун?
Белки, гарга-да дынч алып отурандыр? Хич бир ын-
саның, хайваның, гушун-гумрының дынчлыгына пәсгел
бермек адамкәрчиликден дәл ахыры!

Бу гүн Татьянаның кейпи айратынам көк. Ол ызы-
-ызына ики хат алды. Бири — Бодискодан, бирем —
Аделинадан. Аделинаның французча гатышыклы, узын
хатындан маны чыкарсаң, Тенечирин дурмушда хени-
зем өңкүси ялы еңлес яшаяндыгы дүюляр. Олар инди
Женева гөчүпдирлер. Банкчының чыпар оглуның язан
хатындаң вели айдын маны чыкараг ялы дәл. Айт-
жак болян задыны ачык айдайман, дашдан айлап, үм-
-ышарат билен дуйдуржак боляр. Хава-да, ол озалам,
хемнше-де айлавлы геплемеге халаярды. Онам Денис-
ден өвренипдир.

Татьяна ене бир отургыжа гонды. Эллигнни чыкар-
ды-да, габа портфелини үсүл билген ачды. Шол маха-
лам ики саны гар тозгасы онун портфелинниң ичинә
гайып дүшди, шол бада-да эреди, портфеле синди. Ол
мунам ягышылыга ёрды, бегенди.

Ине, Бодисконын майдажа почерк билен язан ма-
тала мензеш гысгажык хаты. Ол декабрчының човлу-
гы, кешишин агтыгы, саягатызын оглы билен энче ёла
душушандыгыны, инди онун Москвадан өрән узакла
мөхүм юмушлары битирйәндигини хабар берйәр. Өзү-
ниң «гайдувсыз мерданларын кланыла» кабул эдилең-
дигини бушлайар... Гарасай, чыпарын хаты көп нокат-
дан долы. Хич бир ишин, хич бир шәхерин ады ёк.
Татьянаның адресинем ол дайзасындан алыпдыр. Би-
зин дунйәмизде улы өзгеришликлер дөрәр, олар әлеме
аян болар, ер асты мөвч уруп чогуң гелйәр, басым
әпәт вулкан ярылар... дийип язар. Бу нәме дийдиги?
О нәхили өзгеришликлер? Эйсем чыпар дагы әлеме
аян болжак өзгеришлиги амала ашырып биләйжекми-
кәлер? О нәхили вулкан? Хачан, ниреде ярылмалыка?
О вулканы банкчының чыпар оглуның нәме дахылы
барка? Я бу затлар онун йөне ховайы хыялымыка?

Сырлы йигитлер! Татьяна вели Денис хич хачанам сырыны ынанмады...

Габа портфелини чала халланладып, өйүне тарап гадам урды. Аягының ашагында гар ыкырдады.

...Денис оңа хич хачанам сырыны бермеди. Белки, оңа ынам эден дэлдир? Болдуңыз мен башыма сырлы йигитлер!.. Скворцов бейле дэл. Бу йигит элиң аясында ялы гөрнүп дур. Ачык адам. Йүрегиндэки дилинде. Аслында өзүндө галплык болмаса, сыр гизлемек нәмә гөрек? Татьяна яшыр-юшурсыз, ачык адамы говы гөр-йөр. Дине бир ышнаклы мавы гөзи дийэймесен, инженер Скворцовын студент Батурине меңзейән ери ёк...

Гапдалдакы чөкетден чыкып, гулшуп-далашып, бэлчирешип гелйән санялы гызлара Татьянаның гөзи дүшди. Хеммесем алма янаклы, йүң элликли. Такмынан; гызларың өзлери билен яшытдаш гара пальтолы, гулакжынлы, кече эдикли огланы олар саняда кеселигыне ятырып, билинденем яглык билен мэкәм даңыпдырлар. Бары биригибем, саняны бир эйлэк, бир бейлэк тоғадаяр. Қә аягы, кә келлеси гара батып, саняда чабаланиян оглан болса гарагол гызлара хем-ә нәмедир бир затлар дийип гыгырар, хемем инчежик сеси билей жыкыр-жыкыр гүлйөр.

Татьянаның өз чагалык йыллары ядына дүшди. Ол йыллар бирчак Москваның гарлы көчелеринде галды, инди оңар ят болуп барярлар. Инди Татьяна Михайловна толкунлы-гомлы дурмуш деңзинде өзбашдак гулачлап йөр. Хәзир өзүниң бу шадыян чагалара гошулып билмейәнлигине ахмыр эдйәнлигини билдиржек болян ялы, Татьяна бир пенже гары токгалады-да, олардан айлап салды. Гар токгасы ызкы гызың кебзе-синде ыз галдырды. Гарагол гызлар сакга дурдулар, дикелдилер. Самыр пальтолы, бейик өкжели эдикли, овадан ханымыц бу ослагсыз херекетине олар дүшүнмедилер. Татьяна мылакатлы йылгырып, олара эл булады. Шадыян гызлар жагылда-жугул болшуп, беземен дайзаны шол бада унутдылар, шол ики арада санядан сыпып гачан огланың ызындан коваладылар...

Улы багдан чыкан еринде-де Татьяна махмал ялы мылайым чакылыгы эшитди:

— Татьяна Михайловна!

Ол ызына өврүлди. Өзүне тарап чалт-чалт йөрәп гелйәнлери гөрүп, аяк чекди. Онянча өз гөңшусы Ок-

сана билен узын бойлы, гара гайыш тужуркалы, эдикли яш йигит ызындан етди. Татьяна йигиди бада-бат танады. Ол ягышлы гүйз гүни даражык көчеде гөлегчилерин матамлы хатарының өңүне дүшүп барян эли байдаклы ишчиди. Татьяна оны инди эсли вагтдан бәри танаярды.

Гөрүшдилер. Оксананын гөзел жемалы, нәз-керешмели йылгырышы гарлы гышы яза дөндерен ялы болды. Онуң шадыян назары Татьяна яш йигиди буйсанчлы гүжеңледі: серет, княжна, мениң нәхили сөйгүлим бар! Йигит улугыз ялы гызарды.

— Говы болайды душаныңыз, Татьяна Михайловна. Болманда-да ызыңыздан баржакдым. Бу гүн агшам бизиң кичижик дабарамыз бар. — Оксана ене йигиде гөз айланды. — Сиз хөкман гатнашаймалы! Өйден чыкман оңаңыз... Ики болуп чагырас. Ёк, ёк, ят адам болжак дәл. Өзли-өзүмиз. Сиз олары танаяңыз... Мән шү гүн сизе үйтгешик бөрөк биширип бержек. — Бирденсә өл йигиде йүзленди. — Сен нә сесини чыкарман дурсун?

Йигит ене гызарды.

— Сен чагырдыгын — мең чагырдыгым-да! Сенем мен-дә!

— О нәхили дабара ол?

— Хиң, йөне...

— Ёк, ёк! Айтмасаңыз, баржак дәл.

— Шу гүн Манжураның доглан гүни!

— Гутлаян! — дийип, Татьяна йигиде яцадан эл берди. — Сагат нәчеде үйшәңиз?

— Едиде.

Татьяна нәме дийжегини билмеди: бу гүн агшам онуң янына Скворцов мыхман гелжек дийипди...

Олар өйлерине етдилер. Татьяна ёкаркы гата етип барярка-да, Оксана оңа нәмедир бир затлар дийип гыгырды. Эмма өз пикир юмагыны чөшлөп барян гыз оны оңлы эшитмеди. Татьянаның Оксана Терентьевна Нагнибеда билен ягышлы гүйз гүни, голтугындакы китапларыны өл тротуара атанлыкда гачыранда ачылан танышлыгының арасы үзүлмеди, гайтам гүн-гүнден беркешди. Вагта боюн әгмедик гөзеллиги, учурсыз мәхирли мылайымлыгы билен өзүни хайран эден бу зенана Татьяна барха өвренишди. Соңабака олар йыгы-йыгыдан болмаса-да, бири-бириниңкә гелип, бири-бириниңкиде чай иңип, башладылар, хатда икисиниң ба-

вара биле гиден сапарларам болды. Оксана Терентьевнаң сәхелче сыпынса, хожалык ишлеринде өзүне көмөк бержек боляндыгыны Татьяна тиз дуйды.

Оксананың чапханада харп йыгнайжы болуп ишлейэндигини, Манжураның да шол кәрханада чапчыдыгыны Татьяна инди билйәр. Манжурадан хайыш эди, ол чапхана-да барып гөрди. Газет чыкарян тәсин машывлара өмрүндө биринжи гезек сын этди. Догры, нәтаныш ханымың чапхана бармагыны цех ишчилери ген гөрдүлөр хем халамадылар. Овадан ханыма-да, оны цехе элтен Манжура-да гыя-гыя гарадылар.

Манжура көплөнч она ынам этмән, дымса-да, Оксана жуван жорасындан кәнбир зат гизлежек болуп дуранок. Шейле-де болса, оларың арагатнашыгында шинди ичгинлигиң ёклугы дуйлуп дур. Ичгинлигиң болайжагам гүмана. Чүнки оларың херси өзге бир дүнйәниң векили. Татьяна диңе инженер Скворцов билен өз арасынын барха ыснышандыгыны сызәр...

Татьяна геймини чалшырды. Сагат едиде дийдилер. Диймек, энтек вагт кән. Ол ванна душунмәге-де, дыңч алмага-да аркайын етишжек. Агшамара Петр Сергеевичин-де геләймеги әхтимал. Онда чакылыга икисем биле бармалы болар... Дур! Нәме, эли бош баржакмы?

Шейди, ослагсыз ерден дурмуш ене бир тәзе мөсәлә дөрөтди. Татьяна янадан гейинмели болды.

Гапыдан гирйән деми буглы, чигни гарлы мыхманлары Оксана Терентьевна билен Манжура икиси ич ишикде биле гаршылады. Оларың хошаматлы «Хол гелдинизи!» граммофоның отагдан эшидилйән тангосынын шадьян сазы билен гатышды. Кәрдеш достларынын пальтодыр гүпбүлерини Манжура эдил шол дуран ерлеринде, узынсов дәлиздәки сары сандыгың үстүндә мүндрләп гойды.

Ене гапы какылды.

Еңилжек пальтосыны ясгынжак атынан Татьяна ичерик алжыраңны халда гирди.

— Неме... Оксана, мана мыхман гелди... Мен...

— Ёк, ёк, княжна, хич хили бахана болуп билмез! Ким ол мыхман? Шол яш инженерми? Ханы, онда йөрүң! — дийди-де, өй әеси гоншусынын элинден чекип, ёкаркы гата галып уграды.

Сәхелчә салымдан олар үч болуп, гайдып гелдә-
лер. Оксана Терентьевна жуванлары өз мыхманлары
билен танышдырды. Догрусы, оларың кәсини Татьяна
өң чапханада-да гөрүпди.

— Ксюша жан, тагамлы ыслар бурнума уяр! Гөр-
йән вели, биз бу гүн найбашы хәреклерден герк-гәбә
дояйжак өйдйән! — дийип, дөпе сачы дүшен, келте-
жик бойлы, гарынлак усса эллерини ишдәмен овкалады.

— Орнашыбер, орнашыбер, Вася дәдә, сен дояр-
лык зат тапылар бу гүн! — Оксана-да дегиген яшу-
лының өз әхәнидә жогап берди.

Догруданам, ол бу гүн биширип билен задыны би-
ширен экени, салат барыны эдипдир. Хурушлы табак-
лары мыхманларың өзлери ерли-ерден стола чекдиләр.

— Оксанушка! Столуң яман гарып гөрүнйә-ле?
Мен-ә хен бейле ғысганч дәлмикән диййәдим...

— Нахар кән, Вася дәдә. Хатыржем болай...

Гожа усса богазыны арчады.

— Маңа дүшүнмедиң, Ксюша...

— Кимдир бири:

— Вах, гарынлык гүрсун! — дийди.

— Гүлүшдиләр.

— Ғысганчлыгыңам гөзүни чыкараймалы дәл ахырт.

— Ине, Вася дәдә! — дийип, аңырдан телен Маң-
жура горилкодан дойы уллакан чүйшәни столун үстүн-
де гүтледип гойды.

— Ине, би башга гүррүн! Инди үшемесе бор! —
Гожа усса Маңжура төз ғыпды. — Барымы шу,
Ксюша?

— Болдыла, Вася дәдә! — дийип, Оксана күхия-
дан шадьян жогап берди.

Мыхмайлар столун башында орнашан батларына
Оксана гарамтыл комодың үстүнде дуран армыт сыпат
турбалы граммофоның сесини кәсди:

— Ач гарыпа саз болмаз! — дийип, бармакларына
шыркылдадып гойберди.

Татьяна жадыны гөзли гөзәле ене-де хайран галды.
Би-де эдил Скворцов ялы, дүшүнмеси кын адам. Бир
гөрсен-ә, учурсыз опат тербие алан, барлы өйде яшан
сыпайы зенан ялы, бир гөрсенем, эдеп-экрам бабатда-
да; дил бабатда-да шу отуран чапхана ишчилеринден
тапавутланың ери ёк. Өзүне-де кәрдешлери өкде хари
йыгнайжымыз диййәрлер.

— Доганлар! — Вася дәде еринден турды. — Бәш кишиниң арасында ики гөзел бар. Гелиң, шу гүн шулара бизнем жентльмендигимизи гөркөзелиң!

— Мерси, Вася дәде! — Татьяна миннетдарлык биле баш эгди. — Бу гүн биз хызматы Манжура этмели! Дабара шонункы!

— Гелиң, онда юбияры гутлалың!

— Нәче яшадың, Манжура?

Гөйә оглуна мәхир эчилгән эне ялы, Оксана Манжураның буйралы гара сачыны мылайымлык билең сыпалады:

— Ол хемише йигрими бәшинде!

— Гой, мыдам шейле болсун, Ксюша!

Манжура еринден турды. Булгурлар жынпырады.

Шапбат ялы инче йүзли, иңгә бурунлы, бакыржагы топаз кимин түннәрип дуран! Дригайло юбиярың чигинне какды. Ол агзыны ачандан бакыржагы ики яна сүйшүп уграды.

— Геп, нинижигим, дүшүн, яшда дәл, ишде! Аз яша, саз яша! Адамың дурмушында кәте бүтин өмрүне деггән екеже гүнем боляр. Шол гүни тапсаң, шол гүн миессер этсе, багтыяр болдугың. Шол гүн бүтин өмрүңе деггәр. Бүтин өмрүңи безәп билгәр. Ынха, меселем...

— Жан-Жак Руссо ене пелсепә башлады...

Ала вакырда бердилер. Жан-Жак Руссо лакамы метранпаж Дригайло онуң дана француз философынын: «Азатлык, деңлик, доганлык!» диен сөвешкен шыгарыны хемише гайталап йөрмегинден галыпды.

Шовхун артды: Форточканы ачдылар.

Хер ким өз гижән ерини гашар дийлиши ялы, кәр-дешлериң гүррүнлерем эсасан чапхананың эсиниң дийдимзорлугы, адалатсызлыгы, хусытлыгы, тәзе ойлап тапан жеримелери барада болды.

Манжура столуң башында отуран ишчилериң иң яшыды. Эмма онуң сөзүни бары айратын үнс билең диңлейрди. Татьяна өз янындан, мегерем, би йөне ерден дәдир диен карара гелди.

Хәлнән бәри хич зат иймән, чилим чекип, седасыз отуран гөк ишчи блузалы, тогалак, шыркы йүзли адам бирден башыны талдырды. Онун бармакларының учларына ченли чилимин шыркы ёкундысы синип гилдидир. Овасына чөкүп гидей гөзи тукат назарлы, Ясы

маңлайында пешмек ялы гүберен гара сачында ак чыт-
гымлар гөрүнйөр. Этлек яңагында пейда болян гыз-
гылт тегмиллер кә азалып, кә көпелйөр.

— Манжура! — дийип, тогалак, шыркы йүзли иш-
чи той эесине йүзленди. — Сен нә сесини чыкарман?
отырсын? Хич хили тәзелик ёкмы?

— Нәме тәзелик, Митрич? — диен йигит ассырып-
лык билен ят мыхмана гөз айлады.

Манжураның бу херекети Татьянаңың назарындан
сыппады: диймек, олар Скворцова, белки, икисине-де
мүңкүрлик эдйәрлер. Бошан табагы әкитмек баханасы
билен Татьяна кухня чыкды. Кәрdeşлериң соңкы диа-
логыны Татьяна кухнядан эшитди.

— Достуң нәме дийди?

— Достум, Митрич, билиңизи берк гушан дийли.

— Паровоз заводының ишчилери гечен сапар бизи
говы голдадылар. «Гельферих-Саде» вели бойнун
ичине сокды. Горкдулар. Сен Достуңа айт: мен шолар-
ның профсоюзы билен геплешиге гидейин. Эгер «Гель-
ферих-Саде»-лилер бизи голдасалар...

Топаз бакыржаклы Дригайло ара дүшди:

— Митрич! Айдыланы эт, агам! Чиг эти чейнежек
болма!

Кухняда табак ювян Татьянаңың янына гелен Ок-
сана — эркеклериң варсакысы йүреге дүшйөр — диен
ялы ышарат этди. Татьяна жорасының чигинден че-
кип, чала пышырдады:

— Митрич ким?

— Мениң халыпам. Харп йыгнайжы.

— Дригайло ким?

— Икимизиң таншан ягышлы гүнүмиз ядына дүш-
"йәми? Манжура-да гөлөгчилериң өнүндән эли байдак-
лы барялды. Дригайло шол атылан ишчинин доган-
огланы... Гетир, мен сүпурейин...

— «Гельферих-Саде» заводының ишчилери бу са-
пар бизи голдарлар диен тамам бар. Йөне сен, Ман-
жура, Достундан шол жарнаманы алып гел. — Вәсә
дәдәниң ёгын сеси. — Чапдан чыкармак Митрич ики-
мизиң бойнумиза.

Ичерик гайдып гелен Оксана билен Татьяна стола
янадан серенжам берип, ювлан табаклары дүзүп уг-
рады. Эркеклер чилим чекмәге кухня чыкдылар.

Шонда-да оларын ичкердеп гелйән сеслери онат эши-
дилди. Вася дэдәниң:

— Сизин заводыңызда ягдай ничик, ягшы йигит?—
диен совалы чөрек кесип дуран Татьянаны диңширген-
дирди. Бу совалын киме гөнүкдирилендигини анмак
кын дәлди.

— Бизин заводымызда ягдай яман дәл. — Практи-
качы Скворцовың нәме үчиндир, толгуняндыгы сесин-
ден дуолды. — Хожайынымыз эли ачык адам. Ишчи-
лер агзыбир...

Тогалак йүзли Митричин сеси китүвли чыкды:

— Биз-ә худай шейле жомарт хожайын берэенок!

Столун башына янадан үйшдүлер. Оксананың вада
эден үйтгешик бөреги гапдалы гызгылт гүлли, сүйри
фарфор гапда орта гелди. Онуң уссатлыгыны ерли-
ерден тарыпладылар.

Манжураның салдамлы сеси говуры тапба кесди.

— Бизе хәзир, ёлдашлар, бар затдан бетер агзы-
бирлик герек. — Дым-дырслык болды. Манжура сөзү-
ни довам этди. — Мениң Достум Харьковда хәзир бир
йүз отуз саны сенагат кәрханасы бар диййәр. Ким
билйәр, белки, онданам кәндир. Эгер шоларың бары
агызларыны бирикдирип билселер, хожайынларың эг-
жек алажы ёк. Әхли талабымызы икиржинсиз бержай
эдерлер. Комитет хәзир жарнама тайярлаяр. Бизин
эсаеы везипәмиз...

— Айдым айдалын, эзизлер! — Оксана силкинип,
еринден турды. Кухня тарап ылгады-да, дәрревем эли
гитаралы гайдып гелди. Узун бармаклары тарлара
оваз берди. Тер мәмелери титреді, гөзүнден хыжув
оды учганаклады...

— Нәме үчин бу дидәмиң яшлыдыгын сорама,
Тоная гачянымың
Сорама себәбини.
Тә гараңны дүшйәнчә,
Тонайда тәк өзүми,
Сорама хайсы дердин хасрата гойшун мени...

Бирденем ол айдымыны кесди-де, гитараны адам-
сына узатды.

— Танс эдесим гелйәр! Чал, ээизим, чал! Өз са-
зымызы!

— Берекелла, Ксюша жан! — Вася дәдә хөвесли
голдады. — Чал, Манжура, чал!.

Шол агшамкы мейлисен соң Татьяна билең Оксана арасы хас-да ысмышды. Оксана онуң янына йыгы-йыгыдан гелип башлады. Эдил тәзе йылың өң янында-да ол байрамы биле гаршыламагы, жуван гоңшусына теклип этди. Татьяна гөвнемеди. Манжура Скворцов икисини өз өйүне чагырды. Ахырда хич хайсыныңа диени болмады. Адамсы вагты билең өе гелмәнсон, Оксана улы ховсала дүшүп, Манжураның гөзлегине гитди. Татьянаның-да еке отурасы гелмеди, Бирден бир хыяла мүнди-де, тәзе йыл агшамсы экабыр кәрдеши пани. Ивашкевиче, хөвүр болмагы йүрегиңе дүвди. Тәзе йыл байрамы шейдиң гечди гитди.

Шол агшам Татьянаның калбында галдыран ялғыз шатлык дуйгусы пани Ивашкевичиң түкениксиз, алкышы болды. Ядына дүшсә, Татьянаның шиндем гүдкүсү тутяр. Гарри географиячы оңа — сөң, ғызым, худаы сылаяң, диң ёлуна белет, худая хызмат әден бенделәхич хачан хар болмаз — дийди...

Ине, бу гүн болса онуң доглан гүни! Дашарда-да юмшак гар ягяр. Айна ялы арасса отагларыны, Татьяна ирден туран бадына ене-де бирёла сүпурип-сырып чыкды. Гоша ганатлы трельяжыдың өнүңе барып, өзә өзүни гутлады. Айнадакы шекидиңи оғшады. Бирденем пианиноның гапағыны ачды-да, сөйгүли прелюдиясыны хаяллык билең чалды.

Эртирлик эдинди. Алма шербетинден долдыраң бадасыны өз саглыгына гөтерди. Кейди чаг халда ише уграды. Ёлбоям хич кесден утанман, гар тозгаларыны агзы билең гапды гитди отурды. Онун бу дүнйә геләң нәхили говы болупдыр! Бу гүн өзүниң доглан гүнүдигини ол хич кесе айланок. Нәмә герек? Киме герек? Москвада болса, Аделина, элбетде, думлы-душа жар чекерди, бир ай өнүнден топалаң түрзүп уграрды, өз әркине гойман, тәзе көйнек тикдирдерди, тәзе туфли алдырдарды, ай, гарасай, гөргүли Момбеллә ченли аяга галдырарды. Бу ерде вели онуң догман гүнүни билйәнем ёк. Билмәнем говы! Нәмә герек? Хакына серегсә, оны Татьянаның өзем анык биләнок. Доглан гүн-ә бейлә-де дурсун, ол өз эне-атасының адынам биләнок ахыры. Хакыкатданам, өз сөзүнде дүруп билйәңдигини Татьяна шу гүн өзүне ене бирёла субүт этди. Нүрек шатлыгы йүзүне чыкып дурса-да, гимназияда хич кесе

сыр бермән, сапаклары гутаран бадына базара бакан юмлукды.

Ол галың гарлы, чакыр аязлы Харькова ниреден-дир бир ерлерден гетирилен узын балдаклы, акдыр мәмиши гаргадиллини сайлап дурка, чеп элиндәки сумкасының багындан бири чалажа чекди. Лабызлы таныш сес гулагының янында яңланды:

— Аязда алыннан энайы гүллер кими бегендир-меликә?

Татьянаның гапдалында гүлүмсирәп дуран зенәң Оксанады. Бу нәхили ген зат: ол хемише гарашылмадык чагы габат гелйәр! Эйсем-де болса, бу ослассыз душусыга Татьяна бегенмәнем дурмады.

— Өзүми, Оксана Терентьевна, өзүми! Өеми?

— Өе.

— Йөрүн онда! Менем өе.

Олар конканың — ат гошулан трамвайың дуралга сына тарап йөнелдилер.

Айтсаммыкам, айтмасаммыкам дийип, Татьяна ёлбойы ойланды. Ахыры гоңшусына:

— Манжура агшам гелжекми? — дийди.

Гейә конка силтән ялы, Оксана тисгинип гитди, эсли вагтлап совала жогап бермеди. Йыгыртсыз йүзи гамашды. Татьяна хайран галды. Манжураның ады тутуланда, адатча, бу зенаның йүз-гөзи гүлйәрди, янаклары гызарярды. Хәзир болса онүң гөзүне яш айланан ялы болды. Көвсарлаян шемалы баханалап, эдә яглыгыны гөзүне етирди.

— Я агшам ишлейәрми?

— Хава, бу гүн ол агшамкы сменада.

Эйсем-де болса, Татьянаның гөвнүне мүнкурлик аралашды. Бу түкатлыгың бир эммасының барлыгыны сызды. Олар конкадан дүшүп, пыядалап өйлерине етенлеринде, Татьяна:

— Онда агшам бизе геләйин! Чайлашарыс! — дийди. — Пианино чаларыс. Гүмүр-ямыр эдерис.

— Гөрөйин, княжна. Бир чапхана барып гайтмаң ишим бар. Шо ерде эглемеселер...

Шейдиң, белли бир жогап бермән, Оксана Терентьевна ховлукмач хошлашды. Татьяна басганчаклардан ёкарык галың баршына — муна бир зад-а болупдыр — дийип, үнжә гитди...

Гапысына етенде Татьянаны сөйүнчли тәзелик гар

шылады: Москвадан ики телеграмма бирден гелипдир. Бири — княгиня Наталья Владимировнадан, бирем — гарабагыр энекеси Момбеллиден. Мәхирли алкышлардан долы гутлаглары Татьяна пальтосыны-задыны чыкарман, ызлы-ызына окады, багырына басды.

Аделинадан бу сапар гутлаг нышанының гелмәндигини Татьяна ёкуш гөрмеди: шадыан Тенечириң өрән узакдакы дашары юртларың биринде сыххат эдип йөрөнлигини билйәр. Эмма кыяматлык энесиниң оны гутламагы бу сапар унуданлыгы инкисе гидирйәр. Хер ерде болса-да, Елизавета Дмитриевна өзүне «таңрынын пешгеш берен баласыны» хөкман гутлаярды ахыры! Кыяматлык энесиниң бу хушсузлыгыны өз янындан аклажак болуп, Татьяна делил барыны гөзледи. Белки, иберен телеграммасы шинди гелип етишен дәлдир. Белки, хәзир ол телеграфың ёк юрдундадыр. Белки, нәхошдыр... Йөне геленсизлик эдиб-ә, Елизавета Дмитриевна Танясыны ятдан чыкараймаз!

Йылларың гечмеги, ягдайларың өзгермеги билен княгиня Шаховскаяның-да гылык-хәсиетиниң, шол саянда азиялы гызына болан гарайшының-да үйтгемегиниң мүмкиндиги барадакы пикир вели Татьянаның ядына-да дүшмеди. Гөкденеден биле гайдын гелип, князь Сергей Владимирович Шаховское дурмуша чыккандан соң, ыкбал Елизавета Дмитриевна шарпыкызына шарпык урды.

Елизавета Дмитриевнаның йигрими йыллап Империяның шөхратлы харбы министри болан какасы граф Дмитрий Алексеевич Милютин шол йылың май айының йигрими үчүнде, шенбе гүни ин соңкы гезек гызы билен Гатчина тидип, оларың Алы Хезрәтлери билен хошлашды. Ресми суратда ыглан эдилмесе-де, граф Милютиниң министриң везипесинден либераллыгы зерарлы четлешдирилendigини көшк әмелдарларының көпүси, шол санда онуң көшге белет гызы-да билди. Шондан бир хепде соң, анна гүни Елизавета Дмитриевна билен Сергей Владимировичиң тойы болды. Арман, той дабарасынын соны яса өврүлди. Тойдан бир хепде геченсон, харбы министрликден бошан граф Милютин Крымда сатын алан мүлкүне — Симензе гижек-эртириниң гижеси Елизавета Дмитриевнаның дайзасы, какасының еке-тәк аял доганы Мария Алексеевна шоларың өйүнде тарпа-тайын арадан чыкды:

1882-нжи йылда, Елизавета Дмитриевнаның дурумш тоюна бир йыл болуп-болманка болса өз аял доганы Мария Дмитриевна өлди, шол йылың аягында-да ин кичи уясы Елена дүнйәден өтди. Ызлы-ызына. Ызлы-ызына. 1894-нжи йылың бахарында-да, Татьянаның институты гутаран йылы Елизавета Дмитриевнаның адамсы князь Сергей Владимирович кырк ики яшың-да арадан чыкды...

Индем эсли вагтдан бәри княгиняның өзи ончаклы ярав дәлмиш. Онуң дүрли докторлара гатнаянлыгыны Татьяна эшидйәр. Арада болса Елизавета Дмитриевна Симеизе — какасының мүлкүне гелжекмиш диен мыш гулагына дегди.

Ыкбалың ызлы-ызына чадан бу авулы шарпыкларының Татьянаның кыяматлык энесиниң йүрегинде өмүрлик губар галдырандыгы, элбетде, икүчлы дәлди. Шол хунабаларын княгиня Шаховскаяның гылык-хәснетине, шол санда азиялы гызлыгына болан гарайшыңда-да тәсир этмеги мүмкин. Эмма хер хили ягдай болса-да, Татьяна ондан нәгиле дәл. Татьяна ондан кине эденек. Себәби, гөзи яшлы княгиняның Момбеллиниң янында ики дызына чөкүп: «Таня! Танюша, мон амур! Мен Елизавета... Мен — сениң әжен. Мен сениң кыяматлык әжен! Дүшүнәймиң?» диени Татьянаның йүрегине өмүрлик язылды...

Татьяна телеграммалара ене бирәла гөз гездирди-де, пианинонын үстүнде гойды. Пальтосыны чыкарды. Гейим-гежиминиң чалшырансон, алажа хинленип, биш-дүш билен болды. Бу бабатда өзүниң барха түргенлешйәндигине бегенди. Мунун үчинем ол, озалы билен, дурумсыз гоңшусы Оксана Терентьевна минетдар. «Элиңи кесерсиң. Элиңи якарсын. Гөзияш дөкерсин. Ахыры өвренирсиң, княжна!»

Татьяна-да асса-юваш өврениди. Элинем кесдирип гөрди. Сүйдүнем чоғдурып гөрди. Газанының дүйбүнем якып гөрди. Ине, хәзирем ол кухняда боршыны, қотлетини агшам халыпасына тарыплатжак болуп, үчүрсыз жан эдйәр.

Татьяна той сачагыны өз гөвнүне жай эдип безеди. Гаргадилли тогалак фарфор вазаны (Скворицовын союгады) столун ортасында гойды. Шампан, Хер дүрли

1 Мениң сөйгүлими (французча);

иербет. Ветчина. Пейнир. Торт. Шоколад. Ай, гараз, мыхман геләйсе, гөвни хошал болар ялы этди.

Гараңкы гатлышды гитди. Эмма гарашян мыхманы гелер ерде гелмеди. Сабры гачан Татьяна ашак дүшди. Арман, гоңшусының тапысы гулпы экени.

Өз өйүне лапыкеч халда гайдып гелип, Татьяна китап шкафындан Фетин томлугыны алды. Бу сапар ол өз байрамыны, мегерем, дине помещик Фет биле гечирмели болайжак ялы...

Ол ахыры күрсүде ымызганды. Шол пүрсатда-да тапысы какылды. Татьяна тисгинип гитди. Гапа ылгады. — Ятдыңызмы, Татьяна Михайловна?

— Эйәм жадылы дүйшем гөрдүм... Сизи чая чагырып, хий, мен ятып билеринми?

Оксана Терентьевна хер нәче гүлүмсирежек болса-да, хәзир онуң халының тендиги гөзүнден билдирип дурды.

— Гечин тизрәк!

Безелен стола гөзи дүшен зенан ики элини чарпды.

— Ба! Бу нәме?! Бу нәмәнің аламаты, мәхирлим?

— Шу гүн мениң доглан гүнүм.

— Чыныңызмы?

— Өзүми бегендирмек ислейәнлигими базарда гүл алып дуркам айтмадыммы?

— Вах, мен акмак хелей! Дүшүнмелә экеним ахыры хәли! — Оксана Терентьевна бирден бүс-бүтин өзгерди, гызы багрына басды, о янагындан, бу янагындан тайлы гезек өнди. — Гутлаян, гутлаян! Гутлаян, мәхрибаным! — Бирденем ызына ылгажак болды. — Мен хәзир...

— Гойбермен! — Татьяна онуң элинден япышды. — Өңки гарашдыраныңызы аз гөрийәнизми?

— Мен...

— Отурың! Мен ач өлүп барян.

...Татьянаның гөвнүне болмаса, ол өзүни билели бәри доглан гүнүни шейле леззетли, шейле рахат хем сапалы белләп гөренок. Ол әхли гайгы-үнжүден бирбада сапланды. Дүнйәси гинеди. Мәхирли гоңшусына Моңарты чалып берди. Француз дилинде айдым айтды. Ол гоңшусының-да хәзир өзи ялы бигам болмагыны иследи. Хич ким хич бир бабатда онуң эденине дәл диймеди я-да гейнишини селжерип-сынламады.

— Сен нәме үчин бу гүн бейлә гижә галдың, Ок-

сана? — Шол пурсатда Татьяна балкылдаян гоюн гөзләрде гизленен гайгыны гөрди. — Ал, чай ичели!

— Арагын ёкмы, Таня? — Оксана йүзүни ашап салды.

Татьянаның гөзлери тегеленди,

— Нәме?!

— Арагын ёкмы дийән?

— Ким ичжек оны?

— Мен ичжек, Таня! Мен!..

Толгунян зенаның сеси чала эшидилди, йүзүниң гүлгүн реңки солды. Кичижик графинде өңүнде гойлан мейден бир булгур ичди-де, йүзүни галдырман отурды.

— Ыгтыяр этсен, мен лоджа чыкып гелейин.

— Совукдыр, үшәрсин, Оксана! Лоджиде нәме ишлежек?

— Чилим чекесим гелйәр...

— Лоджа чыкма, Оксана! Үшәрсин... Шу ерде чекәй!

— Ичердеми?

— Хич зат боласы ёк. Форточка ачык.

Ичерик дым-дырслык аралашды. Чая гүйменен болып Татьяна мыхманының чилим чекишини гөрмедик болды. Оксананың махмал ялы мылайым сеси (чилим чекйәне меңзеш дәл) бирхәюкдан соң агыр үмсүмлиги бөвүсди.

— Яны сен гижә галып геленимиң себәбни сорадың, Таня. Оны бир сөз билен дүшүндирер ялы дәл. Онун узын тарыхы бар, княжна. Менин шүм ыкбалымың тарыхы. Оны мен айтмасам, сенем эшитмәсәң го-вы, эзизим. — Суслук билен айдылан бу ялыны сөзләр Татьянаны толгундырды, шол бир вагтын өзүнде-де билесигелижилик хөвәсини өжүкдирди-горжады. Ол пикире гиден зенана гарачыны билен ялбарды. Чам-када чай узатды. Аслында вели, ол ялбармаса-да, йүрегинде дыкын болан дердини нәдип, ниреде, нәхили говзатжагыны билмән гелен Оксана Терентьевна хәзир дил ярман, кимдир бири билен дердини пайлашман, отурып билжек дәлди.

Гызгын чайдан бир-ики ёла овуртлан гөзелин хас-ратлы хекаяты гижәниң бирмахалына ченли чекди.

— Мен саңа ажы хақыкаты айдып берейин, Татьяна. Өз ар-намысымы яшлыкдан йтирип, еле совруч, барха гөзден дүшүшими, рысва болшумы айдып бере-

йин. Аслында оны айдамда-айтманымда-да. Болжак иш болды. Өз-өзүмден гачып ситжек ерим ёк. Я гечени ызына гайтаржак гүманым ёк. Йөне... Белки, мен бу хақыкаты сана айтмалам дёлдирин. Сен шинди, Татьяна, чешме сувы ялы дуры, гарданам арасса гыз. Мен оны гөрүп дүрүн. Эмма... Мен өз шум такдырымн башга бир тарапы барада-да ойландым. Сен шейле дуры, шейле пәкизе боланын үчин, мени ажы хақы катымы билмели. Сен менин шол хақыкатымдан сапак алмалы. Сен яш, овадан, бай гыз, Гелжегин өнде. Сенин сөйгини газанжак болуп, дашында пелесаң үржак йигитлер өмрүнде кән болар.

Мен сени халаян, Таня Садалыгыны халаян. Өз мертебәни саклап билшини халаян. Сенден зат гизләсим-геленок. Гүйчли дуйгы хемише айгытлы херекет дөредйәр. Мен сени пәкизе перишде хасаплап, сенин хузурында бар гүнәми боюн алжак болян, бар гүнәми дөкжек, рухумы тәмизлежек болян...

Зенанларын икиси-де седасыз чай ичди...

— Мен яды сев хузурында бар гүнәми боюн алжак бар гүнәми дөкжек дийдим. — Оксана Жоконда ялы сырлы гүлүмсиреди. — Ким билйәр, Таня жан, белки, менде гүнә-де ёкдур? Гүнә, белки, мени шол гүнә саланлардадыр? Менин күле чөкен тәлейимдедир?

— Менин эжем жуванка учурсыз овадан болупдыр. Сонам оваданды. Инди, элбетде, дири болса, гаррандыр... Эжем билен какам одессалы помещигин крестнойы экени. Мен эжемин гужагындакам помещик эжеме ашык болупдыр. Какамы рекрутлыга иберил, эжем билен яшрын яшап башлапдыр. Бир йыл гечин гечмәнкә-де, эжем билен... гужаклашып ятырка, таппа-тайын жан берипдир. Өзүм-ә азгына худай гөз гөркезендир дийип чак эдйән... Помещигин аялы эжемә масгаралап, обадан коvdурыпдыр. Хернә бичәре Сибире сүргүн эдилмекден сыпыпдыр. Какамданам гөргүли идәп-сорап дерек тапмандыр.

Кән аварасергезданчылыкдан соң, эжем ахыры Одесса портунда гап-чанақ ювян болуп, нахархана ише гирипдир. Шол ерде-де она бай капитан ашык болупдыр. Олар мени етимлер өйүнә табшырып, океандан ашыпдырлар. Шондан бәри мен эжеми гөрөмок, эжемем — мени.

Эмма бу вакалары, Таня, мен соң, он ики яшымда етимлер өйүндөн алып гайдансоңлар, маңа хоссарлак эден журналист аялың өйүндө билдим. Эңче отаглы, баглы особнякда. Шол гарташан дүл ханымын өвүндө үч-дөрт саны хызматчы гыздан гайры хич кес ёк экени. Өзүне ол журналист дийди. Догруланам, хачан гөрсең, машинкасыны тыркылдадып отырды. Эрнийде папирос. Текжесинде шампан.

Маңа өз өйүндө мугаллыма тутды. Саз чалмагы, немец дилини өвретди. Өзбашыма отаг берди. Мен ол особнякда гөзи баглы гүш ялы яшадым. Ханым ялы яшадым. Шөхерде ады белли художниклер зыбыр-зыбыр гатнап, мениң портретими чекдилер. Хер геленем мениң көмил гөзеллигими өз йүзүмө өвди. Журналист бикәм мыхманлары билен мени өз егени хөкмүндө ганышдырды. Йөне, алла шаятдыр, шол аялың маңа нэхили гарындашлык илтешигиниң барлыгыны мени хенизем билемок. Йөне соң бир зады билдим: онуң етимлер өйүндөн тапан гарындаш гызы еке мен дөт экеним. Соңабака бикәм мени говы гейиндирип, аяны билен бай өйлөре мыхманчылыга экидип башлады.

Шейле шагаланлы мыхманчылыктарың биринде-де, шонда мен он алты яшымдадым, думлы-дүшүм айнадыр хрусталь болуп дуран, бөземен отагда бирден екеже өзүмн галанлыгымы дүйман галдым, Йүрегим гүрсүлдөп, ховсала дүшдүм. Гапа бакан ылгадым. Гапы гүлппы экени. Нэтжегими билмән, алжырап дуркам гапыда ачар шыкырдады. Гапы ачылды. Сырдам бойлы, ак көйнекли, гара сюртүккы төрмегей жөнөп үсүл билен ичерик гирди. Мен оны дерре танадым. Маңа хоссар чыкан журналист аялың өйүне ол бир художник билен бирнөчө ёла гелипди...

Горкымдан яна гыгыржак болдум. Үстүмө абанып гелйән элхенч беланы сызан ялы, бүтин гөврәм гапшады. Додактарым кепеди. Демим демиме етмеді. Онянча ол яныма гелди-де: «Горкма менден, перизат, горкма! — дийди. — Мен сени сөййән. Мен сени башыма тәч эдерин». Онсоң ол билимден чала гужаклат, элими өпди, сүем бармагыма гөвхер гашлы йүзүм дакды...

Мениң сандан чыкмагым шол вакадан, шол гижеден башланды. Ол маңа — ене ики йылдан соң сача ресми суратда өйленжек — дийди. Мени Афина, Риме,

Неапола, Флоренция сыяхата әкитди. Италиян художниклерине портретими чекдирди. Ол менден үч эссе диен ялы улы болса-да, мен өзүми дүйәде ин багтлы аял хасапладым. Догрусы, ол маңа өзүм, өз ягдайым хакда ойланмага май беренокды. Менден ол хич качан зат соранокды. Менем шейледим. Йөне ол нәме дийсе, шүбхесиз ынанядым. Мен, әлбетде, ол махал сөйги диен зады билемокдым. Эмма онуң мәхирли сыпавуна барха өвренишәдим. Оны бир гиже гөрмесем, әләйжек ялыдым...

Йөне мени бир ягдай гаты гең галдырарды. Мени мыхманчылыга әкидип, хайсыдыр бир пирим билен бай өйде еке ташлап гайдан журналист хоссарым шол гижеден соң гайдып бир гезегем гара бермедн. Онуң яшына гидели, халындан хабар алалы диен хайышымы-да яссыкдашым гөвүнжәң голдамады, хер сапар бир бахана талды.

Шейлелик билен мениң билен никалашмага вада берен мөхледи етип гелди. Мен мұңа бегенжимден гуш болуп үчжақ болядым. Бирденем... санатларым ғырылды... Шол бивеч гүнлеримин бир агшамы, гейимими чыкарып, сабырсызлык билен дүшеге гечемде, өл гейимли гелип, пессежик гиң кровадың ғырасында отурды. Мениң ялаңач чигинлерими мылакаты сыпалады. Оңсоңам мүйинли сеси билен менден өтүп сорап башлады.

Хер нәче ялбарса-да, башга шәхерде яшаян никалы аялының она талак хатыны бермекден чүрт-кесик бөюн гачыряндыгыны айтды. Шу гүнки ялы ядымда, мен тасдан чиркип сесим билен ғыгырыпдым. Онуң аялы бардыр дийип-дагы мениң гөвнүме-де геленокды ахыры! Догрусы, шол махал онуң аялының барлығына мен шиндизем ынапамок. Эмма шол пурсатда ынадым. Онуң тешими сыпалаян эли бирден йылан болуп гөрүнди. Гыгырмажак болуп, додагымы ганжарынча дишледим. Өзүмем бада-бат доңнара дөндүм. Гайдып онуң йүзүне середип билмедим. Ол седасыз чыкды. Мен гиже түмлүгине середип, даң атынча пенжирәниң өнүнде дик дурдум.

Ене бир чилим чекейин, Таня, ыгтыяр эт!.. Шол гүнүң эртесем паты-путымы чемедаңа дыкып, мыхманхаңа гөчдүм. Өйде чоры кемпирден гайры хич кес ёкды. Хич кеси гөресимем геленокды. Туалет столуның

үстүндө, менин гапжыгымын ашагында койган бир петде пула көзүм дүшди. Бир көүнүм пенжиреден көчө пайрадып койбер дийди. Эмма онам эдип билмедим. Себэби бу дүйнөдө маңа гара көпүк бержек адамдын ёкдугуна көзүм етйёрди. Дүйнөдөн өркүм үзүлди. Жаңлы-жемендесиз ада ташланан авара дөндүм.

Мыхманхана гөчүп, улы ялңышлык эденлигими баран гүнүм билдим. Алажым нэме? Дагы нирэ гидейин? Оңъетен мен билен танышжак болды, лак атды. Отагымдан чыкман диен ялы оңжак болдум. Олам болмады. Бир ёла, нэмүчиндир, портда эжемин ишмөн кэрханасына-да барып гайтдым...

Инди нэтемели? Нэхили яшамалы? Нирэ гитмели? Бү соваллар мени алжыратды. Бир ерик ише гирейин дийсемем, угруны тапамок. Вах, шо махаллар шу вагткы тежрибэм болан болсады!

Бир гүн агшам бирден гапым какылды. Ёр-гөкден гелдим. Горка-горка гапыны ачсам, менин ялңыз хоссарым гаршымда йыршарып дур. Хем эймендим, хем бегендим. Бирденем мекир ограшын сачыны үтүп, йүзүни персала эдесим гелди. Гараз, халым перишан болды. Көзүмнн яшыны саклап билмедим. Ограш бикэм болса бу белалы өврүмлере, хамала, онун хич хили дахылы ёк ялы, мени гарса гүжаклады. Мени гаты төреси гелип, шол өе барандыгыны, о ерде чоры кемпирин мениң яшаян ерими салгы берендигини айтды. Онсоң маңа редакциядан машинисткалык ишини тапандыгыны хабар берди. Сенин ялы овадан гыза мыхманханада яшамак четин болар, мен өз жорамын өйүндөн саңа онатжа отаг тапдым дийди.

Шейдип мен, Татьяна, хем ишли. хем өзбашдак отаглы болдум. — Оксана ене-де яңсылы йылгырды. Татьянаның узадан чайыны миннетдарлык билдирип алды. — Маңа тапылан «онатжа отагың» нэмедигине мен гаты тиз дүшүндим. Редакцияда-да оны деррев аңыпдырлар. Мени ишден коvdулар. Шейдип мен бн алач тэзе көре... желепчилиге баш гойдум...

Үмсүмлик узага чекди. Татьяна ики ёла дагы кухня чыкып гелди. Оксананың йүзүне середип билмеди.

— Гел, отур, Таня! Бейле толгунма! О затлар бирчак гечди гитди... Мениң ограш болуп чыкан жүрна-лист хоссарымын жорасы талабыны барха артдырды,

билмедим. Эллерим сандырады. Харплар ики-үч ёла докүлди. Дерледим. Алжырадым. Мовчунын өвредиши ялы, башга текст билен аралашдырып, еке сетирден йыгнадым. Ол маңа кеседен сын эдип дуран экени. Тексти йыгнап гутаран бадыма талери алып гитди. Мен онун дине: «Горкажык гөзелим!» диен дегишмесини эшидип галдым. Шондан ики гүн геченсонам, көчелерде шол тексли листовкалары газап билен диварларда годарып йөрөн полицейлери гөрдүм. Йүрегим агзыма гелди.

Шондан сон... дүнйэм даралды, Таня. Гүерим галпылдыда гечди. Мовчунын айдыпдым, Таня, ол бир гошандыгыны билдим. инем билемок. Ол шинди чагачи... Чапхананын эелеикантын ызына дүшүп, Канада дава турса-да, эрим өнс чарлы, өзүни ичгө алдырып, гың ёлбашчысыдыгыны мен сон сол доганынын — дайса, олар соңабака менден кәнбир сыр... луп дурмадылар. Маңа ынандылар. Мен оларын гөрдүм, лин йыгнакларына-да гатнашып гөрдүм...

«Маңа ынандылар», Оксананын бу сөзлери Татьянанын көне дердини гозгады. Ынам диен дуйгы, гөр, нәхили! Москвада Денис Батурин дагынын кружогына аралашжак болуп, ол, гөр, нәче гезек ымтылды. Эмма студентлер она, мегерем, ынам билдирмедилер. Инди бу ерде-де Татьяна Манжүра дагынын она ончаклы ынам этмейэндиклерини дуйяр. Манжуранын Технологик институтын студентлери билен гизлин арагатнашык саклаяндыгыны, шол ерде онун кимем болса, гүдратлы бир Достуның, белки-де, ёлбашчысынын бардыгыны Татьяна инди онат билйәр. Эмма шол гизлин ожага энтек ол аралашып, шол ерде болян гүррүнлери өз гулагы билен эшидип биленок. Шол себәптем хәзир ол Оксананын сонкы сөзлерине япышды:

— Оксана жан, айтсана: олар өз гизлин йыгнакларында нәме гүррүн эдйәрлер?

Оксана ахыры йылгырды.

— Хемише шол бир хенлери. Таня. Дригаило айгышлайын, азатлык, деңлик, доганлык дийшип гыгырышярлар. Басып билмейән ягыларам хожайынлары. Чыкян нетиже-де ёк вели, шол дызашып йөрлер. Хәля-шиндем Одесса гидип гелйәлер. Мовчун бизин Манжүра икимизи, ол махаллар Манжүра етгинжек йигдекчеди, Мовчуның шәгирдиди, бирнәче гезек гижән

ичинде заводларын хаятларына жарнама елмемөгө-де иберди... Хер нәме этселерем, нетижеси ёк. Гуры өз-ленини хеләк эденлери галяр. Хәли-шинди полиция гапжаяр. Онда-да тоба эдәеноклар...

Гыш гижелеринин биркнде мен гыздырып-урнуп ятырдым. Шол агыр халымда-да өзүмин дәл-де, ёл-дашымын гайгысыны эдйәрдим. Хернә эйгилик бол-сун-да, хенизе ченли гелип чыкмады дийип, худайы чагырядым Шол арада-да жаркылдап, гапы ачылды. Додаклары тибирдейән Манжура ичерик күрсәп гирди, көрәләр... "Гулажыныны мынчгылады. Агзындан буу

Инди нәтмели? Нәхили... "панна еримден галдым. Бү соваллар мени алжыратды. Болды? Нәме сен яал дийсемем, угруны тапамок. Вах, Манжураның дили чала кы тежрибәм болан болсады!

Бир гүн агшам бирден...ны тутдулар. Яңыжа әкит-гелдим. Горка-го...

Сен мен хачан өзүме геленими билемок, сарым... "Ондан бәри инди энче йыл гечди. Мовчундаң дерек ёк. Мана-да шолар билен биле суд этдилер. Урдулар. Гынадылар. Жебир барыны бердилер. Эмма менден «билемок»-дан башга сөз эшитмедилер. Ахы-ры бошатдылар. Олары болса Тобольскә сүргүн этди-лер. Белки, бичәрелер бирчак буза дөнөндирлер...

Оксана еринден туруп, пенжирәнин өнүне барды. Хамала, дашардан бирини гөзлейән ялы, гаранкы түм-лүгә седасыз серетди. Онуң серви каматына сын эден Татьяна болса өз ичинден: мерт зенан экени — дийди. Нәме үчин ол әриниң ызындан Сибире гитмедикә? Декабрчыларын аялларынынкыча гайрат тапып бил-медимикә?

Оксана ызына өврүлип, алма шербетинден ичди.

— Кофе демләейин?

— Кофеден гандым, сагжа бол! Хава, ондан бәри инди дөрт йыл гечди, Татьяна. Менем инди отуз үч яшадым... Ол болса йигрими алты яшында. Менден еди яш кичи! Еди яш!.. Өтен йыл ики дызына чөкүп, көвшүми огшады. Мен оңа — акылына айлан, оглан, өзүне эрк эт, мен сениң тайын дәл — дийдим. Оңы өзүмдән соватжак болуп, биртопар тилсим гүрдүм. Эмма хич зат пейда этмедди. Ол менин көлегәме дөнди.

— Ким ол, ким?

— Ким болар өйдйән?! Манжура!

— Дур! Мен саңа дүшүнмедим, Оксана! Ханы, сен оңсуз оңуп билжек дәл диййәдин-ле?

— Инди шейле, Таня, инди! Инди мен онун көлегине дөндүм. Хас догрусы, ол менин багт йылдызым өврүлди. Әхли йылдыз өченде-де, бир өзи әлума игы салып дур... Кәте оңа небсимем агырыр. Яш гыза йилепсин диййән. Дине өз бәхбидими арамайын дий-йән. Эмма ничикми, оны башга бир зенанын гүжагындан гөз өңүне гетирсем, дәлирәйжек болян... Белки, мен оңа мынасыбам дәлдин. Йөне шонда-да өз багтымдын эл чекесим геленок.

Догрусы, оны кәте адамым дәл-де, өз перзендим илы гөйән. Мен саңа өнем айдыпдым, Таня, ол бир етим оглан. Нирелидигинем билемок. Ол шинди чагакка әжеси бир бай фабрикантын ызына дүшүп, Канада гиденмиш. Какасам шол зерарлы, өзүни ичгә алдырып, хеләк боланмыш. Ол әжесинин аял доганынын — дайысынын өйүнде улалыпдыр...

Мени чапханада халаноклар. Бивепа диййәрлер, Сүргүн эдилен әринин шәгирдине барды диййәрлер. Йүзүме гелмеселерем, даш гулакдан эшидйән. Эмма мен нәдейин? Нәдейин мен, Таня? Ек! Хер ким нәме дийсе-де, мен ондан эл чекип билжек дәл. Мениң дилигим шон билән... Мен озаллар чаганы халамоком дым. Инди болса гиже-гүндиз перзент арзүв эдйән. Белки онам худай етирер... Вах, сениң доглан гүнүндигини билән болсам, мен оны шу гүн сүйрәбем алып гәйдардым... — Оксана бир нокада середип, әсли салым дымды. Бирденем өз-өзи билән геплешйән ялы, пессайжа сесленди. — Ек, шонда-да ол гайтмазды... Менин ягдайыма дүшүнмек саңа кын, Татьяна. Мен горкян... Манжура мениң үчүнжи әрим дийсемем болжак. Менин иң соңкы умыдым. Инди онам элден алдырлыбем. Онда маңа дине өлүм галяр. Мен она узак үлкәгә йилели. дүйбәде Харьковдан башга-да шәхср кәп дийибем чыкдым. Эгер-әгер, эшитмегем исләнок... Чапханачыларың мени халамаяндыкларам шон үчин, Мовчун йөне бахана...

— Ханы, сен оларын гизлиң кружогына-да гатнашып гөрдүм диййән-ле? Листовка-да елмешипсин...

Оксана улудан демини алды.

— Инди горкян, Таня. Өлер ялы горкян... Арада бизе онуң Технологик институтдакы Досты гелди.

Манжураның чапханадакы гизлиң кружоғын ёлбашчысыдығыны шондан билип галдым. Сен ол икисиниң гүррүнлерини эшиден болсаң... Онуң бир беланың үстүнден баржагыны йүрегим дуйяр. Достуны угратмага гидибем, гижэниң бир вагты гелди. Шо гиже мен дақ атынча ялбардым. Эл чек бу кәринден, алжак галаңыз ёк, сенем бир гүн Мовчун ялы гапжарлар — дийдим. Сыясатдан дашрак дур — дийдим. Ислесең, ишденем чык. өзүм экләйин — дийдим. — Оксана ажайып гүлүмсиреди. Адатча, адамын йүзи гамашяр я йүзи гүлйәр дийилйәр. Оксана бейле дәл, Онуң озалы билең, йүзи дәл-де, гөзи гүлйәр я гамланяр. — Эгер-эгер, айдямынам диенок. Гайтам, гөзүмден, йүзүмден огшап — сен мениң ин ынамдар көмекчим, гуванжым, жаным — дийди.

— Башга нәме герек?!

— Ёк, сен дүшүн, Таня, Манжура диңе өз революциясы барада ойланяр. Ол болмаса, менин үчин дүңйәннә гапышжакдыгы барада вели пикирем эденок, Мен онуң революциясыны нәдейин?! Мана онун өзи герек, өзи! Онсоңам мен оларын революциясына ынанмаян, Татьяна! Ёк, ынанмаян. Гуры яш өмүрлерини көйдүренлери галар... Менин болса яшасым гелйәр... Ене он йылдан сон мен хич киме герек дәл. Маңа-да хич ким герек дәл...

Татьяна жакгылдап гүлди:

— Бу кемпире серетсеңизләң! — Гоншусыны эмай билең гужаклады, сачыңдан сыпалады. — Сен менде-нем яш гөрүнйәң ахыры!..

— Сен мана дүшүн, княжна, мәхирли гоншым! Манжура менин ин сонкы умыдым! Менин ондан махрум боласым геленок! — Гөзүнден боюр-боюр яш дөкүлди, дыкыз чигинлери, тер мәмелери сандырады.

Татьяна экабыр жорасыны усулжа гужаклады.

— Аглама, Оксана! Аглама! Хеммеси дүзелер... Гел, говусы, бираз тамшаналы, чай ичели, Саз чалалы...

ЧӨЗҮЛЕН ДҮВҮН

Бу гүн гүйзүн икинжи айының икинжи гүни. Ирден чакыр аязлы шемал өвүсди. япракларыны адатдакыдан хас ир дөкөн дарагтларын яланач шахаларыны

дараян шол шемал гаргаларам ынжалыкдан гачырыя боларлы: олар топбак-топбак болуп, гагылдашып, агачдан-агажа гонуп-гөчдүлөр.

Конкадан дүшүп, гимназия етйәнчө. Татьянанын пальтосынын чигинлери-де эдил ер ялы акжарды. Татьяна гары говы гөрийәр. Гар ягса хемише ягшылыга ёряр. Гөвнүне болмаса, хер гезек гар яганда дүнийә гәзеленен ялы, шәхер тәзе, пәкизе лыбас геен ялы боляр. Арман, бу гүн гарам онун шәхдини ачып бил-меди. Ёк, дине бир шу гүнөм дәл, инди эсли вагтдан бәри Татьянанын гөвни ачыланок. Лапыкечлиге ол шунча ёл бермежек боляр, арман, башаранок, онун гөвүн ислеги билен хақыкат чапраз дүшйәр.

Гадырлы гоншусы Оксана бирвагтлар гөзүнө яш айлап, өз шум ыкбалындан зейренди. Менин башымдан гечен мушакгатлар, белки, сана сапак болар дийип, Татьяна өз йүрегини дөкди. Догруданам, экабыр жорасынын хасратлы хекаятынын Татьяна көп затла-ра гөз етирмәге көмөк берен болмагам мүмкин. Эмма нәме дурмушда ики саны меңзеш ыкбал болярмы? Бир машгалада өнүп-өсөй чагаларын-да улалансонлар, херсинин өз ыкбал ёлы боляр ахыры! Ыкбал гайта-ланмаяр...

Шейле ой-пикирлере улашан Татьяна мугаллымлар кабинетинин гапысыны ачаныны дуйман галды. Кабинете үйшен кәрдешлери онун билен хошаматлы сә-ламлашдылар.

— Татьяна Михайловна, жоранызы гутлан!

— Хайсы жорамы?

— Сизин нә пани Ивашкевичденем башга жораныз бармы? — дийип, бурны гәр таллы немец дили мугал-лымасы өңө дүшди. — Пани Ивашкевич бир хепдеден алтмыш яшайр. Юбилей! Онам бизден гизлежек бо-лупдыр...

«Жоранызы гутлан!» диен артыжак мугаллыма еңе жедирдеди:

— Биз, Татьяна Михайловна, пани Ивашкевичиң юбилейини дабаралы беллемели диен карара гелдик. Сиз нәхили гөрийәнчиз?

Ховул-халат чыкаран пальтосыны бурчдан асан Татьяна ыгырлып отуран пани Ивашкевичи мөкәм гужаклады, өвран-өвран өпди, узак өмүр диледи. Ыы-

гырт басан йүзи инжирин кишдесине мензейән пани-
нин гөзүне яш айланды.

— Онда-да улы байрам эделиң, кәрdeşлер! — диең
Татьянанын йүзи нурланып гитди...

Окув гутарды. Татьяна гимназияның дервезесинден
чыкан еринде оны пани Ивашкевич гаршылады. Га-
рашып дүр экени.

— Хыялым-а сенден гайры хич кесе дуйдуржак
дәлдим Тая. Инди нәме... бары биленсөң, бир затлар
әтмели болар-да..

— Әлбетдә! Хөкман! Нәхили көмек гөрөк болса,
мен тайын.

— Сагжа бол, гызым! Йөне хич кими азара гой-
малы Әйүм дар. Хол икимизин халаян кафемиз бар.
«Варшава» кафеси. Кичижик. Чола. Әсөм гүләр йүз-
ли Ана, шонда гечирерис. Мен датлы нахарлар буй-
рарын...

Олар конканың дуралгасына етдиләр. Чөпө совул-
жак болан пани Ивашкевич бирден сәгинди. Сылашың
кәрдешинин асман ялы тутук йүзүнә диканлап серә-
ди-дә, ене йөрәбержөк болды. Әйсөм-дә болса, Татьяна
онун мейлини сызды.

— Нәме дийжөк болдуңыз, пани?

— Нәме... Аракы күмсүк шу гүн ене гимназия гел-
ди. Директриса билен икичөк гүрлөшдиләр. Кән отур-
дылар. Онсон ол мени чагырды. Ондан-мундан сөз
айлап, ене-дә сен хакда сорады... Инженер барада-да
биртопар сораг берди. Гараз, мен о сөхбети халама-
дым, гызым. Әгә бол!..

Татьянанын дердиниң үстүнә дерт гошулды. Пани
Ивашкевичин дуралгада айдан сөзи барада ол әлбойы
үнжүли ойланды. Өе гелип, нахар эдиненсонам, йүреги
ерине гелмеди. Диймөк, кимдир бир нәкес онун ызына
дүшйән боларлы. Нәме үчин дүшсүн? Нәме үчин?
Белки, Манжүра дагының арасында полицияның жан-
сызы бардыр? Болуп билер. Гаты мүмкин зат. Онда
хаял әтмән, бу ягдайы Манжүра дуйдурмак гөрөк,
Хөкман дуйдурмалы...

Татьяна гап-чанақлары ювүшдырды, йыгнады. Бир-
селлем дыңч алмак ниети билен дүшегине гөчди. Хей-
хат, дыңч нирөдә-зат нирөдә?! Үзнүксиз ызарлаян ын-
жалыксыз ой-пикирләр оны ене еринден түрүзды. Ол
отагдан отага гөчди. Ахыры язүв столуның башына

барды. Яны Ёлда алан газетлерине гөз гездирип угранды. Хайсыны ачса: митинг, гозгалаң, питне, түтхатүтлүк. Ишчилер, студентлер, дайханлар... Халкын чыдамы сабаяр. Халкын гахар-газап кәсеси долуп-дашяр. Халк гахарынын толкунуна хич зат бөвет болуш билмез...

Бири-биринден хатарлы хабарлар. Бу нәхили болар? Булары нәдип горкман чыкарыркалар? Булар Манжура дагының гизлин яйрадян листовкаларындан энаны дэл ахыры? Ек, Татьяна ялнышяр. Манжура дагының листовкалары шол митинглер, гозгаланлары, питнелери хас говы гурмага, көпелтмәге чагыряр. Шолар барада хабар берйән газетлер болса довам эдйәш тертип-дүзгүни бозян шол габахат митинглер, гозгаланлары, питнелери... дыр-пытрак этмәге, мынжыратмага чагыряр.

Хайсының мамладыгындан, кимин нәме ислейәнлигинден баш чыкармак четин. Эмма әпет шәхерин гая саташан гәми ялы чайканянылыгына Татьяна дүшүнйәр. Соңуның нәхили болжагыны худай билйәр. Йөнә Татьяна гарпышык-гырлышык бир болаймасын дийиш дилег эдйәр. Шол себәплем ол Манжура дагыдан галанын дашрак дүржак болуп чалышяр. Эмма Скворцов шоңа ынанмаяр. Ол өн бейле дәлдә ахыры! Татьянаң сөзүне ынанярды...

Татьяна ене-де өзүнин ваввалы дердини гозгады. Шейле халатларда агыр дердини пайлашян пианиноның башына гечди. Гапагыны үсүл билен ачды. Моцартын гамлы прелюдиясы онуң ятламалар юмагыны чөшледди гитди отурды...

Практика билен утгашдырып, диплом ишини гамламмага гелен Петр Сергеевич Скворцов Будыда ярым йылдан говрак гүйменди Шол дөвүрде Татьяна икисиниң арасы ыснышды. Скворцов Будыдан хәлишинди Харькова гелип-гидип дурды. Танышылык достлуга өврүлди, бирек-биреге мәхирли дуйгы дөрөди. Бу дуйга гелжекки инженер Скворцов: «Бизин илкинжи сөйгимиз!» дийди Ким билйәр, белки, догруданам, шейледир. Хер ничигем болса, Татьянадан узаклашасы гелмеди Татьяна-да аркан гайшып дүрмалы. Ядына дүшйәр, бирёла Оксана — яш инженеримиз яман йигит дәл. Тая — дийди. — Бири-биринизе гелишйән — дийди...

Гарасай, әйле болды, бейле болды, Скворцов фарфор-фаянс заводында практикасыны тамамлап, Москва, диплом ишини горамага гитди. Өзем институты гугарып, хөкман Буда доланып гелмәге сөз берди.

Москва барыбам, Харькова хат ягдырып уграды. Хер хагында-да Татьянасыз яшап билмежекдигини изды.

Томус гүнлеринин биринде-де, окуп йылыны гутарып, мугаллымлар советиниң иң соңкы межлисине гатвашан Татьяна өз кәрdeşлери билен дегшип-гүлшүд, гимназияның дервезесинден чыкса, әли гулли Скворцов әнүнде йыршарып дур. Харьковда ягышлы гуйз гүни илкинжи гезек душушан ерлеринде. Скворцовың она илкинжи гезек чемен берен еринде.

Татьянаның кәрdeşлери көпманылы йылгырышып, гнрылышып-ганрылышып, гечив гитдилер.

Олар узын гүнләп, шәхерде сейил әдип, агшамара Татьянаның әйүне гелдилер. Скворцов Империя училищесини оңат бахалар билен гутарандыгыны, инженер-механик адына мынасып боландыгыны, Кузнецовын Будыдакы заводына гелмек ниетиниң хәли-хәзирликче баша бармандыгыны, оны Москвадан ончаклы узакда болмадык Лежнёво обасына практика иберйәндиклерини гүррүн берди. Онун мундан бейләкки ыкбалы Татьянаның эркине баглы Инди хаял этмән, олар ёла тайярлык гөрүбермели.

Күрсүде отуран Татьяна йылгырды. Нәме, әййәм әхли меселе чөзүләйдими? Дагы нәме?! Ики йүрек бир карара геленсоң, меселәнин мәхетдели болармы? А гимназия? Гимназия хемме ерде-де тапылар. Сөйги тапылмаз...

Шейдиң олар дурмуш гурдулар. Оксана Татьянаның яны билен Москва гитди. 1898-нжи йылың 23-нжи августында Татьянаның окан институтының бүтханасында олар никалашдылар. Бу дабара әзиз дайвасы княгиня Наталья Владимировна Шаховская билең гөзүнин яшы кепемедик әнекеси Момбелли-де гатнашды...

Скворцов ахыры арзуына етди: Кузнецовын Будыдакы фарфор-фаянс заводына баш инженер болуп гелди Татьяна-да ене өз өвренишеш гимназиясына до-

ланды. Шейдип олар хем Харьковда, хем Бұдыда
ишабердилер.

Яшабердилер. Эмма достлук дарагты ылайта-да
соңкы махалларда чат ачып башлады. Инди ярым
йылдан бәри болса оларың арасы хасам совашды,
Сейрек душушярлар. Өз хожайынының янында барха
абрайы артян инженерин өйде ырсарамасы көпелди.

Икисинин арасына дүшен совуклыгын себәби кән-
ди. Ол совуклык дашындан гөрәймәге — ир гелдин-де,
гич гелдин — диен ялы, овунжак нәгилеликлерден, би-
хепбе бахана арамактардан башланды. Чай вагтында
гайнамадымы — дава. Сүйт чоғдумы — дава. Жаны
сагада тов бермек ятдан чыкыпмы — дава... Дашын-
дан гөрәймәге шейледі. Йөне аслында вели, буларың
хеммеси ырсарамакды. Шол ёнсузжа нәгилеликлерин
көки хас чуна гидйәрди...

Шопенин гамлы ноктиурны Татьянаның гөвнүни ха-
лыс чөкерең ялы, бирден онуң бүтин гөвреси силкинип
гитди. Башыны аркан атды. Йүрекден чоғуп гелен
жошгун билен Россининин Неополитан сорентоллосы-
ны чалды. Барха батланян жадылы сазың шадыян
овазы отагы долдурды, арман, Татьянаның гуссасыны
азалдып билмеди. Ол пианиноның гапагыны гахарлы
япды-да, капаса габалан гаплан ялы, ене-де отагдан-
отага гезмеледи. Гөвреси ичерик сыгдады. Бирсалым
бульварда гезим эдейин дийип гапа йөнелди.

Шол пурсатда-да гапы ачылды. Эли биртопар дү-
вүнчекли Петр Сергеевич чала серхошрак халда иче-
рик гирди.

— Худая шүкүр, бу гүн-ә өйде экениң!

Бу киная Татьянаның гахарыны гамчылады.

— Подпольечилерин бу гүнки йыгнагына мени элт-
медилер, Петр Сергеевич.

— Акыл эдипдирлер. Онда угур ханжак?

— Гепем шонда-да, Петр. Угрумы кесгитләп би-
лемок.

— Менем сени шондан өтри язгарян-да... Отур он-
да! Дүйн мана сылаг бердилер.

— Нәме үчин?

— Лейпцигден гәзе усул өвренип геленим үчин...

Таня! Сүлгүн сүйжүми, банан?

— Хайсыны халасаң, шол сүйжи.

— Бизде бу гүн икисем бар шоларың.

— Белки, шәхере сейле чыкарыс? Я театра гидерис?
— Иргиним театр. Өйде отуралы. Йүз йыл бәри
гөрөмок сени... Онсоңам биз гүрлешмели.

— Чынлакай гүрлешмели. Петр, гизленпечек ойна-
магың гереги ёк.

Дым-дырслык болды. Ара тов дүшенлиги якисине-
де аян. Татьяна кухня гитди. Сковорцов чилим от-
панды...

— Эйсем онда подпольечилер бу гүн сени йыгнак-
ларына элтмәндир-дә? —Сковорцов кинаялы хенек би-
шен шампан чүйшесини ачды.

— Еке шу гүнем дәл..

— Ондә нәме гадырыңы гачырян? Сен...

— Мен... Сен нәме үчин, Петр, ишчилери халанок?
Өз инженерлик ишин ровачланмагам ишчилере баглы
ахыры! Эгер...

— Ишчилере дәл, өз зехиниме баглы, Таня. Онсо-
ңам гизлин үйшмелең әдйән ишчилер дәл, биртопар
булагайлар. Өз хақына кайыл ишчилерин булагайлы-
га, йыгнага эли дегенок.

Ишчилере дуйгудашлык әдйәнлигини, олара башар-
дыгыңдан көте көмегем берйәнлигини Татьяна адам-
сыңдан гизленок. Манжура билен ол Технологик инс-
титута-да гидип гөрди. Шол ерде ол Манжураның хә-
ли-шинди ады агзалаң Досты Наум билен танышды...

Ёк, ол йүрегини икә бөлүп билмейәр. Сковорцов
үчин бирхили Татьяна, ишчи достлары учинем башга
хили Татьяна боласы геленок. Йүрек дуйгусыны янёл-
дашыңдан гизләсем геленок. Онсоңам эгер онун өз
ыкбалы өз әркинде болса, матлабына етмек угрунда-
кы гөрешде нәме үчин ол кимдир биринден горкмалы,
кимдир бириниң әмр-ыгтыяр әтмегине гарашмалы?..
Онун йүреги чат ачды. Адамсы билен икисиниң ара-
сында гөзе гөрүнмейән горпун әмеле гелендиги икуч-
лы дәл. Оларың дурмуша гарайышлары чапраз гел-
йәр. Белки, бу өзгеришлик инди дөрәндир?..

Сковорцовың гыжалатлы сеси Татьянаның гуссалы
ой-пикирлерини бөлтеди:

— Хер нәме дийсенем, Таня, Оксана икимизден
акыллы болуп чыкяр.

— Онун икимизден (бу сөзи Татьяна айратын ба-
сым билен ныгтады) акыллыдыгыны я акыллы дәлди-

гини билжек дәл. Йөне Оксананың өз сөйгүсине жамны-тени билен берлендигине гүвә гечйән.

Скворцов говзан шампан чүйшесиниң бөврүне ча-лажа питикледи-де, йүзүни ашак салды.

— Подпольечилер билен аран бардыгыны гимназияда биленоклармы?

Пани Ивашкевичиң шу гүн гимназия гелип-гидең күмсүк хакындакы хәки хабары Татьянаның гүлбә идына дүшди.

— Билмедим. Онсоңам подпольечилер билен дәл-де, ишчилер билен.

— Пархы ёк... Мен ядына дүшемокомы?

— О нәме дийдигиң, Петр?

— Нәме, сен полицияң пенжесине дүшсән, мен сылап гоярлар өйдйәмин?

Чала йыршаран Татьяна чай демлемәге чыкды. Инди онуң бәлчигрәк сеси кукнядан эшидилди:

— Эйсем онда сен мен дәл-де, өз жаның гайгысыны эдйән-дә?

Скворцов бирхаюкдан сон тутук сес билен;

— Икимизинем — дийди.

Татьяна чай гетирди. Дурмушын ынсаның ислегине боюн әгмейән, ичякгыч канунлары бар дийилйәни чын экени. Инди икисиниң арасында әпет хаятың әмеле гелендиги, ыкбалын оларың херсини шол хаятын бир тарапына окландыгы икүчлы дәлди. Өз башыңы чарамак дилде ансат экени. Ол хәзир өзүни акаба окланан бәбек хасаплады. Даш ялы, сувун дүйбүне чөкер гидер өйтди. Шол бир вагтын өзүнде-де ымыклы ойланмак, әржел гөрешмек, шүбхелери ецмек пурсатынын гелендигини йүреги дуйды.

— Чай ич, Петр!

— Чай ичейин вели... Биз чынлакай гүрлешмелә, Татьяна.

— Гүрлешмелә.

— Биз бу ерден гөчмелә болармыкак диййән.

— Нирә?

— Москва, Белки, вагтлайынча Германия-да болаймагы мумкин.

— Нәме үчин гөчмелә?

— Женап Кузнецов заводыны гинелдйәр. Тутумы улы Ене филиал ачяр. Шоңа менем шәрик эдйәр...

— Инженер заводчы боляр дийсенә!

— Фантастика!

— Германияда нәме ишимиз бар бизин? Я Россия бизе дарлык эдйэрми?

— Дарлык эдйэмегем әхтимал... Мени соңкы гүнлерде ики ёла жандарм управлениесине чагырдылар...

Татьяна адамсына диканлап серетди. Ол болса пианино аркасыны берди-де, ики элини гурсагында говшұрып, өз хыялларыны дұшұндирмәге дұрды. Татьяна-нын шинди көп затлара дұшұнмейәндигини, гепин Россиянын дарлык эдйәнлигинде дәл-де, оларын гелжекки шахсы дурмушынын улы перспективасындадыгыны, Европада ягшы баянсоңлар, мая топлап, гайдып геленлеринде-де Россияның я Харьковын гачып гитжек еринин ёкдугыны, ене-де, ене-де бир затлары жаныгып баян этди. Ол гепледикче-де, Татьянанын кежебеси дарыкды.

— Мен сенин багтындан өтри жан эдйән, Таня. Икимизин багтымыздан өтри!

Татьяна ахыры башыны галдырды.

— Сен үчүрсыз үй-гәпсин, Петр...

Скворцовын пессайжа гүлкүси гайнаян чәйнегия ысгынсыз ласырдысына мензеди.

— Мен нәмәм үйтгәпдир, Таня?

— Билмедим. Белки, үйтгәнем дәлсин. Озалам шейлесин. Йөне мен оны билен дәлдириң...

— Мен өз кәрими сөййән.

— Она ынанян.

— Мен сенин үчин нирә гитмели болса гитжек.

— Менин үчин хич еригем гитмели дәл. Мен шүерде.

— Дұшұн ахыры, Таня. Манжуранын аракы самахұллашы ядыңдан чыкдымы? Азатлык дийди. Революция дийди. Самрамадык зады галмады. Аялы нәкак ере ховсала дұшенәк он! Ол ахыры дилинден бела галар Гөр-де дур!.. Мен сени, мен икимизи полициянын пенжесинден халас этжек болян, Таня! Менин тәзе машын дөредесим гелйәр. Моделим тайяр...

Скворцов гызарды, ики яна гезмеләп уграды. Татьяна инженерин сонкы сөзлерине нәме жогап бержегинем билмеди. Бир гөрсен, онун айдян затлары Татьяна-нын өз ислеглери билен кыбапдаш гелйән ялы болуп дур. Бир гөрсенем...

Шол халатда гапы тарк-тарк какылды. Икисем гис-

гинип гитди. Гапа тарап Скворцовың өзи йөнелди. Ол гапыны өзүне тарап чекип етишмәнкә, гапыны дашыа-дан ичерик итдилер.

— Багышлаң! Сизмидиниз, женап Скворцов? Татьяна Михайловна өйде ёкмуды?

Скворцов алжырады. Өз гаршысында пейда болан өйнекли йигдекчәни танамады. Ол муны ниреден танаяр?

— Сиз ким?

Онянча Татьяна гапа гелди.

— Гирин ичерик!

— Гирмек гадаган, Татьяна Михайловна. — Нәтаныш оглан ич ишикте дуруп, элиндәки көне халтада бир даны кагыз чыкарды. — Манжүра Одесса гыссагылы гитди. «Гайдып гелйәнчәм, шулары ынамлы ерде сакласын» дийди.

— Булар нәме?

— Билемок. Саг болун! Мен гитдим — дийди-де, жотдажә пальтолы йигдекче зым-зыят болды.

Скворцов гапыны хайдан-хай гуллады.

— Булар нәме, Таня?

— Билмедим

— Яқкы ким?

— Чапхана ишчиси.

— Ол мени ниреден танаярка?

— Оны өзүнден сорамагы экен-дә. Мен-ә билмедим... — диең Татьяна листовкалар данысыны эййәм кухняда бир ерде гизлемәге етишди.

— Сен нәме олары маңа гөркезжек дәлми?

— Икимизе нәме герек олар? Онсоңам өзгәнин кагызларыны дөкмек говы дәл. Олар маңа ынаныпдырлар.

— Шейле! Олар сана ынаныпдырлар... Гөрйән вели, бизиңки болжак дәл өйдйән. Нә бизиң өйүмиз подпольчилерин конспиратив кетегими?

— Гоншы гонша ынанмаса...

Скворцовын аксовулт йүзи бирден гөгәрди. Додалары гитреди.

— Шол бозгаклардаң дашрак дур, эл чек дийип, мен сана нәче ёла айтдым, Татьяна?! Нәче гезек айтдым?! Сен болса... Ёк, эл чекмег-ә бейледе дүрсүн, гайтам... Мен муна чыдаман, Таня! Чыдаман. Мен инженер. Мениң өз мертебәм, адым-абрайым бар. Женап Кузнецов тәзе гүрян заводыны мениң билең ярылашжак болуп дур. Маңа улы гелжек гарашяр...

Сенин самсык хөтжетлигин зерарлы, мен өз репутациямы эле совруп билмен! Мен хам-хыялларын муштагы дэл. Эртекилери чагалар халаяр!.. Аялым гайдып ишчилерин арасында гөрүнмез дийип, мен жан-дарм управлениесине дилхат бердим... — Гепледигиче, Скворцовын газабы гүйчленди, пианинонын үстүндөки акжа мермер пиллери эйлэк-бейлэк сүйшүрди, элине алды, гойды, китаплы шкафын гапысыны ачды, япды; күрсүдө сенин чыкарман отуран Татьянаны гөзлери билен ийэйжек болды. — Я мен, я олар, Таня! Икиден бирини сайла!

— Шоны айтмак үчин гелдинми?

— Шоны айтмак үчин гелдим!

— Диймек... — Татьянанын додаклары чала пышырдады. — Икимизин ёлумыз айра дүшйөр.

— Маңа зындан дэл, дурмуш герек, Менин арзу-вымы ден пайлашян янёлдаш герек.

Татьянанын яш бедени тикенеклөп, сандырап гитди. Йүзүнин ганы гачды. Нэзик додаклары гүйз япрагы ялы тибирдеди. Күрсүден силкинип турды.

Татьяна сован чайындан дик дуран еринде ики-үч ёла овуртлады. Өзүни эле алжак, чогуп гелен гахарыны басмарлажак болуп эхли гүйжүни тижеди. Хэзир онун адамсына жабжынасы, ким сени шу ерик чагырды диеси, гапыны гөркезеси гелди. Гаршысында гайшарып дуран Скворцовын йүзүне-де середип билмән, алжыранны халда ики яна гезмеледи. Эйсем-де болса, гөдеклиге гөдеклик билен жогап бермезлиги ол бу сапарам башарды.

— Ахыры йүрегини ачдын, ичини дөкдүн, Петро! Мен саңа миннетдар. Мен хэзир эрбет толгунян. Белки, герек сөзлери тапыбам билмен. Йөне сен дыкгалы гулак ас. Өзүне герегини сайлап ал... Сенин ультиматумыны женжелсиз чөзели. Мундан бейлэк бири-биримизи гынамалы. Бу эдими этмек маңа иңчән агыр дүшйөр. Эмма кын меселе чөзүленде яяллык этмели дэлдигини билйән. Бир гезек, онда-да чүрт-кесик чөзмели. Шоны эдип билмесек, өмүрбойы бири-биримизи ынжыдарыс, игелэрис йөрерис. — Татьяна ене-де чай овуртлады. Скворцов күрсүдө орнашып, сигар отланды. Йүзүни галдырман, седасыз динледи. — Инди саңа-да, маңа-да аян: икимизин херимиз бир дүнйәннң адамсы. Гел, инди херимиз өзүмизе дүшүнжек, өзүми-

ви оңат танажак болалы. Гечмиште-де бир дана: өзүң
ни гөзлө, өзүңи тап дийип, весьет эденмиш... Сана
ажайып гелжек, заводуң эеси болмак багты гарашяр.
Менин болса, сениң айдышың ялы, өз хам-хыялларым
бар, өз аладам кән. Сен гүнбатыры күйсейән, мен —
халкың багтыны. Ек, сен йылгыран болма. Маңа терә
дүшүнме. Гарыплығы менем халамок. Гарып яшасым
геленок. Көчөде я бутханада хер гедайы гөрөмде йү-
регим дилим-дилим гыйыляр... Дурмушта, гел, хери-
миз өз орнумызы тапжак болалы. Мен билйән, сен
эжиз дәл. Өзүмем эжиздирин өйдемок. Йөне...

— Таня!

— Ек, ек, мен бадыхова сөздөн дойгун. Маңа дү-
шүндиржек болма. Менем сана акыл бержек боламок.
Хемме зат дүшнүкли. Икимиз ыкбалың эмиринден эжиз;
Йөне ага — ак, гара — гара диймәге икимизе-де гайрат
герек. Сөйгү гөзүңи гапяр, дине никадан соң гөзүң
ачыляр дийлип, мегерем, хак айдылан боларлы...

Татьяна бошан чэйнеги алып, кухня йөнелди.
Скворцов онун ызына эержек болды-да, бирденем ди-
вара середип, сакга дурды. Пианиноның ёкарсында
Татьянанын портрети барды. Оны Петр Сергеевич
Киевин ин өкде художнигине чекдирди, совгат берип-
ди. «Башга задын-а билемок вели, өзүң-ә меңзедип-
дир» диени хенизем ядында. Олар шол портрете кәя
гезек гуванч билен сын эдипдилер. Бу гүн болса онуң
ери бош дур. Эдил шу махал гәрди. Майдажа ак гүл-
ли гөгүмтил обой елменен диварда хатда чүйүя ызам
билдиренок. Бу өзгеришлик Скворцова яңкы эшиден
теенели сөзлеринденәм бетер тәсир этди.

— Ханы сенин портретиң? — диенде онуң дили са-
кавлады.

Татьяна кухнядан жогап берди:

— Айырдым.

— Нәме үчин?

— Ол — мен дәл. Менем — ол дәл...

— Таня!..

Чылшырымлы дүвнүн гатав чигини ахыры чөзүлди;

Шол вакадан соң Татьяна аңсат өзүнө гелип бил-
меди. Өз дердини ол хич кесе, хатда Оксана билен
пани Ивашкевиче-де дуйдурмады. Муңа гарамаздан,

пани Ивашкевич шү гүнлер онун ин якын рухы даян-
жына өврүлди. Гимназияда окув гутардыгы (онун ээ
өйүне барасы гелмеди), гарры кәрдешинин ызына
дүшйәр. Юбилей гүнүне ченли онун ичерисини гүл
пүркүлен ялы этмек матлабы билен Татьяна хер гүн-
де бир тээлик тапяр. Мазалы гаранкы дүшенсон, өйү-
не гайдып гелйәр. Йөне шол хысырдылара мүбтела бо-
луп йөркә-де, өз өйүне гайдып геленсонам, гам леш-
гери онун ызындан галанок...

Оксана: «Гой, Манжура мени ит ялы енчсин, ур-
сун-сөгсүн, мен чыдарын, мен кайыл, йөне мени таш-
ламасын. Ол мениң ин сонкы умыдым» диййәр. Бейле
сөйгә Татьяна дүшүнмейәр. Өз ынсанлык мертебесини
пүчеге чыкарян, өзүни эсгә, сүбсә дөндөйән сөйги он-
а герек дәл. Ол өз мертебесини, өз сарпасыны саклап
билмесе, дири өлө дөнер.

Скворцов оны өз шахсы багтынын гуралына өвүр-
жек боляр. Аялымын өз пикири, арзувы болмасын, ди-
не мениң шатлыгымы пайлашсын диййәр. Муна Татъ-
на инди-инди дүшүнйәр. Айбы ёк, азашан ызыны тап-
са, айбы ёк. Хичден гич ягшы.

Татьяна эжизлемез, мүззермез. Татьяна дүрмушда
өз ёлуны тапар. Бирмахаллар Света-Әлемгошар мей-
лисде огланлара: «Хатыржем болайың, Таняны нирә
иберселерем, өз башыны чарар» дийип, жорасына нә-
хак ынам билдирмеди ахыры!

Ярым яланаң агачларың шахаларында азмлы шүв-
лаяң шемалың соңы ягыш гатышыклы гара сапды.
Экабыр кәрдешиниң юбилейине габатлап, онун ичери-
сине гөвнежай серенжам бермегү гутарныклы битир-
дим дийип хасаплан Татьяна агшамаралар өйүне гай-
дып гелди. Эртирем дабаралы юбилей тойы. Догры,
юбилейини пани Ивашкевич «Варшава» кафесинде
беллемекчи. Әхли зат геплешилди. Эйсем-де болса,
алтымыш яшан мугаллыманың өз өем шол гүн байрам-
чылык безегинде болмалы!

Экабыр кәрдеши эрте агшам шу шагаланы башдан
совансон, Татьянаның өз ыкбалы барада онун билен
ымыклы гүрлешеси, пикир алшасы гелйәр. Белки,
пани Ивашкевич онун вежимли гүманларыны айдын-
лашдырмага көмек эдер. Пани Ивашкевич от-ялны
ичинден гечирен аял.

Рождество каникулы етип гелйәр. Шоңа деңич әх-

ли дүвни чөзмели. Ахмырлы пушман дуйгусына
Татьяна өз эркини бермели дәл. Ёк! Эжизлемели дәл!
Мүззермели дәл!

Аяклары сызлаяр. Инди ятмалы. Ятмалы! Ирден
ол базара илкинжи болуп бармалы. Илкинжи болуп,
ин овадан чемени алмалы!..

Ерине гечип, Некрасовын томлугыны ачан Татьяна
бойдан-баша ят билйән поэмасыны ене окуп башлады.
Айылганч аязлы Сибирь ёлуның гарлы гиңишлигинде
өңип барян тройкада тапан-тупан задына доланып
отуран княгиня Трубецкаяның сүргүн эдилен декабрчы
өриниң янына етмәге ховлугышыны гөз өңүнә гетирди,
тройканын жаңларынын дашлашян овазы билен ука
гитди...

Эли китаплы ука гиден Татьяна аласармык халда
силкинип еринден түрды. Хенизе деңич онун гапысы
бейле батлы какылманды. Ичи сүтүкли шыпбыгыны
аягына илдирип, яшыл махмал ектайыны йүзүнің үг-
руна гейип, гапа тарап йөнелди. Пенжиреден даша-
рык серетди. Кән ятыпдыр. Базара-да, мегерем, гижә
галыпдыр...

— Ким?

— Ач, Таня жан! Ач, горкма!

Оксананын чала сандыраян сесини танан Татьяна
гапыны шарк-шурк ачды.

Ич ишикте ики зенан пейда болды. Кирпикмен го-
юн гөзли Оксана бимахал чагы гапыны каканы үчин,
жорасыны горкузмажак болды өйдйән, чала гүлүмс-
реди, ханымларын әхәңинде дегишди:

— Ынжаман укынызы алып билдинизми, княгиня?

Эмма Татьяна онун дегишмесини кабул этмеди.
Бимахал какылан гапының әйгилиге дәлдігини йүреги
сызды. Үстесине-де гимназияның сакав гапычысыны
ол бада танады. Гапыча ювашжа йүзленди:

— Нәм болды?

— Су... Су-дарын-я... Пани Ивашкевич...

— Нәме пани Ивашкевич?

— Па-ни Ивашкевич агшам өлүпдир... Иманы хем-
ра болсун!..

— О нәме дийдигин? О нәме үчин өлүпдир?

Эмма гапычы аялдан эсли салым сес чыкмады.
Ахыры гөзүнден бир дүвме яш тогаланды.

— Мадам директриса шо ерде гарашяр..

БАШИНЖИ ИҢЫЛЫҢ БАХАРЫ

Бакалея барып-гелмек ниети билен өйүндөн чыккан Татьяна гөк өвүсйөн бульвара совулман гечип билме-ди. Сәхериң тәмиз ховасы өкжесини еңлетди. Авусы чала дуоляң бахар шемалы онун мелемтил плащы-ның сынларыны галгатды. Акацияларың ачылып баш-лан ак гүллеринин атыры чар-тарапа яйрайр. Клумба-ларда эййәм акдыр мәмиши лилиялар ыраң атыр. Татьянаның сөйгүли сирени өтен йылдакысынданам ир гүлләпдир. Асуда асмандан иңйән гүн шөхлеси болса бахар эртирине тылла нуруны дөкйөр.

Бахар эртири, гөр, нәхили гөзел! Агачлардан агач-лара гонян гушларың овалы жүркүлдиси адамла-ра — бахара сын эдиң, бахардан леззет алын — дий-йән ялы.

Башга бир тарапданам, төверегини гуршап алаш тебигатын бипервай әвмезеклиги Татьянаны гең гал-дырар. Гүнүң, бахарың, гүллерин, гушларың думлы-душа хайдашып барян адамлар ятларына-да дүшө-нок, адамларың үнжи-аладалары оларын асла пархы-на дөл ялы. Белки, адамларың өзлерем шейледирлер. Пани Ивашкевичин арадан чыканына инди ярым йыл болуп баряр. Гөргүли география мугаллымасы бу гүн хич кимин ядына-да дүшенок. Пахыр — яшыдан ат галар — диймеги халаярды, Ат ниреде, зат ниреде! Ятдан чыкды гитди... Эйсем онда Татьянанын өзи өлен-де-де шейле болармыка? Деррев ятдан чыкаярмыка? Бу дүйнөдө адамдан хайсы-да болса, бир нышан гал-малы ахыры!..

Аллеяны сүпүрип йөрен ёгнас аялын узын саплы сыза сүбсесине гаршы товсаклаяң ала пишик бирден ыза галды-да, пенжеси билен йүзүни ювамага дурды. Муртлак пишигин ыхласлы тәмизкәрлигине Татьяна хөвес билен сын этди. Йылгырды,

Хич хачанам үйшүп ятан бош вагты ёк велин, шү гүн-ә Татьяна хасам ядады. Дөрт сагат окадандаң соңам гимназияның хоссарчылык комитетинин жедел-ли межлиси болды. Чекелешик ики сагада голай до-вам этди. Шондан чыкыбам, Татьяна Покровский ыба-датханасының гонамчылыгына гитди, Пани Ивашкеви-

чин башужы демир хачлы гарып мазарына бир дессе бөгүл гойды. Гайдышын эй гөрйән кафесине совлуп, нахар эдинди.

Өйүне гелип, ванна кабул эденсоң, жаны арам тапан ялы болды. Сүнңи еңледи. Арман, гөвни ачылмады. Өйле болуп баряр. Столун үстүнде дүзме язылан бир петде депдер гарашып дур. Эмма ишлэси геленок. Ичи гысар. Мегерем, гонамчылык она гаты тәсир эден боларлы. Хемише-де шейле боляр. Ол яса барса я гонамчылыга гитсе, аңсат өзүне гелип биленок. Ыбадатхананың өнүдәки элешан гейимли, аякяланач гедайларын гөзгыны кешплери-де хәзир гөз өнүнде гаймалашып дур. Татьяна өз өнүнде кесерен еке аяклы кемпире шайы узадан бадына гедайлар дашыны габап алдылар...

Татьяна ички отагына гечди. Атлас йүзли пер ясыгыны усуллык билен галдырды-да, ашагыннан юкажык китабы согруп алды. Инди энче гүнден бәри, өгелсе, ол бу китабы элинден дүшүренок. Дригайло — бу китабы маңа авторың өзи ядыгәрлик берди — дийди. — Ока-да, гайдып бер — дийди. Йөне китабың йүзүнде топаз бакыржаклы метранпажын сөзүни тасыкляяң хич хили язгы ёкды. Татьяна она, элбетде, ынанмады. Хер ничигем болса, бу ёнсузжа китап Татьянаның калбыны талаңа салды.

Ол инли кровадында аркан сүйнүп, пышырдап окап башлады.

Павел Грабовский. Теке гызы. Поэма.

Түркмен сәхрасында, ёвуз гүнлерде сада теке гызы билен батыр казак Офельконын арасында дөрән, дийи дөп-дессуры, шеригаты-адаты, хатда өлүмн-де енни гөчйән сөйги хакындакы хасратлы поэма Татьянаның аклыны хайран этди. Мердана сәхра гызы украиналы йигидиң вепалы сөйгүси үчин диниден-имашындан гөчйәң!

...Бу сәхралар гөзүме дар гөрүнйәр,
Мәхрибан топрагым мәхревсиз маңа.
Йүрек телвас уруп, саңа имринийәр,
Бу ерде нан ажы... Йлбарян саңа.
Әкит мени Украина илине,
Ачсын үлжелери гөвнүми мениң.
Тә дүшйәнчәм шум ажалың элине,
Вепалы аялың болайын сениң...
Бу ерде аялың ыкбалы агыр,

БЭШИНЖИ ИҢЫЛЫҢ БАХАРЫ

Бакалея барып-гелмек ниети билен өйүндөн чыккан Татьяна гөк өвүсйөн бульвара совулман гечип билме-ди. Сәхериң тәмиз ховасы өкжесини еңлетди. Авусың чала дуолюян бахар шемалы онун мелемтил плащыңнын сынларыны галгатды. Акацияларың ачылып башлан ак гүллеринин атыры чар-тарапа яйрайр. Клумбаларда эййем акдыр мәмиши лилиялар ыраң атыр. Татьянаның сөйгүли сирени өтен йылдакысынданам ир гүллөпдир. Асуда асмандан иййән гүн шөхлеси болса бахар эртирине тылла нуруны дөкйәр.

Бахар эртири, гөр, нәхили гөзел! Агачлардан агачлар гонян гушларың овалы жүркүлдиси адамлар — бахара сын эдин, бахардан леззет алын — диййән ялы.

Башга бир тарапданам, төверегини гуршап алаң тебигатың бипервай әвмезеклиги Татьянаны гең галдырыр. Гүнүң, бахарың, гүллерин, гушларың думлы-душа хайдашып барян адамлар ятларына-да дүшөнок, адамларын үнжи-аладалары оларын асла пархына дәл ялы. Белки, адамларын өзлерем шейледирлер. Пани Ивашкевичин арадан чыканына инди ярым йыл болуп баряр. Гөргули география мугаллымасы бу гүн хич кимин ядына-да дүшенок. Пахыр — яшыдан ат галар — диймеги халайрды, Ат ниреде, зат ниреде! Ятдан чыкды гитди... Эйсем онда Татьянанын өзи өленде-де шейле болармыка? Деррев ятдан чыкайрмыка? Бу дүнйәде адамдан хайсы-да болса, бир нышан галмалы ахыры!..

Аллеяны сүпүрип йерен ёгнас аялын узын саплы сыза сүбсесинө гаршы товсаклаян ала пишик бирден ыза галды-да, пенжеси билен йүзүни юмага дурды. Муртлак пишигин ыхласлы тәмизкәрлигине Татьяна хөвес билен сын этди. Йылгырды,

Хич хачанам үйшүп ятан бош вагты ёк велин, шу гүн-ә Татьяна хасам ядады. Дөрт сагат окаданда сонам гимназиянын хоссарчылык комитетинин жеделли межлиси болды. Чекелешик ики сагада голай довам этди. Шондан чыкыбам, Татьяна Покровский ыбадатханасының гонамчылыгына гитди, Пани Ивашкеви-

чиң башужы демир хачлы гарып мазарына бир дессе бөгүл гойды. Гайдышын эй гөрийән кафесине совлуп, нахар эдинди.

Өйүне гелип, ванна кабул эденсоң, жаны арам тапан ялы болды. Сүнни еңледи. Арман, гөвни ачылмады. Өйле болуп баряр. Столун үстүнде дүзме язылан бир петде депдер гарашып дур. Эмма ишлэси геленок. Ичи гысар. Мегерем, гонамчылык оңа гаты тәсир эден боларлы. Хемише-де шейле боляр. Ол яса барса я гонамчылыга гитсе, аңсат өзүне гелип биленок. Ыбадатхананың әңүндәки әлешан гейимли, аякялаңач гедайларын гөзгыны кешплери-де хәзир гөз әңүнде гаймалашып дур. Татьяна өз әңүнде кесерен еке аяклы кемпире шайы узадан бадына гедайлар дашыны габап алдылар...

Татьяна ички отагына гечди. Атлас йүзли пер ясыгыны үсуллык билен галдырды-да, ашагындан юкажык китабы согруп алды. Инди энче гүнден бәри, өе гелсе, ол бу китабы элинден дүшүренок. Дригайло — бу китабы маңа авторың өзи ядыгәрлик берди — дийди. — Ока-да, гайдып бер — дийди. Йөне китабын йүзүнде топаз бакыржаклы метранпажын сөзүни тасыкляяң хич хили язгы ёкды. Татьяна оңа, әлбетде, ынанмады. Хер ничигем болса, бу ёнсузжа китап Татьянаның калбыны талаңа салды.

Ол инли кровадында аркан сүйнүп, пышырдап окап башлады.

Павел Грабовский. Теке гызы. Поэма.

Түркмен сәхрасында, ёвуз гүнлерде сада теке гызы билен батыр казак Офельконын арасында дөрән, дини дөп-дессуры, шеригаты-адаты, хатда өлүми-де енин гечйән сөйги хакындакы хасратлы поэма Татьянаның аклыны хайран этди. Мердана сәхра гызы украиналы йигидиң вепалы сөйгүси үчин дининден-иманындан гечйәп!

...Бу сәхралар гөзүме дар гөрүнйәр,
Мәхрибан топрагым мәхревсиз маңа.
Йүрөк телвас уруп, саңа имринйәр,
Бу ерде нан ажы... Ялбаряң саңа!
Әкит мени Украина илине,
Ачсын үлжелери гөвнүми мениң.
Тә дүшйәнчәм шум ажалың әлине,
Вепалы аялың болайың сениң...
Бу ерде аялың ыкбалы агыр,

Сизин иллер ганыматдыр, өхтимал,
Янды-ла йүрегим, янды-ла багыр,
Өкит мени, өкүнмерин хич махал...
Йөр гидели, казан урсун обаны!
Барып, эжең билен биле яшайын,
Украин гелини болайын, жаным,
Сизиң дининизе уймага тайын,
Сөйгим көенинден көйсүн иманым...

Эй, таңры! Хакына серетсең, о гыз онуң өз илдеши,
аял доганы ахыры! Гөр, онуң такдыры нәхили агыр!
Гөргүли Украинада аялың ыкбалы ыбалыракдыр өй-
дүндир! Оны Оксападан сора! Татьянанын йтирим
болан «гамгын гөзли Светасындан» сора! Ыбадатха-
наның өнүндәки хәки гедай аяллардан сора!

Мырадына етип билмән, адатын гурбаны болан
теке гызының тәлейине йүреги ене-де гыйылып-гыйы-
лып гитди. Татьяна түркмен сәхрасыны гөз өңүнә ге-
тиржек болды. Зат ядына дүшмеди. Эмма поэманың
окадыгыча, солдат шинелли энекеси Родионың (нире-
декә шинди гөргүли!) аязлы гыш гижеси айдып берен
хасратлы вакалары үзлем-саплам ядына дүшди. Она
бу китапда өзүниң танап биләйжек адамлары габат
геләйжек ялы болды дурды.

...Парслар думлы-душда дикди чадыры,
Азиятлар гарпышдылар өч билен.
Ганлы жеңде гылыч билен, гүйч билен,
Хөр ким олжа алжак, олжа батыры,
Сүрдүлер зол бир-бириниң малыны,
Не гөзел обалар дөнди вейрана.
Отладылар арпа, бугдай, шалыны,
Экинлер боялды гырмызы гана.

Каспи кенарына гелен христиан,
Ахыр аралады ачгөз ханлары.
Кесилди дынувсыз акан гызыл ган,
Гүлледи текелең жең мейданлары...
Асуда дем алды далжыган даглар...
Гол герди үзүмлер, гүл ачды баглар...

Диймек, онуң кыяматлык атасы Скобелеви Родион
йөне ерден тарыппамаян экен-дә? Генерал шол ганлы
гарпышыкларын соңуна соган экен арачы серкерде,
халасгәр болуп чыкяр-да? Татьянанын бири бөврүнә
сымсыклан ялы болды: сен онуң бир эли билен гырып,
бейлеки эли биленем халас эденини назара алмажак
болямын? Солдат шинелли рус дайханларының эжизе

режимдарлык, адамкәрчилик дуйгуларыны сен «ак гералың» хызматыдыр өйтжек болямың? Ёк, ёк, бу өвүрүмлер барада энтеклер сен оңат ойлан, Татьяна! Татьяна ойланыр, Ол, догруданам, шинди көн зада дүшүнөнок. Иөне Россияның чарва тайпалара улы көмөк эденлигине вели ол шексиз ынаныр.

...Иыллар гелип-гечди. Өзгөрдү дөвүр.
Башланды үлкөдө гөзө бир дөвран.
Азалды гарпышык, гырлышык хем гап,
Кипарлап давалар, кипарлап говур,
Сәхраның эдермен уругның бары
Өвүрди йүзүни Москва сары..

«Өвүрди йүзүни Москва сары!»

Жемлежек болян пикирлеринин келлесинден чыгып, пытрап өтөгитмегинден горкан ялы. Татьяна шол иттышыны өзгөртмөн, китап билен йүзүни япды.

Диймек, Россия эл берен сәхра тайпалары Москва умыт баглапдырлар-да? Оларын Россия бирикдирилмеги чарваларын өзлери үчин бәхбитли болупдыр-да? Әйсем онда бизин галамызда урушмак, шонча ган дөкмөк нәмә герек болдука? Өз Тихон дайысы, Жорж Дандевиль, банкчынын оглы Бодиско дагының Москвадакы бир вагткы жеделди ядына дүшди.

Шол көнө жедел Татьянаның анында янадан мөвч алды, Эгер бирлешмек ики тарапа-да бәхбитли болса, нәмә үчин урушмалы? Нәмә үчин ерли тайпаларың, гой, олар вагшы болаянларында-да, гөзлеринде от якмалы? Нәмә үчин ган дөкмөди?..

Бирденем келлесине башга бир пикир гелди: «шол сәхралар инди нәхили болдука? Вагшы тайпаларың дурмушы нәхиликә? Нәхиликә? Мениң.. бизиң галамыз нәхиликә?..»

«Өвүрди йүзүни Москва сары!»

Гапысы какылды. Татьяна тисгинип, еринден турды. Оны бири өзгө бир дүйнөдөн согруп алан ялы болды. Китабыны өңки еринде гизледди. Гапа йөнелди.

Ол өңи билен Оксананын инди хасам улалан нурлы гөзи билен гүберен гарныны гөрди. Усуллык билен онук әлинден чекип, ичерик салды. Мүйнли гүлүмсийейән экабыр жорасынын гарныны ювашлык билен сыпалады.

— Ене икы айдав, Таня.

— Өзүм энеке боларын. — Татьяна жорасынын жэ-

дәллы гөзеллигине хәзир ене бирёла хайран галдып адатча, хамылалык аялын йүзүни ярсдырар, Оксаның кешбә болса өңкүденем артык шөхлеленипдир, Янып дуран гоюн гөзлеринде болса аргынлыкдан нышанам ёк.

— Мен сени эжитмәге гелдим, Таны!

— Нирә ене?

— Горкма. Мен үйтгешик борщ биширдим...

Олар яңы өңе нахар аланларында шадыян Манжурә ра кейпи көк халда ичерик гирди.

— Ба-хов! Ишдәниз ачык болсун, гөзеллер! — дийип, ол чакылыга гарашман, йүзүниң угруна элини юлмага гечди. Эли табаклы Оксана болса эййәм газана тарап гөнүкди. — Шәхерин гохундан хабарыңыз бамы сизин? Бай-бов! Бүтин полиция аяк үстүнде. — Ол элини сүпүрип, столуң башына гелди. — Бүтин полиция аяк үстүнде. Шәхерә довул дүшүпдир. Биринжи майда ишчилер улы гозгалаң турузжакмышын дийен мыш дилден-диле гечйәр. Хәкимиятлер бәш йыл шундан өңки сөвешли Май ене гайталанаяр өйдүп горкярлар... Сизин саглыгыңыз!

— Сениң бу гүн яман кейпиң көк-ле, Манжура? Нәме бейле ир гелдин?

— Эшитдинми, Татьяна? Инди ир геленим үчин игенйәр! Ир гелсем, ирем гитмели, Ксюша! Сен Татьяна гөркездинми?

— Ёк, шинди гөркезмәге етишемок.

Әр-хелей столуң башындан биле турды.

— Бәрик гел, Таня!

Хайсыдыр бир бурчдан чыкаран көне чемедааның Манжура комодың үстүнде гойды. Ачды.

— Серет! Тәзеже! Германиядан!

— Мана совгат берди — диен Оксана адамсына пишик ялы гысмылжырады.

— Еке мен дәл, Цехимиз пул топлады

Хат язаян машинка! Нәхили байлык?!

— Таня! Сенден хайыш эдйәс: хәзирликче шу гудраты өз өйүңде сакла. Сен өйүңе полицияң гелжең гүманы ёк. Хәзир бизе машинка учурсыз герек. Хәзирликче Ксана гижелерине печатлар. Онсон муны узагракда гизләрис. Нәхили гөрйән?

— Сакламалы болса, сакларын, Манжура.

— Танрыялкасын, уям! Йөр, мен муны әлтейин...

Әхли иш гез ачып-юмасы салымда битди. Ене-де столун башында жемлендилер. Орта чай гелди.

— Эйсем онда гызыклы китап дийсене? — Манжүра ене-де хәки гүррүңине доланды.

— Бизин илимизин дурмушундан ол.

— Шейлеми?! Онда менем окаяын оны.

— Дригайло — шол китабы авторың өзи мана яды-гәрлик берди — диййәр. Чынмыка шол? Я оюн эдиң айдямыка?

— Чын, Татьяна, чын! Дригайло онун билен Харьковда таншыпдыр. Ол автор бизин өз ерлимиз, Харьков губерниясындан. Өзем сизин илиңизде харбы гул-лукда болупдыр... Инди энче йылдан бәрем Грабовский вындандан-зындана зынылып йөр. Дригайло — Павел Арсеньевич азатлыгын айдымчысы, халкың агысын аглаян шахыр — диййәр. Бизин достумыз онун билен пиво-да ичипдир. Үлпет болупдыр икиси. Хәзирем Грабовский Сибирде бир ердемиш — туссагдамыш. Дригайлодан сорасан, барыны айдар... Йөне билип гой, Татьяна, окамаг-а бейле-де дурсун, Грабовскинин китапларыны өйүнде сакламагам хатарлыдыр.

— Дригайло айтды.

— Мен гитдим онда, Ксюша! — Манжүра аялының йылманаң чигинден огшады. — Өзүңе серет. Узак гөр гитме. Агыр зат гөтерме... Гиже муңы печатлажак бол — дийип, ол эпленги кагызы еринден туран аялының элине берди. — Хәзирликче хош, Таня!

Аялы оны гапә ченли үгратды.

1905-нжи йылын 30-нжи апрелинде, шенбе гүни Харьковын Халк өйүнин өни базара дөңди. Шовхунлы мәреке Ат мейдана сыгмады. Бу ерде бу агшам ким диңсен барды. Эйсем-де болса, мәхелләнин аглабасы ишчидир студентлерден ыбаратды.

Халк өйүнде бу гүн Монте-Карлодан янрак гастролдан гелен дүнйә мешхүр айдымчы Федор Шаляпинин концерти болжакды. Император театрларының шөхратлы артистинин өз шү гүнки концертини агыр мәтәчликде, хор-хомсы яшаян, гөзгыны гүн гөрийән бет-багт ишчи машгалаларына багышлайндыгы барадакы хабар бүтин Харькова яйрады. Бу хабар ишчилере гәнат бекледи. Концерте билет алжак болуп дыржашан

хөвөсөклериң дердинден гиң айтымда инне гачара ер
галмады. Миллет болса шол эңип дур, эңип дур. До-
руданам, концерт ишчилериң рухы байрамчылыгына
өврүлди. Шонуң үчинем Халк өйүндө тертип-дүзгүнө
серетмеги олар өз боюнларына алдылар. Шоларың
товакгасы боюнча шу гүн онуң концерти гидип дурка,
Халк өйүндө полицияның гөрүнмезлигини Шаляпиниң
хут өзи женап полицмейстер Бессоновдан хайыш этди,
Полицмейстер атлы артистиң хайышыны шексиз кана-
гатландыржакдыгына оны ынандырды. Өз ичинден
болса: «Ери, инди муңкы нәме? Мунсыз мең аладам
азмы? Озалам Май демонстрациясының өңүни нәдип
алжагымы билмән отырын» дийип жибринди...

Майыл ховалы бахар агшамы гараңкырап башла-
ды. Билет уgrundа ики яна алакжаянларын арасында
граждан гейимли полицейлерем (женап полицмейсте-
рин — Халк өйүндө бу гүн оларын гарасы гөрүнмөз —
дийип, сөз берен полицейлери), элбетде, азлык эде-
вокды. Хәкиметлериң гөвнүне шу гүнки концерт
Харьковы башашак дүндөрәйжек ялыды.

Хын берйән мәрекәнин гайра четинден гелен бат-
ларына Манжура, хамала, чагалары еке гоюп гидйән
энеке ялы, Оксана билен Татьянанын эллерини бири-
бирине тутурды-да:

— Мен хәзир... Сиз шу ерден гымылдайман — ди-
йип, гөзден йитди. Сәхелче салым гечмәнкә-де, янак-
лары гызаран йигит гөчгүнли халда гайдып гелди.

— Ынха сизе билет, гөзеллер! Яшасын профсоюз!
Арзан бахадан бердилер. Концерте ики ярым мүнө го-
лай ишчи гелипдир. Бир мүн ишчә биледи мугт бериз-
дирлер... Йөрүң, йөрүң, эгленмәлиң! Концертден дүш-
жек әхли пулы Шаляпин ишчилере эчилйәрмиш...

— Ишчилере дәл, женап Манжура, социал-демок-
ратларын гизлин гурамасына эчилйәрмиш. Больше-
виклере! — диен гыжалатлы сесе үчүсем ялта гаңрыл-
ды. — Эмма, гөр-де дуруң, енлес артист бу жомарт-
лыгына бир гүн пушман этмели болар...

Бу хайбатлы сөзлери айдан цилиндрли, ёгнас же-
набын йүзүни гөрүп билмән галдылар. Ол бада-бат
мәрекә синип гитди. Манжура онун ызындан гүйкү-
рип гойберди:

— Шулар ялы геп гездирйән дейюслар бар зады

булашдырарлар. Йөрән чалтрак! Оксана, аягын ашагына серет!

«Женап Шалыпин революцион гурамаларың пейда сына концерт гуряр» дийип, охранные бөлүми губерна тора эййәм гизлин маглумат берендир өйдүп-дагы Манжураның хәзир гөвнүне-де геленокды..

Концерт Халк өйүнде, ишчилерин яшаян Завод районында гечсе-де, партерин өнки хатарларыны хәкмиет векиллери, завод-фабрик эелери, гопбам сөвдәгәрлер эеледилер. Бу гүн женап полицмейстер Бессоновың хут өзүниңем айдым динләси гелди. Ол биринжи хатарда орнашды.

Перде ачылды. Яны отуз ики яшыны долдуран, сырдам бойлы, гөрмегей сыратлы, мешхур артисти гаршылан чапакларың шапырдысы узак вагтлап көшешмеди. Бирденем залың гүввүлдиси кесилди. Мылайым сесиң лабызлы овазы бүтин залың эркини эле алды.

Концерт барха гызышды. «Питерский көчесиниң угры билен...», «Үч атлы пайтун», «Бүре», «Төхмет»... Хер айдымдан соң эл чарпышмаларың довамлы толкунлары гүйчленди гитди отурды.

Шалыпини өмрүнде илкинжи гезек динлейән Татьяна бүтин дүнийәни унутды. Гөрәймәге, артистин хәзир айдяң айдымлары өнем таныш, телим ёла эшидилән ялыды. Хакыкатданаң шейледи. Эмма хәзир шол айдымлар Татьянаның калбында илкинжи ёла янланды! Йөне бир яңланмагам дөл, калбыны талана салды! Манжура икисиниң ортасында отуран Оксананың хәли-шинди элини гысяндыгынаң толгуныя Татьяна дуймады.

Концерт программасының инди икинжи бөлүми-де сабап баряр. Шол халатда халкың сөйгүли айдымларының ене бири янланды:

...Эй, чекелиң! Эй, чекелиң!
Ене, ене, ене бирёла!
Эй, чекелиң!

Залда диварлары сарсдыран гудратлы оваздан гайры седа эшидилмеди. Бу айдым залда отуран ишчилере — барыңыз бир гүйчсүңиз, барыңыз бирлешсәңиз, биле депренсениз, алып чыкарсыңыз — диен ялы болды. Мегерем, толгунаң йүреклерде дөрән шол дуйгының тәсири астында болмагам мүмкин, айдым гута-

ран бадына залдан, ызкы хатарларын биринден «Марсельеза» янланып уграды.

Бирбада аңк-танк болдулар. Эмма икинжи демде айдымы залам алып гөтерди, Хенизем сахнада гүлүм-сирәп дуран Шаляпинем бирден томашачылара гошулды-да, хем айдым айдып, хем дирижёрлык эдип башлады. Айдым сахна билен залы хасам жебислешдирди. Манжура-да зал билен биле өр туруп, баритон сесине бат берди. Татьяна өз якын янында ене-де бир таныш сес эшидйән ялы болды.

Айдым дабаралы нотада гутарды. Ене эл чарпышдылар. Сахна гүл окладылар. Татьяна Шаляпиниң дерчирән гиң маңлайыны акжа яглыгы билен сүпүршине сын эдип, Оксананың дызыны чалажа басды:

— Ядады өйдйән...

Шол пурсатда-да галеркадан бири инче сеси билен гаты гыгырды:

— «Дубинушка»! Федор Иванович, «Дубинушка»!

Шаляпин йүзүни ашак салып, күйкерибрәк отуран пианиноча гөз айлады-да, пикире гитди. Догрусы, шейле хайыша ол (ылайта-да ишчилер аудиториясында) гарашманам дуранокды. Эмма Император театрларының артисти Шаляпин эркана-авара артист дәлди-де, ресми адамды — чиновникди. Хут шондан өтрем ол өзүниң хер бир чыкышы үчин жогап бермелиди — ислән еринде ислән айдымыны айдып йөрмәге хакы ёкды. Соңкы махалларда мазмунына биртопар тәзелик гиризилен гадымы халк айдымы «Дубинушканы» болса хәкимиятлер революцион айдым хасаплаярдылар. Догруданам, айдымың соңкы сетирлери инди гөс-гөни гозгалаңа чакылык жары ялы болуп янланярды. Шол себәптем бу айдымы, айдалы, өзара мейлисте я респторанда айтмак бир зат, Халк өйүнде — ишчилерниң арасында айтмагам дүйбүнден башга затды. Гараз, артист йөне ерден пикире гитмеди. Бирденем ол — бу отуран бенделер мениң бейле ягдайымы нәбилсинлер — диен нетижә гелен ялы, башыны галдырды.

— «Ду-би-нушка!»

— «Ду-би-нушка!»...

Зал гөчере гелди. «Марсельеза» адамларын сөвеш-жең рухуна голтгы берди. Томашачыларың гөчүңли халы бейик артистин-де калбыны гуршап алан боларлы. Ол элини галдырды.

— Зандымда менем демократ, женаплар. Дайхан оҗылы. Өз халкымы сөйгөн. Шонуң үчинем сизниң хайышыңызы мен, әлбетде, хөвес билен канагатландырыя. Йөне сиз ызыны алып гөтерин!

Дым-дырслык болды. Йүреклерде ер алан оваз ене-де жадылы гудрат билен яңланды. Айдымы бүтин вал тәзе бир жошгун билен алып гөтерди. Шаляпин дирижёрлыгыны довам этдирди...

Сөйгүли айдымчы сахнадан гиденсоңам, әл чарпышмаларың толкунлы шовхуны ятмады. Татьяна өө якын янында хәки таныш сеси ене-де эшитди. Ол сесин эеси ызкы хатардан Манжураның гулагына пын шырдады:

— Хәзир чыкяр.

Ызына гаңрылан Татьяна Наумы танады. Наум вели оңа бармысыңам диймеди, асла оңа тарап сөретмедем. Татьяна-да йигиде сөз гатара май болмады.

Орта бойлы, кенекси гөврели, ясы маңлайлы, гара өдикли яш йигит сахнада дуйдансыз пейда болды! Татьяна Манжура тарап эгилди:

— Ким ол?

— Парижде Ленинден сапак алаң большевик. Артем!

— Ёлдашлар! Шанлы хем шөхратлы гүн, зәхметкешлерин дабаралы хем доғанлык гүни, пролетариатың бейик байрамы Биринжи Май етип гелди...

Артем агзыны ачандан, зала сув сепилең ялы болды. Ол аз, эмма саз гепледи. Ол пролетарлары Биринжи Май гүни әхлумы иш ташлайыш ыглан этмәге, сөвешжән дружиналар гурмага хем-де самодержавийәннин гара гүйчлерине гаршы гөрешмек үчин ярагланмага чагырды...

Улы мәрекели зал горжалан ары өйжүгине дөңди. Гыкылык, чакылык. Хатда граждән гейимли полицейлеринем кәбири өзүни танатды. Никабыны йүзүнден сыпырды.

Татьяна Артемин сахнадан хачан, нәдип, нирә сумат боландыгынам билмән галды. Дине сахнада иккяна ылгаян алжыранңы полицейлере гөзи илди. Вагыз-несихатчынын айдан сөзлериниң барына Татьяна долы дүшүнмеди. Йөне гөвшүллән гара пенжеккли, гөк көйнегиниң чәкякасы хатара иликли яш йигидиң ялыңлы хыжувы, сандалың үстүнде демир сайгылаян чекя-

жин сеси ялы яңланан зарплы сеси вели берк ядында галды. Онсоңам оны Артемиң гөзсүз батырлыгы хайран этди. Шунча мәрекәниң өнүне чыкып, самодержавийә гаршы яраглы гозгалаңа чагырян адамда, гөр, нәхили йүрек болмалы!..

Хер нәче сөз берсе-де, жөнәп Бессонов ынжалың билмәндир. Концертден соң бирден дыкнышык-итишиң болаймасын, ишчилер көсенәймесин диен әтиәч билен, ол Халк өйүниң мейданына атлы нөкерлерини иберипдир. Муңа жайдан шовхун билен дашарык босан томашачылар деррев дүшүндилер. Дүшүндилер, әмма, нәме үчиндир, аладачы полицмейстере миннетдар болмадылар.

Өң янларындан барян биртопар ишчинин вехимләгүррүңини Манжура дагам эшитди.

— Яңкы Артем диенлери ким-айт?

— Шоны танамаян болсаң, бизиң арамызда нә көрүң бар? Артем — бизиң иң улымыз. Харьков большевиклеринин баштутаны...

— Ай, онда иң улындан инди тамаңы үзәй.

— О нәмүчин?

— Әййәм гапжандырлар.

— Артеми танамаянлыгына инди ынаның. Оны нәче гезек гапжапдырлар! Хер сапарам ол полициянын гөзүне чөп атыпдыр. Аман сыпыпдыр... Ек, Артем әле дүшеси ёк. Оны билйән. Йөне яңкы айдымчымызы, Федор Ивановичи хеләк этмеселер ягшы...

— Оңа батырынып билмезлер. Гайратлары чатмаз.

— О нәме үчин?

— Шалапин дүңйә мешхур айдымчы. Онсон оны нәдип зындана басжак? Айдым айтмагынам гадаган әдип билжек гүманың ёк. Россияда айтдырмасаң, әне дашары юрда, Италия, Франция диер-де гидиберер. Оңа ниреде айданда нәме? Гайтам, дашары юртда кәп газанар. Дашары юртда оны гүжак ачып гаршыларлар. Россия самодержавиеси азатлыгы богянлыгыны ене бирёла гөркезди диерлер. Нә, шол гыжалат патыша якар өйдйәнизми?..

Кимдир бири ене-де бир зат дийди. Әмма онун сөзи эшидилмеди. Ишчилер сага совулдылар. Гаранкылыга сиңдилер.

Татьяна тә өйлерине етйәнчәлер геплемәң гелди.

Узын гиже-де дүйш гөрүп, басырганып чыкды. Бирден айдым айдып дуран Шаляпини гөрди. Өзем етип агшамкы Халк өйүндө дөл-де, Харьковын Вашенков мейданында. Элешан гейимли. Гин мейданы долдурүп дуран диңлейжилерин болса бары докмөдө жеманлар билен беземен ханымлар. Олар, нәме үчиндир, янсылы йылгырышып, айдымча гүлүн дерегине тылла теңге оклаярлар...

Бирденем даражык көчелерден Артеми ковалап барян эли гылычлы полицей гөрүнди. Полицей бир өврумде гачгагың ызындан етип, онун депесинден гылыжыны индержек боланда, ара гызыл көйнекли, гараягыз гөзөл душди. Ол Артемы пеналап, полицейини гылыжының дессесинден япышды. Гылыжыны элинден гачыран полицей бәрсине баканда, ол Грабовскинин поэмасындакы казак Омелько болуп чыкды. Теке гызы онун бойнундан гужаклады...

Успенский ыбадатханасының өни гызыл гүлөлөк болуп дүр. Шол гүллерин ичинден бирден гедай гызжагаз чыкар. Өзем жотдажа ак көйнекли. Аякялаңач. Татьянаның өзүне меңзеп дүр. Чага Татьяна горка-горка якынлашар-да, кичижик элини серйәр. Бирденем кепдерә дөңйәр-де, асмана учар. Асуда асманда ол акжа булуда өврүлип, гөзден гайып боляр...

Татьяна тисгинип оянды. Кроватдан товсуп дүшди. Лоджа чыкды. Дашарда шабырдап, яз ягшы яярды. Гүрсүлдейән йүрегинин үстүндө чеп элини гоюп, ене ерине гечди. Аз салымдан иркилди. Эмма ене онлы уклап билмеди. Булам-бужар дүйш гөрүп башлады.

ТЕЛИМ ТҮЙСЛИ ӨВҮСИӘН ГҮЯЗ

Татьянанын кеселханадан чыканына бир хепде болуп баряр. Эмма энтегем онлы айналып биленок. Сәхелче артык херекет этсе, ядаяр, ысгыны гачяр, деулейәр. Доктор оңа — сизи гаршы гайталанып дүрян өйкөн кеселинден халас этдик — дийсе-де, межалсыз үсгүлевиги айрылып өтәгиденок. Инди энче вагтдан бәри она (Оксана габанса-да) габат гаршысындакы жайда яшаян гарып нотариусын кичи гызы хызмат әдйәр. Яңы он бәш яшан, долмуш гөврели, юмры гө-

вүсли, ёгнас балдырлы, еке өрүмли ёгнас сары сачлы, геплемсек гызын чаласынлыгы, галдавлыгы Татьяна ны хайран галдырар. Ол гүнүн довамында какасынын контора ишлерине-де көмөк берип гелмәге етишйәр. Үстесине-де онуң шейле бир дили сүйжи! Шо яшы билен шейле ширин сөзлери ниреден тапярка диййәрсиз. Хачан гөрсөң, гәвүшәп йөрөн бү ыхласлы «локгажанын» өз дердини еңледйәнлигине Татьянанын гөзи етип дур...

Эйсем-де болса, узага чекмедик агыр нәхошлун Татьянаның рухуны сындырып билмеди. Умуман, бәшинжи йылын бахар шемалы онуң хыжувлы калбында тәзе өвүшгинлер, тәзе толкунлар дөрөтди. Шол толкунлар бир батланды, бир песелди. Москвада, өз гутаран институтында клас беемчисинин шәгирди болуп ишлән махалындакы дуйгулары калбында, нәме үчиндир, янадан гайталанды. Шол махалкы ялы, еңде гөвни гин герими күйседи! Бәшинжи йылын бахар шемалы Татьянанын аң-дүшүнжесинде, дурмуша гарайшында, гөзәтиминде кән өзгеришликлер дөрөтди. Шейле-де болса, шол шемал оны Наумдыр Манжура дагынын акымына гошуп билмеди. Ырга паяпылдан гечмәге горкян көрпә ялы, ол хер сапар гайра тесди.

Бәшинжи йылын бахар шемалы шейдип шовлап гечди. Инди болса белент дарагтлар саралан япракларыны сечеләп дурлар. Гаралың булутлы, ғыңыр гүйз шемалы гүнде телим түйсли өвүсйәр. Россияда революцион вулканың дөмөк ховпы артындыгы барадакы хышы-вышы инди адатча динә өз овнук шахсы бәхбитлерини арап, жемгыетин дурмушындан, жемгыетчилик дүнйәгарайшындан дашда дурян адамларын арасында-да хәли-шинди гайталаняр. Иш ташлаянларың, денизчилерин китүвли питнелеринин, дайханларың көшешмейән гозгалаңларынын көпелйәндиги хакындакы хабарлар газет сахыпаларындан дүшенок. Гөзә гөрүнмейән бөведиң барха чишйәндиги дуюляр. Ол бөведиң нә вагт, ниреде, нәхили бөвсүлжекдигини Татьяна, элбетде, гөз өңүнә гетирип биленок. Йөне Манжура дагының соңкы махалларда ондан гача дуряндыклары Татьянаң инкисе гидерйәр. Онуң шейле говы ёлдашларынын гөзүндән дүшеси, ынамындан гачасы геленок!

Соңкы махалларда Татьянаның рухы дүнйәсиндә

ене-де бир тазелик йүзе чыкды. Грабовскинин гара гөзли гахрыманының образы Татьянаның көлегесине өйрүлди. Адатың гурбаны болан теке гызының эдерменлиги барада ол отурса-турса ойланды. Өз хәсегиндә шол мердана сәхра гызына меңешлик тапқан болды. Хер сапарам өз гөзлегине өзи янсылы йылгырды. Ол икисиниң арасында ер билен гөк ялы тапавут бар ахыры! Эйсем-де болса, Родионың совгат берен гызыл көйнегинденем шол гызын ысы гедйән ялы болды дурды...

— Эли сүйтли чүйшели Татьяна гапыдан гирип-гирмәнкә, Оксананың тукал сеси эшидилди:

— Нәме гапыны какан болуп дурсуң, Тань? Гирибер! Гир ахыры!

Ол гөк одеял өртүлен демир кровадың үстүндә бәбегини эмдирип отырды.

— Гижә галайдым өйдйән, Ксана? Локгажам эгленәйди. Дүкан яңы ачылыпдыр. Отур! Отур! Өзүм...

— Таны! — Оксананың балкылдаян гөзлериндә хасратлы үнжи шөхлеленди. — Өтен агшамдан бәри сүйдүм кесилди. Инди нәдеркәм?

Сүйт гайнатмага башлан Татьяна осласыз бела учран жорасына нәме дийжегинем билмеди. Бү белаһын көрүгиниң элхенч нерв сарсгынлыгындандыгына Татьяна сәхелче-де шүбхеленмеди. Манжураның йитчирим боланына инди ики гүн болды. Хич ким хич зат биленок. Оксана дәлилик хетдине етди. Бармадык, сорамадык гапысы галмады. Яшы кепемейән гоюн гөзлериниң елленен габаклары хәзирем пөкгерип дур.

Оксана жорасының седасыз совалына дүшүнди.

— Ёк, Тань, хич хили хабар ёк... Яныжа Дригайло аяк үстүнден гелип гитди. Гөвүнлик берди. Вах, мана гөвүнлик нәмә герек?!

— Биринжи гезек йитенок ол, Ксана. Ене-де бир ерден чыкар. Сүйдүңем дүзслер... Сашажыгы хор этмерис. Өзүңи хорлама. — Татьяна жорасының бәбегини усул билен гужагындан алды. Поссужак янагында өпди. — Пәлван йигит болуп етишкәр эрте. Шейле герек, Саша? Ана, гөрйәмиң, йылгырар...

— Дригайло саңа салам айтды. Зсрур юмшумыз бар, өзүм тапарын дийди... Вах, ол кечжал ыңдармалар тә бары тутулынча, тоба әтжек дәллер. Сен бир

инди дашрак дүр олардан, Таня. Мен оваррам... Гола дүшмедик болса, ягшы...

— Дүшсе-де, сыпар. Бейдип өзүни хорлама. Ханя йөр! Локгажам борщ биширйэр... Менем шу хепде ише чыкайсам эхтимал...

Татьянаның чак эдиши ялам болды. Өзи ише чыкды. Ердөн дөмөн ялы болуп, өтөн агшам Манжура-да бир ердөн зомпа чыкды. Аялынын шатлык билен игенч гатышыккы совалларына ол кемаллы жогап бермеди. Торсужак оглуны гужагына алып, аялынам саг дызына мүндүрүп, шол гүлүмсиреди отурды. «Гойсана, гойсана, Ксюша, полиция мени башына япсынмы? Полиция билен биз бирчак достлашдык. Бу сапар мен Гара дензин кенарына гезеленже гидип гелдим...»

Довул-ховсаласы гүнбе-гүнден артың хэзирки дартгынлы ягдайда Манжураның Гара дензин кенарына гитмежегине Оксананың-да, элбетде, акылы чатыр. Асла ол о барада ойланыбам дурмады. Адамсының аман гайдып гелмеги она эхли элеме ятдан чыкартды...

Татьяна окув гутаран бадына эгленмән өе гайтды. Хова бу гүн гүйз гүнүне мензэнок: майыл, мылакатлы. Шейле-де болса, ёлда оны эрбет үсгүлөвүк тутды. Скобелев майданында Татьяна конкадан дүшди. Бирселлем непесими дүрсэйин диен карара гелди.

Умуман, өйлөрине гаты якын болмаса-да, ол Скобелев майданында дыңч алмагы халаарды. Көпленжем атлы «ак генералың» гранит ядыгэрлигинин габат гаршысындакы узын отургычда орнашып, өз дурмушы барада ойланмагы говы гөрйәрди. Дем-дыңч алмага нәме үчин онун галапын шу ере гелйәнлигинин себәбини сорасалар, Татьяна жогап тапжагам дәл. Йөне вели шу гүнем шол эндигине эерди. Узын отургычда орнашып, элиндәки газети бир эйлесине, бир бейлесине агдарды.

Шол махал аллеядан адажа йөрәп гелйән инчеден узын бойлы, зыбрым ак гейимли, сарымтыл цилиндрли, эли хасалы женабы гөрди. Сарымтыл цилиндрли женап Татьянаның денинден гечип гидибержек ялы этди-де, бирден эдил онун орнашан отургыжының янында аяк чекди. Чокга сакгаллы, гөзи пенснели, эли хасалы женабы Татьяна доктора мензетди. Ол,

төмөндөп, кырк яшларындады. Доктора мензеш же-
нени сыныгычылыккы дылымсырап, цилиндрини ёка-
рык салдырды:

Ыгтыяр эдиң, мадам, менем шу отургычда бир-
нечим дыпч алайын!

Сильву пле!

Мерси, мадам! — Отурып-отурманка-да, ол: —
Төрүң, бу гүн хова нэхили мылайым! — дийди.

Жана якымлы хова.

Шу ховаданаң нәгиле болянлар бар-да!

Ким олар?

Гөнтөм адамлар. Түркана гарамаяклар.

Олар ховадан дәл-де, дадысыз дурмушдан нә-
гиле болян болаймасынлар?

Дурмушдан нәме үчин нәгиле олар? Ексүл га-
рыбрак яшайар, барлы бай яшайар. Хер кесин өз рыс-
галы бар. Шоңа-да кәйыл болмалы.

Хер киминем нәме док яшасы гелйәр-дә.

О догры. Йөне социал-демократлар түркана га-
рамаяклар яман ёл салгы берйәлер. Олар ишчи би-
лен дайхандан өзге гатлаклары пислейәлер. Әхли за-
лың мен шоляр болмалы диййәлер. Эйсем нәме бей-
лөки гатлакларың адамлары надан ишчи-дайханча ёк-
мы? Месселем, сиз, мен, айдалы, министрлер, алымлар,
чиношниклер, артистлер, әмелдарлар... Нәме үчин бизи
үрмалы, гырмалы, таламалы? Дине док яшаянлыгы-
мың үчинми? Иш башарянлыгымыз үчинми? Я худа-
лың биле берен рысгалы үчинми?

Ёк.

Онда нәме үчин, Татьяна Михайловна?

Татьяна ынжалыксыз гобсунды. Доктора мензеш
женебың чила йыршарян солгүн йүзүне чинерилди.

Ширдоп, сиз мениң адымы ниреден билйәннз,
гүдары?

Доктор сынгатлы нәтәпмш әлиндәки хасасыны Ско-
белгини илтирәлиниңе тирәп үзәтди. Чокга сакгалы-
мың ужом шол тирия гөнелди.

— Руссияның шохраны хем гуванжы! Рус топра-
гында «ак генералың» хитырасына сежде әтмейән ва-
ганчы бармы? Менем шолярың бири! Элбетде, онуң

небересине-де хормат гоймак бизин боржумыз, Татьяна Михайловна.

— Сиз ким боларсыңыз?

Доктор сыпатлы нэтаныш гурсак жубусинден чыккан шахадатнамасының гатыны ачды-да, Татьяна узатды, йыршарды.

— Мен сизи гораян периште, княгиня.

— Ах, шей дийсенизлэң! А мен сизи докторсыңыз өйтдүм.

— Сизин үчин, мен, догруданам, доктор. Татьяна Михайловна. Сизи халас этжек болян.

— Кимден? Нәмеден?

— Ёканчлы беладан, княгиня.

Эсли вагтлап хич хайсындан сес чыкмады. Горкы гатышыклы гахар Татьянаның калбыны гуршап алды.

— Кә адам ассырынлык билен эдйән ишини кеседен хич ким гөрмейэндир өйдйэр. Бу чакың мең ялы йөнтөм адамлар барада дограм болмагы мүмкин, Татьяна Михайловна. Эмма пәхим-пайхаслы адамлар вели сынчы болярлар, онуң хемме херекетини кеседен гөрүп дурлар... Сизин достлашан я-да достлашжак болян адамларыңыз сизин дүнйөңизин адамлары дәл, княгиня. Оны сизе жөнап Скворцовам айдыпдыр... Ол анха, инди өзбашына завод ачжак болуп йөр.

— Онуң өз ёлы бар. Ол мая топлаяр.

— Шондан говам ёл болармы?! Сиз кимиң тарапыны чалжак боляңыз, княгиня? Кимден өтри жаныңызы якжак боляңыз? Шол эмгенмән, ялланжак, бол-телкиликде, мес яшажак болян шеррай аракхор ишчилерден өтрүми? Я-да яны ерден галмаян надан мужиклерден өтрүми? Дурмушы нәдип говуландырмагың ёлуны олар ниреден билсинлер?! Эйсем шолар сизин ялы овадан, яш, атлы княгинянын небсини агырданын я-да жаныны яканына дегйәрми? Оларың шиндики булагайлыклары онлулыга элтмез. Соңы ганлы чакнышыга язар. — Доктор сыпатлы жансыз нәмедир бир ватлары ятлап, пикире гитди. Татьяна болса — маңа айдын сөзлерини бу жөнап, мегерем, өңүнден ят беклөп гелен боларлы — дийип ойланды. — Сиз, белки, билйән дәлсиниз, княгиня. Бирмахаллар Харьковда халкчылар диенем бир бела дөрөди. Ахыры өзлери өз ялнышларына дүшүндилер, хәкиметлер билен ылашшыдылар... Ана, генералың чигнине гуш гонды. Багт

— Сиз ядатдым өйдөн, Татьяна Михайловна! Мен бу йүректеш сөхбете чеме гөзлөп, кәпәт итдим... Сиз барада бизиң өрән говы пикиримиз бар. Сизи биынжалык этмегем исләмизок. Йөне... — Менче дымды. Хасасының ужы билен ер дырмалам. — Өз бәхбидиниз үчин, bize кәбир бабатда көмек биретиниз хайыш әдйәрис. — Татьяна сесини чыкармамы — Ёк, ёк, диңе сизиң бәхбидинизем дәл, жемгыетиң бәхбиди үчин, княгиня. — Татьяна дыммагыны лопам этди. Агент пенснесини гөзүнден айырды-да, сөхбөтдөшини илкинжи ёла диканлап серетди. Онун кириңксиз гөзүнин ичинден гечип барян назары Татьянаң инини жүмшүлдетди. — Көмек эдермисиниз?

— Мен жемгыете бәхбитли ише көмек этмекден гачан адам дәл.

— Ине, муныңыз боля! Сизиң мертебәнизе мынасың сөз!.. Сизиң Манжура билен гүнде диен ялы душшыяныңыз билйәс...

— Манжура мең гоңшым...

— Ёк, хәзир бизи Манжура гызыкландыранок. Оны биз бирчак капаса салнан бедене хасаплайарыс... Онсоңам бир зады ядыңыздан чыкармаң, Татьяна Михайловна, сизиң дурмушыңыз bize оңат мәлим... Хәзир бизи Манжураның үлпети, гачгак студент Наум гызыкландыяр... Сиз оны оңат танаярсыңиз ахыры?!

— Ядыма дүшенок.

— Бейле дәл болаймасын?

Доктора меңзеш агент ене-де эсли гепледи. Студентлери аздырян шол бихепбе Наумың икинжи мэйда университетиң багында болан митингдә полицияның пенжесинден ужыз сыпандыгыны, шол гиче-де нирәдир бир ере сумат боландыгыны айдып берди.

— Сиз нә шейле әмелсизми? Бир гачгак студенти гола салып билмән йөрмүсиниз? Икинжи майдан бәри ярым йыл болуп баряр ахыры!

— Эйсем онда оны танаян экениңиз-дә?

— Танамок. Белки, студент үйшмеленлериндә гөрөнем болмагым мүмкин. Эмма өзүни танамок...

Сабры гачан жансызын йүзи үйтгеди. Шонда-да ол гахарыны өз ичиндә сакламагы башарды. Чалажа йыршырып, Татьянаның кесирлиги, хамала, оңа хич хили тәсир этмейән ялы гепледи:

— Саг болуң онда, Татьяна Михайловна! Мен гит-

дим. Жуда зерур болсаңыз, белки, чагырарыс. Йөне онат ойланмагы мен сизе маслахат берйән. Сиз асыл-лы машгалада тербие алан адам. Онсоңам охранное отделениеде сизин садык гулуңызын бардыгыны унут-ман. Мен сизи гораян периште. Адью!

Ол чала эпипип, цилиндрини ёкарык галдырды-да, ювашлык билен йөрәп гитди. Бирнәче әдим йөрәнсоңам, бирден ызына ганрылды, гүне ялпылдаян хасасыны Скобелевин ядыгәрлигине тарап узадып, Татьяна гөз айлады. Шол адамын сарпалы хатырасыны унудайма-гын-диен ялы ышарат этди...

Доктор сынатлы жансыз өзүнден араны ачан ба-дына Татьянанын ысгыны гачды. Бейле бела ол өм-рүнде илкинжи гезек учрады. Йөне Татьяна бир ба-батда ялнышарды. «Сизин садык гулуңызын бардыгы-ны унутман» диен нәтаныш йөнекей бир жансыз дәл-ди, ол жандармерияның хас улурак гыргысыды. Ол апатлы дузакдан сыпды. Сыпдымыкабери? Хер халда, хәзир-ә сыпды. «Жуда зерур болсаңыз, белки, чагы-рарыс» ...Әйсем йөне гезип йөрән адамы ислән махалы чагырыбермәге охран бөлүминин хукугы бармыка? Шу гүне ченли Татьяна хачан, нирә ислесе, гөзсүз батырлык эдип, барыберйәрди. Бири оны ызар-лаяндыр өйдүп, галапын гөвнүне-де геленокды. Хәзир вели бейле дәлдигине дүшүнди. Өзүниң гөз астына ал-нандыгына аны етди. Әйсем-де болса, ол хәзир-ә га-пана дүшмеди. Аман сыпды...

Мундан бейләк өзүни жандармерияның ызарлажак-дыгына вели Татьяна инди шүбхеленмейәр. Бирденем йылгырды. Бу ачыш оны горкузмады, гайтам, бирхили гылавландырды. Эгер оны элинден иш гелйән адам хөкмүнде ызарлаян болсалар, диймек, ол герекли адам! Калбында тәзе хыжүв галкынды. Горкулы сөх-бетдешинин гиден тарапына ене бирёла гөз айлап, Татьяна гөни өйлерине бакан йөнелди. Өйүне гелибем, ысгынсыз халда кровадында сүйинди. Сөхелче салым-данам үшүдип башлады.

Бу сапар Татьянанын нәхошлугы узага чекди. Гыз-дырды. Үшүтди. Хер гижә диен ялы бири-биринден ген, тәсин дүйш гөрүп чыкды...

Дүйшүнде Манжура габат гелйәр. Ол Татьянаны

«арт гаянын гырасына элтйэр-де: «Бөк шу ерден!» диййэр. «Нирэ?» «Гэреңокмы, өнде эпет деңиз чырынып ятыр. Дурмуш деңзи шол. Бөк ичине ,горкма-ди!» «Горкян, Манжура». «Нәмеден горкян?» «Гаршышк-гырлышыкдан горкян, Манжура...»

Татьяна тисгинип оянар. Соң узак вагтлап уклап билмән, пети́ге середип, аркан ятышына өз булашык дүйшлерини ёржак боляр. Арман, хич хили маны чыкарып билмән, ахыры межалсыз халда ене иркилйэр. Эртеси агшам ене тәзе дүйшлер гөрийэр...

Эгрем-буграм болуп, улы обанын илерсинден акып итан дерянын гүзери гызыл гүләлек болуп дур. Шол ләлезарлыгын ичинден бирден гедай гызжагаз чыкяр. Шол Успенский ыбадатханасынын өнүнде гөрөн иглиже гызы! Өзем жотдажа ак көйнекли. Аякяланач, Татьянанын өзүне мензәп дуран эйжежик начар. Чага сырдам бойлы гайыңлардан сайланып, Татьяна горка-горка якынлашяр-да, кичижик элини серйэр. Гөзүнден яш пайраяр. Бирденем кепдерэ дөнүп, асмана учяр. Асуда асманда акжа булуда өврүлип, гөзден гайып боляр...

Ене бир гиже Татьяна аңырсына гөз етмейән ым-гыр чөлүң ичинде гөм-гөк салгым гөрийэр. Салгым оңа якынлашдыгыча гызаряр. Бирденем ол теке гызыпа өврүлйэр. Ябаны чөлүң ичинде ол батыр казак Омельконын дәл-де, Татьянаның якасындан аслышяр: «Уям, мәхрибан илдешим, Таня жан! Халас эт мени!...» Шол пурсатда-да бир ерден Татьянаның сөйгүли «Миражы» пейда боляр. Татьяна начар илдешини ата мүндүрийэр. Ат ганат ачяр. Ябаны чөл Яуза дерясынын кенарындакы Лефортово токайлыгына дөнийэр...

Шейле булам-бужар дүйшлерин соңы гелмеди. Хер сапар басырганып оянанда-да, Татьяна өз башужунда седасыз отуран Оксананы я-да нотариусын иркилйән токаржа гызыны гөрийэр...

Татьяна октябрь айынын ахырында аяга галды. Шондана́м Кры́ма гитди. Гара деңзиң кенарында бир айлап гымыз ичди. Симеизден Оксана ызлы-ызына хат язды. Эмма өзи шондан соң Харькова гайдып гелмеди.

Татьяна хер бир дабанына тени өвренишен отагынын гич пенжиресинден дашарык середин дур. Дашарда гар яяр, чакыр шемал шувлаяр. Асман гөркенок. Пенжиренин габат гаршысында узалып гидйен даражык көченин чеп бурчундакы бутхананын депеси чишли гүммези эййем агарыпдыр. Энге йыл шондан озалкысы ялы, бу гүнем гүммезин гершинде гаргалар гаймалашярлар.

Хава, дашарда гар яяр. Татьяна гары говы гөрйәр. Гөвнүне болмаса, хер гезек гар яганда дүнйә тәзеленйән, шәхерем тәзе, пәкизе лыбас геййән ялы боляр. Эмма бу гүн гар онда бейле дуйгы дөреденок. Гар оны шундан энче йыл озал, онун он алты яшынын долан гүнүнде бегендириши ялы бегендиренок. Пенжиренин айнасыны дырнажаклаян шемалын шуввулдысы-да Моцартын ноктиурнына дәл-де, ач мөжегин уввулдысына меңзейәр...

Татьянанын Москва гайдып гелели бәри инди ики хепде болуп баряр. Ол өнки Москвасына, өнки ләлик дурмушына гайдып гелендирин өйтди. Эмма гечен ики хепде онун өз чакынын гаты ялнышдыгына гөз етиртди.

Москва гелип, отлудан душен бадына оны багрына басан гаррыжа энекеси: «Вах, бикәм, эзиз балам, бимахал чагы, гаты бимахал чагы гелдин» дийип хамсыкды. «Нәме үчин, Белли?!» Момбелли жогап бермеди. Экипажа мүнәнсонларам Татьяна өз совалынын әржеллик билен гайталады. Тә өйлерине етйәнчәлер, узакдан гелен бикесинин чигнини, сачыны сыпалап Момбелли бир гүлди, бир аглады. Каретанын узынсов пенжиресинин гөгүмтил тутусыны сырып, гыбырдылы көчелере небсевүр сын әдйән Татьянанын ахыры сабры гачды. «Москва нәме болды, энекәм?» «Москва от ичинде, гызым! Москва от ичинде. Таңрынын өзи горасын, кыямат гопяр».

Өе гелезсонларам ыхласлы кемпир «Татьяна-Несмеянасынын» төверегинде ик ялы пырланды. Әйде ол Татьяна көн затлар барада өз билшиче үзлем-саплам гүррүн берди. Ишчилерин, асла, әхли гарамаягын өз хожайынларына, оларын Алы Хезретлери патышанын хут өзүне гаршы гозгалаң турузяндыкларыны, Кудринский мейданындакы базара баранда питнечилерин по-

линия билен чакнышыгыны өз гөзи билен гөрөндигини
гкән экән айдып берди. «Дүңйә дүндерилжек, бикәм.
Дүңйә дүндерилжек. Не худайын газабындан горкяр-
лар, не гүдратлы патышаны сылаярлар».

Москвадакы дыгысыз башагайлыгы Татьянаны
өзем инди ики хепдеден бәри гөрйәр. Гөрйәр, эмма
хәзирки ёвуз ягдайда өзүниң нәме этжегини, нирә
баш уржагыны биленок. Шол себәплем йүреги ене
көпә достларыны — Денис Батурины, Бодисконы күй-
сәйәр. Шолар барыны билйәндир дийип, чак әдйәр.
Эмма олары инди ниреден тапжак?

Хава, инди Татьянаны өңки Москвасам, өңки дур-
мушам, өңки достларам ёк. Догрусы, инди онун өзем
өңки Татьяна дәл. Бир вагткы шовхунлы особняк-да
инди ичини гысдыряр. Гум-гүклүк. Инди бу улы особ-
някда дине Натали дайзасы, Момбелли, агсак атба-
кар Пантелеймон билен халыс күйкерен, сакав багбан
Самсон яшаяр. Бу өзгеришликлер-ә бейледе дүрсүн,
хатда хәзирки ягып дуран гарам Татьянаны гөзүнә
гөгүмтил-ак дәл-де, гарамтыл, тикенли болуп гөрүн-
йәр. Умуман, Татьянаны гөвнүнә болмаса, Москва
гайдып гелели бәри гөзә гөрүнмейән бир шүмлүк онун
себүгине дүшүп йөрән ялы. Бу вехимли дуйгы она га-
же-де ынжалык беренок.

«Москва от ичинде... Дүңйә дүндерилжек, бикәм.
Дүңйә дүндерилжек...» Бичәре кемпирин йүреги яры-
лайжак боляр. Татьянадан далда гөзлейәр. Татьяна-
ның өзи кимден далда гөзлесин?! Татьянаны өзүниң
хәзир хич затдан башы чыканок ахыры! Тютчевид
гошгусы ядына дүшди. Додаклары чала пышырдады

Россия акыл билен дүшүнәймек кын,
Аршын билен өлчежек болман бидерек,
Онуң өзүнә махсус дуркы-айратын,
Россия диңе бир ынанмак гөрөк...

— Эзизим, бикәм, кофей тайын!

Татьяна ызына өврүлди. Ич ишикде пейда бола
ак өңлүкли Полина Ивановна Момбеллиниң, мәхрибан
өнекеси Беллиниң гүбарлашан мавы гөзлерине дыкга
билен серетди. Гөр, бичәре сәхелче йылда нәхили өз-
геришди! Бойы өңкүсинденем келтелен ялы, дыкызжа
гөвреси гуран лимона дөнүпдир, чигинлери чөкүпдир.
Гасын басан гин маңлайы хас-да түңдеришди, теге

лек йүзи гавун ялы торлапдыр. Дине мавы гөзлеринин мәхирли назары үйтгемәндир! Татьянанын хәзир барагада, онун элинден, келтежик бармаклы, чаласын, ишевүр элинден, гүлүмсирейән горлы йүзүнден огшасы, сыпаласы гелди. Эмма эжизләп, агларын өйдүп, өзүни зордан саклады.

— Мерси, мәхрибаным! Хәзир барян...

Чагалык хем етгинжеклик йылларында, сонра институтда окаярка-да Татьянанын гөзлеги екеликди. «Гамгын гөзли Светаныңам» хәсиети шейледи. Ядына дүшйәр, ол икиси институтың саялы аллеясындакы әпет гайынын астындакы узын отургычда энче вагтын доамаында бири-бирине екеже сөзем айтман, отурып билйәрди. Херси өз ой-пикирине гүмра болярды. Дине соңкы йылларда Татьяна көпчүлиге өвранишди. Инди екелик онун ичини гысдырар. Шу чола, тукат особнякда ене-де гөчгүнли яшларың шовхунлы жеделини эши-деси гелйәр...

Татьянанын дуйдансыз гайдып гелмегини княгиня Наталья Владимировна гатыбир геңем гөрүп дурмады. Чүнки княгиня хөчжет гызың махал-махал хокга чыкарянлыгына онун чагалыгындан бәри белетди. Эйсем-де болса, өзүниң гайдып геленине Натали дайзасынын нәхили гарандыгыны — бегенендигини я гынанандыгыны — Татьяна шу гүне ченли долы айыклап биленок. Белки, Момбелли ялы, онуңам «бимахал чагы гелдиң, гызым» дийән болмагам мүмкин. Харькова сейрек гелйән хатларында дайзасы — сени гаты гөресимиз гелйәр — дийип гадырсыраярды. Йөне, Татьянанын гөвнүне болмаса, дайзасы оны шу сапар гөвүнсиз гужаклан ялы болды. Ким билйәр, белки-де, бейле-де дәлдир. Белки, Татьянанын йүрегине шейтай мүнкүрлик дуйгусыны аралашдырандыр?

Момбеллинин вели шол өнки болшы. Гирсе-чыкса, ширин дили дүр дөкйәр. «Мениң тайсыз, бикәм. Менин мәхрибаным! Гөр, сен нәхили гөрк ачыпсың!..» Гараз, ол Татьяна-Несмеянасынын дашында пелесаң урар, сыпынса, Татьянаның янына гелйәр, гөплейәр, гөвүнлик берйәр, чигнинден, сачындан сыпалаяр. Татьяна бу мәхирли йүреге нәхили ягшылык билен жогап бержегинем билмән, гызаряр, алжыаряр.

Илкинжи агшамлар Натали дайзасы Татьянаны өз янындан хич яңа гойбермеди. Гугарып галав бу улы особнякда дайзасынын халыс екесирэндигини Татьяна онун хер бир сөзүнден анды. Олар пешенели безеги көнелишен мыхманханада, гырмызы махмалы гөвшүл-лән юмшак күрсүдә орнашып, гижәниң бир махалына ченли икичәк гүрлөшип отурдылар. Шелпели люстра-ны-да якмадылар. Бүрүнч шемданда янян шемлерин ышыгы билен ондулар.

Дайзасы Москвада мөвч урян «булагайлыклардан» вейренди.

— Мен хич зада дүшүнөмок, Таня. Шум хабарлар думлы-душдан эшидилип дур. Горкымдан газет ока-мамам гойдум. Нәхили дүшнүксиз замана болды би?! Эй, таңрым! Чыкан ерия гох, гыкылык, митинг, де-монстрация. Гәби азан гарамаяк гүнде бир хокга чы-каряр. Бу нәме болдугы? Бу нәмәниң аламаты? Шәхе-ре чыкмага-да горкян, Таня жан. Графиня Орлова Крымгә гөчүп гитди... Хол гүн зерур ишим чыкып, гел-нежемин янына гидип гелдим. Вуай ву¹, энче көчеден әврүм берип гечмели болдук. Шейле, гөгерчиним! Пит-нечийлер хырын-дыкын. Башымыздан беланы худайың эзи соваверсин! Сретенкада, Арбатда, Плющихедә, Цветной бульварда, әдил өз якын янымызда — Малая Бронныда, гараз, чар тарапта демонстрация гуряр-лар... — Княгиня сөзүне дынгы берди. Татьянаның га-шы чытылан йүзүне дыкгат билен серетди. Узакдан гел-ен гызы ченденаша горкузандырын өйдүп, ховсала дүшди. — Худай барыны дүзедер, Таня. Белки, жуда мен айдышым ялам дәлсә дәлдир. Белки, мен — гор-кана гоша гөрнер—әдйәндирик. Ич чайны, ич!.. Сеня динлемегин дерегине өзүм яңрап отырын.

Татьянаның болса гүрләси геленок. Ол дайзасының айдан затларындан маны чыкаржак боляр. Харьковда гөрән вакаларынын Москвада-да гайталанянлыгына гең галяр.

Шейдип олар агшамлар кофедир чайың башында икичәк гүрлөшдилер. Эмма хич хайсам бири-бирине йү-регини ачмады. Бир агшам Татьяна мыхманхана гя-рендә, дайзасы оны еринден туруп гаршылады. Элин-дәки телеграмманы узатды.

¹ Гез өңүнә гетирйөрмиң? (французча).

— Икимизи Петербурга мыхман чагырарлар... Лондондан гелипдирлер...

Кагызы гербли телеграмма Аделинаданды. Татьяна-нын йүзи ягылды. Жаханкешде жорасының шадыян сеси гулагына гелди.

— Гидйәсми, әйжежик гумрым?

Ах, ол Аделинаның дәл-де, әжесиниң сеси экени!

— О, ма шер тант!¹ Аданы гаты гөресим гелйәр. Онсонам Эрмитажы... Айтсана, дайза, хий, Ада ики-мизин достларымыздан гелип-гидйән ёкмы?

— Кәте шол китапхон гөрүйәр.

— Хайсы китапхон?

— Чыпар. Фон дер Нудельман-Кранкериң оглы — Бодиско.

— Ниреде гуллуқ эдйәр ол?

— Гуллуқ этсе, китап окармыды? Дагы эдере иш тапмансоң. китабы элинден душүрмән, сөведенләп йөр-дә! Өзүң белет ахыры, ол бадыхова пелсепә өкде... Йөне мен шол йигидиң садалығыны халаян. Дайың арадан чыканда-да хызмат барыны этди. Какасынам алып гелди. Әхли ерде өңе дүшдүлер...

Татьянаның йүзи ене гамашды. Натали дайзасының адамсының доганогланы, отставкадакы полковник Тихон Демидович Буслаев оны дийсен говы гөрйәрди.

Онун патасына гелип билмәнлигине Татьяна хени-вем ахмыр эдйәр. Дайысының арадан чыканлығы ба-радакы телеграмманы аланда онун өзем дүмевләп ятырды... Москва гелен гүнүнин эртеси ол дайзасы хем Момбелли билен Ваганьков гонамчылығына гидит, дайысының дашы демир айманчалы мазарына гул го-юп гайтды

— Ах, мәхрибаным, хемме зат өз ислегин ялы бо-луп дурмы?! — Княгиняның гоңсы сесинде чәксиз ту-катлык дуолды. — Яшасаң, эрте билерсиң, гөвүн ис-легиң бир зат, хақыы дурмуш болса башга бир зат боляр. Бендеси чак эдйәр, худай хак эдйәр дийипдир-лер. Яталы инди, мәхирлим. Эртирем ёл шайыны ту-гуп угралы. Мениңем Тенечири гаты гөресим гелйәр!

— Менем эртир Бодисканы гөзлежәк.

— Хош онда! Гижәң рахат болсун!

— Мерси, ма тант! Гижәң рахат болсун!

¹ Элбетде, жана-жан дайзам! (французча).

„Ёк, дайзасы оны гаршыланда гөвүнсиз гужакландыр өйдүп, Татьяна, мегерем, ялчышяр. Ол йөне өз гөвнүне геләен боларлы. Хич хачанам дайзасы оңа игенмез.

Бу мәхирли адамлардан нәгиле болара Татьянаның хақы ёк. Инди ол муна хасам говы дүшүнйәр. Хоосарлык эдип билдилер. Дүнийәде эне-ата мәхринден ләкизе, гаразсыз сөйгиниң ёкдугыны Татьяна инди оңат билйәр. Эне-ата перзенди чөлүн — сувы, өсүмлигиң — Гүни сөйши ялы сөййәр. Бүргүдиң өз ганатындан кирей ислемайши ялы, эне-ата-да зүрядыны хич бир муздсуз сөййәр. Арман, ол сөйги Татьяна несип этмеди. Татьяна эне-ата сөйгүсиниң мәхрини гөрмеди. Эйсем-де болса, ол асыллы ховандарларың элине дүшди. Олар сәхра гызыны гайры саймадылар. Ким билйәр, белки, шол ёвуз гүнде, ганлы-гарпышыклы галада ол рехимдар солдат Родиона душмадык болса, графиня Елизавета Дмитриевна билен генерал Скобелев дадына етишмедик болса, етим гызың ыкбалы нәхили боларды? Ол ниреде, нәхили яшарды? Ким боларды? Алла билсин!.. Натали дайзасына гылдан агыр сөз диймәге я ондан гөвни галмага Татьянаның баханзасы-хақы ёк.

Хәли-хәзире ченлем өзүниң кыяматлык атасы генерал Скобелевиң өмүрлик багышлан мирасының хем-де кыяматлык энелиги княгиня Елизавета Дмитриевнаның довамлы мадды голдавының хасабына яшап йөрөндигини Татьяна ядындан чыкаранок ахыры! Ыкбал оны нирә әкитсе-де, бу өе, бу адамлара перзент минетдарлыгының дуйгусы Татьянаның йүрегинде хич хачан кемелмез. Эйсем ыкбал оны инди нирә әкиди билер?..

Татьянаның непис бармаклары клавишден клавиш товсакласа-да, саз онуң хәзир рухуны гөтермеди. Ол хайсыдыр бир ноктюрны иргинсиз гайталап отуранлыгыны-да дуймады. Эгер хемише шадыян мугаллымасы синьорина Изабетта хәзир онуң янында болса: «Аллегро, гара гөзлим, аллегро!» дийип сачындан чекерди..

Ол еринден туранда гаршысында сәгинип дуран дайзасының балкылдаян гөзлерини гөрди. Татьяна: «Нәме үчин дайзам о барада менден хич зат сораюкка — дийип ойланды. — Я дердини гозгамайын диййәрмикә?»

- Нәме, сен ятмага гитмединми?
- Укым геленок, дайза.
- Хич зады гайгы этме, эйжежик гумрым!..

Эртирлик эдиненсонлар, Татьяна Бодисконын гөзлегине чыкжакдыгыны мәлим эдип, еринден турды. Дайзасынын — Пантелеймон билен гит — диен теклибинден ол чүрт-кесик боюн гачырды. Момбелли оны дервезэниң агзына ченли угратды. Дөрвезэ етенлеринде Татьяна энекесиниң элинден тутды:

— Белли, эйсем онда Родион мен гиделим бәри бир гезегем гелмедими?

— Гелмеди, бикәм.

— Хатам язмадымы?

— Вах, мениң мәхрибан гумрым, мужик нә хат язямы?! Кән эгленмегин! Көчеде үйшмелен гөрсөң, совлуп гечгин!

Трамвайдан трамвая гечип, Татьяна узун гүнлөп шовхунлы шәхери гезди. Ахырда-да банкчынын чыпар оглуны тапмады. Оларың өйлериндәки хызматкәр ачала дөрт сөздөн ыбарат хат гоюп гайтды: «Мен сана гарашан. Таня.»

Татьяна өз отагына гелип, янындан айырмаян хашамлы гапыржагыны туалет столуның үстүнде гойды. Усул билен ачды. Ак парча долангы гызыл көйнеги чыкарды Родионың совгат берен көйнеги. Ёвуз гүнде эне-атасындан махрум болан үч яшлыжа теке гызынын көйнеги. Бу көйнекден Татьяна сәхра отларынын ысы гелен ялы болды. Белки, гүләлегин, беневшәниң ысыдыр? Белки-де, сөзениң, акбашың, гараганың... я ёвшанын ысыдыр? Татьяна ол ыслары сайгарып биленок. Эмма бу гызыл көйнекден ол сәхра отларының ысыны аляр.

Татьяна гызыл көйнегинин йөнекейже кешдели якасынын алажа йүн багжыгыны башам бармагы билен сүем бармагының арасында пырлады. Ким ишдикә муны? Белки, әжеси пахыр ишендир? Инди она гызыл көйнекден әжесинин сүйдүнин ысы гелйән ялы болды... Ол бичәрәниң ыкбалы нәхили болдука? Белки, ол багрыны паралап, энрәп-әленип, йитирен баласыны идәп йөрөндир? Бей дийсенем, шол ёвуз гүнле-

рем Родион онун эне-атасыны галадан гөзлөп, дерев тапып билмәндир ахыры...

Хәзир Татьяна Родион дүһәде онун еке-тәк, ин якын хоссары болуп гөрүнди. Оны әңкүденем бетер гөреси гелди. Көне гүнделигинде онун обасының адыны язып гоянлығы ядына дүшди. Ёк, ол гитмели, хөкман гитмели! Ниреде-де болса, Родионы тапмалы! Белқи, Пантелеймон оңа көмек әдер?.. Родион билсн гөрүшсе, өзүниң әхли мүшгил меселелери, хамала, аңсат чөзүләйжек ялы болды.

Бу гиже ол көйнегини ене-де яссыгының ашагында гоюп ятды. Уклан бадына-да тәсин дүйш гөрди.

АЯЗЛЫ ГҮНЛЕРИҢ ЯЛЫНЛАРЫ

Бодиско фон дер Нудельман-Кранкер шол гүнүң әртесем, биригүнем гелмеди. Татьянаның сабры-такады гачды. Ичерде өзүне ер тапмады. Гирди, чыкды, пенжиреден гарлы көчә серетди... Я-да олам инди үйтгәп йөрмүкә — диен гүман оны инкисе гидерди...

Өзүниң Бодиско дөрт сөзден ыбарат хат гоюп гайданына дөрдүнжи гүн дийленде ахыры Татьяна ирден хич кесе дуйдурман, Пантелеймоның ховлынын бүрчүндакы пессежик тамына гелди. Дашына чал кече какылан гапыны ачандан теммәки билен гайың шепбигиниң ажымтык ысы бурнуна урды. Дулда керпичден өрүлен печь шытыр-шытыр әдип янып дур. Эмма агсак атбакарың өзи өйде ёк. Татьяна, мегерем, ол ат ятага гиден болса герек дийип чак этди.

Татьяна узак гарашмалы болмады. Доңан гарың аяк астында ыкырдаян сесиниң ызы билен кече әдикли агсак атбакар ичерик гирди. Ол ябылары иймлемәге гиден экени. Яш княгиняның хайышына Пантелеймон деррев дүшүнди. Хәзириң өзүнде ёла тайярлыш гөрүп башлажакдыгыны айтды.

Әдил шол пурсатда-да Татьяна гыраларына пагта дыкылан айнасы дерлән пенжирәниң дүшүндан гечип гиден узын бойлы, чигинлек йигиди гөрди. Йүреги дыглап гитди. Бодиско! Ол ичерден ылгап чыкды.

— Эртириң хайырлы болсун. банкчының оглы!

Самыр дерисинден тикилен телпекли, ишлиги өсгүн

сүтүкли, гара пальтолы Бодиско сакга дурды, ызына өврүлди.

— Ба! Бизин гаража принцессэмиз! Хатыны яңыжа бердилер. Илки мен сенсinem өйтмедим! — Ол якын гелди. Нэхили рөвүшде гөрүшжегини билмән яйданды. Бирденем юругы дүвлөн саг элини ёкарык галдырды. — Салют, Таня!

Татьянанын кирпичлеринин ужунда акжа мержелер гөрүнди. Ол чыпары неден гүжаклапды. Эмма гаршысында гайшарып дуран салыхатлы бариниң эпей кешби онун сустуны басды. Бодиско ёгнапдыр, чигинлери яйрапдыр. Чыпар гашы гүрелиндир...

— Гирели өө, Бодиско! Чай ичели. Йылын. Онсондам... гидели!

— Нирә?

— Москва.

— Нә биз хәзир Лондондамы? Я Лефортова сын өтмәге ховлугямын? Бар ери буз бу махал...

— Мен о ерик эййәм энче ёла бардым. Институтада айландым, бутхана-да. Яуза-да донупдыр...

— Бә! Таня! Сен нэхили догумланыпсың?

— Нәбилйән оны?

— Дуркундан гөрйән... Наталья Владимировна өйдеми?

— Мүн йыл бәри саңа гарашяр.

Кәте трамвая, кәте-де конка мүнүп, көпленжем пыядалап, көне достлар шәхери кән гездилер, дурдулар, йөредилер, ятладылар. Эсасанам хәли-шинди дегишйән Бодиско гепледи. Ахыры Тверь көчесиниң га-лын гарлы чатрыгында трамвайдан дүшдүлөр. Бирнәче өдим йөрәбем, кичижик бөрөкхана гирдилер.

Бөрөкхананың бир бурчундакы бош столун башында орнашансонлар, яңаклары гызаран чыпар язылып-яйрады.

— Бу ери женнет экени, Таня.

— Ери онсон, айдыбер! Соны нэхили болды?

— Онун самодержавийәнин душманы хөкмүнде нирәдир бир ере сүргүн эдиленлигини сон эшитдим. Арман, такыгыны билип билмедим. Өйүнден гадаган эдилен китаплар чыканмыш. Гызыккы ери, Таня, охранянын ызчылары менем гөзләп тапдылар, Гөни универ-

ситетден әкитдилер. Өлин сорагыны бердилер... Сен
якобинчи Денис Батуриның шәгирдимизиң — дийди-
лер. Мен бейле студенти дүйшүмде-де гөрөмок, бейле
училищәнең барлыгынам билемок — дийдим. Самсык-
лыга салан болма, чыпар — дийдилер. Менем — мей
догабитди самсык-да — дийдим... Университете гайдып
гелемсоңам, хорматлы женап ректор: «Студентлериң
башбозарчылыкларына гатнашаныңыз себәпли, сиз
Москвада яшамазлык шерти билен университетден ко-
вулдыңыз» диен гаты кағызлы буйругы маңлайыма
елмеди. Хенизем ядымда, әйнекли гөзүни йылжырак-
ладып, женап ректор маңа ак ёл арзув этди.

Сүйри табакларда гетирилен яны гаймаклы бөреге
икисем ишдәмен япышды.

— Хернә какамың банк чеклери женап ректорың
гаты кағызлы буйругындан өкде чыкды. — Татьяна хә-
зир чыпар юмругы дүвлән сағ элини ёкарык галды-
рар өйтди. Эмма чыпарың сағ элинде чемче барды. —
Дадыма етди. Достумың ыкбалыны ден чекишмели
болмадым. Эйсем-де болса, мени шонда университет-
ден ковдулар. Шу чака ченли оны сенден гизле-
дим, Таня...

— Онсоң нәм болды, онсоң? Айт ахыры, нәме дымян?

— Онсоң хич зат, Таня. Чилим чекейинми?

— Чекибер! Ана, кофе-де гелйәр...

Хезил эдинип, чилим сорян чыпара Татьяна шу ма-
хал ене-де дыкгат билән сын этди. Догруданам, гызма
йигит инди эпей адама мензейәр. Гырадеңже тараш-
ланан, тегелек, сары сакгалы, локгажа мурты оны са-
лыхатлы гөркезйәр.

Бодиско эсли салым сесини чыкармады. Сован ко-
фесини кәте бир овуртлап, чуң пикире гитди.

— Мен, Таня жан, билер болсаң, о дүнйәнем гөрүп
гелдим. Гүлән болма, гарачыным. Маңа ынанаң, о
дүнйәде-де меңки болсун диер ялы зат ёк экени. Ия
болманда, шулар ялы бөреге береноклар, кофе-де.
Көтек велин, нәче дийсен ийдим...

— Дүшнүклирәк айтсана!

— Дүшнүклиси-дә шол... О дүнйәден яңы-якында
гайдып гелдим. Йөне хәзир бу дүнйә-де довзаха дөп-
ди. — Бодиско төверегине гаранжаклады. Кафеде өз-
леринден өзге адам ёк диен ялыды. Эйсем-де болса,

ол гүррүніни шү ерде довам этмеги өз гөвнүне жай билмеди. — Йөр, инди бирсалым аязам иели, Таня.

Олар көте дүкана я кафе совлуп, Тверь көчөсүниң угры билен гитдилер. Бодисконың «о дүнйәсиниң» ма-нысына Татьяна ахыры дүшүнди.

— Сенем большевикми?

Бодиско жогап бермеди.

— Эйсем онда сен нәме ишлейән?

— Айтдым ахыры: полициянын мүсгүнсокарларынын хүшгәрлигини үкладян...

— Ханы сен бизде отыркак граф Дандевиле: «Биз, гадырдан, Руссиянын гелжеги. Биз Герценин жаңыны какян рыцарлар!» дийиндинле? Мана-да сон Харькова иберен хатында — мени «гайдүвсыз мерданларын кланына» кабул этдилер — дийип азыпдын, чоғжак болян вулканлары агзапдын. Ядыңдамы?

— Бай-бов! Яман яткеш экенин! Хенизем ядындан чыкармансын!

— Ятдан чыкармалы задам бар, ятдан чыкармалы задам.

— Хак айдяң, Таня... Онда сен гаты гөрме, гарын-дашынам болса, айдайын: граф Дандевиле пис адам, Аслында бизиң кланымызын дыр-пытрак эдилмегине себәпкәр боланам шол. Гөзүни мөлөртме, хава, шол... Мен әйнекли граф билен энче йыллап бир партада отурдым. Арман, шонда танамандырын. Ким билйәр, белки, соң үйтгәп йөрен болмагам мүмкин. Бир ерде дуран зат ёк. Эмма өзи пис адам! Хайп, Аделина ялы овадан, шадыян гызын башыны айлады. Индем полициянын департаментинде ишлейәр...

— Билйән. Оларын экиз гызы бар.

— Какасына бир меңземесинлер! Сагатсызын огулуны сатанам шол. Денисин өзи билен туссагда отуран адамдан эшитдим...

Әсли вагтлап галың гарың ыкырдысындан гайры сес эшидилмеди. Олар Аяллар монастырының ики гачатлы, Белент жайы ерлешйән Страстной мейданындан гечип, Тверь бульварынын четине етенлеринде, Пушкинниң ядыгәрлигиниң гапдалында сомса сатып дуран локгажа аял гыгырды:

— Овадан бикәм! Мерхеметли женәп! Сомса алын! Сомса алын! Ичи юмургалы, келемли сомса! Гызгын-жа сомса!

Жагырт-жугурт. Жагырт-жугурт... Гардан сес чык-
ыр, эмма ики достдан сес чыканок..

Ол икиси хэзир дице өз ой-пикирлерине гүмра.

Өзүни «Герцениң жаңыны какян рыцарларын» би-
ри хасаплайн чыпар янындан йөрөп барян княгиня йү-
регини долы ачып билмейэнлигине, хэзирем бүтин Рус-
сия мөчберинде яйбаңланян революцион херекети оңа
өшгэр эдип билмейэнлигине гынаняр.

Татьяна болса дүйбүнден башга бир күйлерин кө-
лүнде йүзйэр. Момбелли — Москва от ичинде — дийли.
Бодиско болса — Россияда арзылы апы-тупан голай-
лашяр — диййэр. Эйсем муңа нэхили дүшүнмели?
Дригайлоның досты өз поэмасында: «Сэхралы эдер-
мен тайпалаң бары өвүрди йүзүни Москва сары» дий-
йэр ахыры! Диймек, олар Москва умыт баглаярлар.
Олар Москва ынанярлар. Москваның болса, Момбелли
айтмышлайын, өзи от ичинде. Бу нэхили боляр? Муңа
нэхили дүшүнмели? Бу ягдайында Москва киме, нэдип,
нэхили көмөк берип билер?..

Бу затлара дүшүнөрдөн Татьяна эжиз. Сөйгүли ша-
хырынын салдамлы сетирлери ене-де онуң ядына
дүшйэр:

Россия акыл билен дүшүнэймек кын,
Аршын билен өлчөжөк болмак бидерек,
Онуң өзүне махсус дуркы-айратын,
Россия дице бир ынанмак герек.,

— Сен нэме геплэнок, Таня?

— Мен бир зада дүшүнөмок, Бодиско. Бир шахыр
өз поэмасында эхли эжизлер Москва бил баглаяр
диййэр. Москваның болса өзи булам-бужарлык. Ол
нэхили иле делалат этсин?

— Мегерем, сенин шахырың тэзе Москваны, тэзе
дүйэни назарда тутандыр, Таня...

Татьяна ене узак вагтлап дымды. Ахыры олар көне
особняга етдилер.

— Инди хачан гелерсин?

— Дан атып-атманка.

— Дегишген болупсың, мон ами! Белки, чай ичип,
йылынып гидерсин?

— Сагжа бол, уям! Азажык аладам бар. Бу гүн-
-эрте Урала уграян...

— Менем эртир Родионың гөзлегине гитжек боляя.

ол гүррүнини шу ерде довам этмеги өз гөвнүне жай билмеди. — Йөр, инди бирсалым аязам иели, Таня.

Олар көте дүкана я кафе совлуп, Тверь көчесинин угры билен гитдилер. Бодисконын «о дүйөсинин» ма-высына Татьяна ахыры дүшүнди.

— Сенем большевикми?

Бодиско жогап бермеди.

— Эйсем онда сен нәме ишлейән?

— Айтдым ахыры: полициянын мүсгүнсокарларынын хушгәрлигини үкладян...

— Хань сен бизде отыркак граф Дандевиле: «Биз, гадырдан, Руссиянын гелжеги. Биз Герценин жаңыны какян рыцарлар!» дийиндинде? Мана-да сон Харькова иберен хатында — мени «гайдүвсыз мерданларын кланына» кабул этдилер — дийип азыпдын, чоғжак болян вулканлары агзапдын. Ядыңдамы?

— Бай-бов! Яман яткеш экенин! Хенизем ядыңдан чыкармансын!

— Ятдан чыкармалы задам бар, ятдан чыкармасыз задам.

— Хак айдың, Таня... Онда сен гаты гөрме, гарын-дашынам болса, айдайын: граф Дандевиль пис адам. Аслында бизин кланымызын дыр-пытрак эдилмегине себәпкәр боланам шол. Гөзуни мөлөртме, хава, шол... Мен әйнекли граф билен энче йыллап бир партада отурдым. Арман, шонда танамандырын. Ким билйәр, белки, соң үйтгәп йөрен болмагам мүмкин. Бир ерде дуран зат ёк. Эмма өзи пис адам! Хайп, Аделина ялы овадан, шадыан гызын башыны айлады. Индем полициянын департаментинде ишлейәр...

— Билйән. Оларын экиз гызы бар.

— Какасына бир меңземесинлер! Сагатсызын огу-луны сатанам шол. Денисин өзи билен туссагда оту-ран адамдан эшитдим...

Эсли вагтлап галың гарың ыкырдысындан гайры сес эшидилмеди. Олар Аяллар монастырынын ики га-натлы, Белент жайы ерлешйән Страстной мейданындан гечип, Тверь бульварынын четине етенлеринде, Пуш-кинин ядыгәрлигинин гапдалында сомса сатып дуран локгажа аял гыгырды:

— Овадан бикәм! Мерхеметли женәп! Сомса алын! Сомса алын! Ичи юмуртгалы, келемли сомса! Гызгың-жа сомса!

Жагырт-жугурт. Жагырт-жугурт... Гардан сес чык-
ар, эмма ики достдан сес чыканок..

Ол икиси хэзир дице өз ой-пикирлерине гумра.

Эзүни «Герцениң жаңыны какян рыцарларын» бия-
ри хасаплайн чыпар янындан йөрөп барян княгиня йү-
регини долы ачып билмейэнлигине, хэзирем бүтин Рус-
сия мөчберинде яйбаңланын революцион херекети оңа
өшгөр эдип билмейэнлигине гынаныр.

Татьяна болса дүйбүнден башга бир күйлерин кө-
лүнде йүзйэр. Момбелли — Москва от ичинде — дийли.
Бодиско болса — Россияда арзылы апы-түпан голай-
лашяр — диййэр. Эйсем муңа нэхили дүшүнмели?
Дригайлонын досты өз поэмасында: «Сэхралы эдер-
мен тайпалаң бары өвүрди йүзүни Москва сары» дий-
йэр ахыры! Диймек, олар Москва умыт баглаярлар.
Олар Москва ынанярлар. Москваның болса, Момбелли
айтмышлайын, өзи от ичинде. Бу нэхили боляр? Муңа
нэхили дүшүнмели? Бу ягдайында Москва киме, нэдип,
нэхили көмөк берип билер?..

Бу затлара дүшүнөрдөн Татьяна эжиз. Сөйгүли ша-
хырынын салдамлы сетирлери ене-де онуң ядына
дүшйэр:

Россия акыл билен дүшүнэймек кын.
Аршын билен өлчөжөк болмак бидерек,
Онуң өзүне махсус дуркы-айратын,
Россия дице бир ынанмак герек..

— Сен нэме геплэнок, Таня?

— Мен бир зада дүшүнөмок, Бодиско. Бир шахыр
өз поэмасында эхли эжизлер Москва бил баглаяр
диййэр. Москваның болса өзи булам-бужарлык. Ол
нэхили иле делалат этсин?

— Мегерем, сенин шахырын тэзе Москваны, тэзе
дүйэни назарда тутандыр, Таня...

Татьяна ене узак вагтлап дымды. Ахыры олар көне
особняга етдилер.

— Инди хачан гелерсин?

— Дан атып-атманка.

— Дегишген болупсың, мон ами! Белки, чай ичип,
йылынып гидерсин?

— Сагжа бол, уям! Азажык аладам бар. Бу гүн-
эрте Урала уграян...

— Менем эртир Родионың гөзлегине гитжек болян.

— Еке өзүңми?

— Еке өзүм, Пантелеймон билен...

— Худай оны унамаз, Татьяна! Өзүм сана элин Ёлдаш боларын. Өзүнем агсак атбакарын лагшан санясында дәл-де, банкчы фон дер Нудельман-Кранкерин кашан каретасында гидерис! — Бодиско юмругу дүвлөн саг элини ёкарык галдырды. — Адресини билйёмиң? Боланы шол!

МЕРМЕРЕ-ДАША ДЭЛ, ЙҮРЕГЕ ЯЗМАЛЫ

«Дан атып-атманка» гелмәге сөз берен йигит шол гүнүн эртесем, биригүнем гара бермеди. Татьяна ахыры йүрегини бире баглады. Ирден чай башында шу гүн Бодисконын гөзлегине чыкжакдыгыны айтды. Наталья Владимировна билен Момбелли өр-гөкден гелди. «Акылыны йитирен гызын» ене херси бир таряпындан япышды. Өзи гөренокмы нәме? Москвада кыямат голяр. Бүтин шәхер баррикададан долы. Питнечилер инди көчә дине байдаклы дәл, яраглы чыкярлар. Худайын өзи говусыны этсин! Ек, ёк, шәхере чыкмага мейлем этме! Цветной бульварын, Садово-Каретнаяның голайындан гечер ялы дәлмиш. Пантелеймон бу гүнем беде алып билмән гелипдир. Смоленск базарында беде сатаңлара ченли питнечилере гошулыпдырлар диййәр...

Дашкы гапынын овазлы жаны ызлы-ызына жыңырадады. Татьяна ланна еринден галды:

— Шодур!

Онуң чакы догры чыкды. Арадан салым гечмәнкә, ол яңаклары гызаран шадыян чыпарын элинден чекип, мыхманхана гирди. Бодиско отуран зенанлар билея баш эгип саламлашды-да, юмругу дүвлөн саг элини ёкарык галдырды:

— Башланды, Наталья Владимировна!

Княгиня элиндәки чайлы чашкасыны шаркылдадып столда гойды, чай чайканып дөкүлди.

— Нә-ме, баш-лан-ды?!

— Пресняда, Плюшихада атышык башланды.

— Сен нә шоңа бегенйәмин?

— Бегенмәнем дурамок, княгиня. Көне дүнийә юм^а руляр.

— Эй, тоба! Таңрым даш этсин!

— Сен ахыры шу дилинден бела галарсын, барин —
диен Момбелли ене чая гитди.

Бодиско Татьянаның узадан чайыны алды.

— Гидйәсми, Таня?

Княгиня гызындан өңе дүшди:

— Нирә?

— Родионың янына, маман! — Татьяна гаты кәв
вагтдан бәри дайзасына бей дийип йүзленмейәрди, ме-
герем, хәзир онуң гөвнүни тапжак болуп, гарачыны
билен угур гөзлейән боларлы.

— Нәме сиз жаныңыздан ирдиңизми?

Чыпар Татьянаның дайзасыны көшешдирере делил
гөзледі. Бипервайлык билен йылгырды.

— Гайтам биз жанымызы горажак боляс, хормат-
лы княгиня. Биз одун ичинден оба гачып гидйәс...
Таня, йөне мен сени гынандырмалы болдум. Банкчы
фон дер Нудельман-Кранкер кашаң каретасыны гыс-
ганды...

Татьяна достуның сөзүни бөлди:

— Айбы ёк! Айбы ёк! Пантелеймоның санясы тайын.

— Эй, тоба! Хий, шу махалам өйден чыкып бор-
мы?!—Ховаласы басылан княгиня йүзүни ашак салды...

Галагоплы-гохлы Москва бирчак ызда галды. Инди
бу дүнйәде ак ектайлы токай билен йылчыр гарда
гайры хич зат ёк ялы болуп гөрүнди. Чала авулы ча-
кыр шемал кәте гар тозгалатды. Элде ясалан узынак
санки болса адажа шогурдап, доңан гарың сүрчек йү-
зүнден шол тайып гидип отыр. Санкинин өң тарапын-
дакы көрпечели кесе тагтаның үстүнде күйкерип оту-
ран гоңур поссунлы Пантелеймон ызына-да ганрыла-
нок. Хайсыдыр бир айдыма хиңленип, өз майдалына
сүрүп отыр. Арасында-да өсгүн яллы, келтежик, ёгнас
аяклы, локгажа ябылары билен геплешйәр. Агзына-
-бурнуна ченли йүн шарф оранан, галың гейимли
Татьяна билен Бодиско болса кәтебир сөз алшып, гө-
верегин тәсин пейзажларына сын эдйәр. Оларын аг-
вындан чыкян буг чыпарың чилиминиң түссесине гары-
шып, эрәп гидйәр...

Гижөйләнлер ене бир оба етдилер. Гүр токайы этек-
ләп отуран обаның тукаат жайлары ак гара басыры-
ныпдыр. Ак геришли агач тамлардан эмеле гелен эг-
рем-буграм көчелере ёлагчылар эсли салым сын этди-

лер. Обада адам яшамаян ялыды: хич ерде жанлы-
•жеменде гөрненок. Гум-гуклук.

Татьянаның ызы билен саядан дүшен Бодиско:

— Өзи шу оба дэлми, Тая? — дийип, өңе әтледі,

— Нәбилейин! Обасының ад-а Заречная.

— Боланы шол! Хәзир...

Шол арада ин бәрки тамдан эли бедрели, башы
чалымтык йүң яглыклы, аягы кече әдикли, әгни кел-
текчели, ал яңаклы яш зенан дашарык чыкды. Елдан
совлан атлы сая гөзи каклышандан, сыратлы зенан
сакга дурды. Гымматбахалы гейимли, даяв жәнаба,
гараягыз ханыма дыкгат билен сын этди. Бирденем
ховлудакы гуя бакан йөнелди. Бодиско-да гөни шоңа
тарап йөреди. Тагтадан әдилен ташанын янына етди.

— Гөзел гелин, бир дем аяң чексенизләң! Салам!

Бедресини гуйынын гарлы гапагында гоюп, гулпу-
ны яңы зынжыра илдирен зенан нәтаныш баяра хор-
мат билен баш атды.

— Айтсаңызлаң! Хайсы оба болмалы шү?

— Заречная.

— Родионың өйи ниреде?

— Хайсы Родионың?

— Диймек, шейле, уям, өз-ә усса болмалы... Бир-
чак солдатлыктан гайдып гелен саллах яшулы...

— Әә! Усса болса... — Ал яңаклы зенан йүзүни
ашак салды, гашлары чытылды, ювашжа сесленди. —
Усса болса, хол гайракы хатарын ёкары башында
Бикбулат татарын уссаханасы бардыр... Шондан со-
раң, баяр.

— Сагжа бол, уям!

Сабырсыз гарашан ёлдашынын янына гайдып гелип,
Бодиско юмругы дүвлен саг элини дабаралы гал-
дырды:

— Айтдым-а мен хөкман тапарыс дийип!.. Диймек,
шейле, Пантелеймон, сүр!..

Кәте бейгелип, кәте песелип, узап гидйән көчелер-
ден өврүм берип, олар обанын ёкары четине чыкдылар,
Бу чола ерде күдә меңзеш ики саны узынсов, ак там
барды. Гөзәтимде токая сеплешйән текиз, ялазы
мейдан ак гар болуп ятырды. Йүзбе-йүз дуран ики
тамың ортасындакы гуйынын ағач гапагында жоңка-
рып отуран гүшжагаз пысырдап, учуп гитди. Гум-гук-
лук. Гар басан алма агажынын шахаларыны шемад

чала ыралаяр. Бу ерде адам яшаяна мензәнок. Кем-кәсинден тамларың депесиндәки турбадан түссе-де чыканок. Бейлеки өйлердәки ялы, ховлының дашының тагтадан әдилен ташасы-да ёк.

Олар саяны гуйының янында сакладылар. Ат аягының сесине өйден, мегерем, ким-де болса, бири чыкар өйтдүлер. Икисем саядан товсуп дүшди. Эмма өйден чыкан болмады. Ахыры Бодиско реңки гопуп гиден көнеже гапыны усуллык билен ачды. Төрүндө гаралып гөрүнйән уллакан ағач сандык дийәймесен, дәлизде гош-голам ёкды, ерде ятан йыртык дүшегин нәмеденлиги белли дәл. Ички тамың гапысының өңүнде кече әдик, галош, гамчы ятыр. Сандыгын бөврүнө үйшүрилен гап-гачлары киршен басыпдыр.

Бодиско ызлы-ызына ардынды. Эмма сес берен болмады. Ахыры босагадан әтледи. Ички тамың гапысыны чалажа какды. Сес-үйн ёк. Ол хич зада дүшүнмән, гапыны өзүне тарап чекди. Гапы зарын жыгылдады. Ичерден кече ыслы хова хапба бүрнүна урды. Тамың екеже пенжиресинден дүшйән ышык гин ичериини ончаклы ягтылдып биленокды. Эйсем-де болса, отагын гүндогар бурчунда ики элини гулагына тутуп, дик дуран гара гөврәни Бодиско бада-бат гәрди. Ол аңрысына бакып дурды.

Гапы ачыланда, дик дуран гөвре ялта ызына дөнди. Ёгнас, чортмажык бармаклы эли билен — гапыны яп — диен ышарат әдип, ене-де аңрысына өврүлди. Бодиско алжырап, гапыны япды. Даш чыкды.

— Нәме? Ким бар? Ёкмы өзи? — Татьяна онун өдил алкымына гелип, ызлы-ызына совал ягдырды.

— Хәзир, Таня, хәзир! Диймек, шейле, эгер мен ялнышмаян болсам, татар досты өйде...

Шол арада-да гапы зарын жыгылдады. Холпук галошыны говаллан гейип, келтежик поссуныны эгнине ясгынжак алан, сүнклек чекгелери чым-гызыл яшулы даш чыкды. Чортмажык бармаклы әллерини гин герип, нәтанышлары сине сынлады. Эрни гулагына етди. Габакман гөзлери кесе чызыга өврүлди. Ахыры олар тарап бердашлы әтледи-де, гадыр билен саламлашды. Бодиска әл берди.

— Намаз окаганда мишаит итергә ярами бит, барин. Малитва мишаит нельзә, барин. Ягшы төгүл. Плохо.

Чалт-чалт геплейән татарын габакман гөзи инди сувалана дөнди. Даражык маңлайлы кичижик келлеси ики яна чайканды.

— Билмәндирин, атам! Гүнәми гечин! Сиз Бикбулат уссамы?

— Мин Бикбулат булам.

Яшулы гараягыз ханыма ене бир гөз аялады.

— Бик мотор барышня! Шибко красивая барышня! Карали миңа, син бит рус хатыны төгүл?

Татьяна гүлүмсирәп, баш атды-да, бир затлар дий-жек болды. Эмма усса она гезек бермеди.

— Син бит, Татьяна Михайловна? Правда?

Татьяна ене-де баш атды.

— Айда өйгә! Зайдем домой. Мороз ведь...

— Родион ханы?

Чокга сакгаллы уссаның инчежик гашлары чытылды. Ол чакылыгыны ене гайталады-да, ябысының бойнуна арпалы торба илдирип дуран Пантелеймона тарап әтледди.

Бу чакылыгың өзүне, хамала, хич хили дахылы ёк ялы, гожа атбакар өз ябылары билен гүйменмегини довам этдирди...

Мыхманлар өй эсинин ызына дүшүп, ичерик гирдилер. Отагың бүрчүны гүтүп дуран керпич пежияң гадалындакы табуреткаларда орнашдылар. Бикбулат усса алчак хем геплемсек адам экени.

— Бишметини салмасан-да болур. Шуба можно не снимать. Күндиз мин — днём я — пичка не зажигаю. Только мин тиндә ягам — ночью зажигаю. Мин сейчас чай гоям...

— Азара галман, усса. Бизе хәзир чай герек дәл. Ханы Родион?

Усса йүзүни ашак салды. Дүлда дуран ренки нәбелли шкафындан говзан чүйше билен стакан чыкарды. Стаканлары пенжирәнің инсизже текжесинде гойды-да, лыкырдадып арак гуйды. Бирини Бодиска узатды:

— Ул кишиниң ягшылыгын исгә ал эли! Вспомни беднягу добрым словом. Ягшы киши иди пахыр...

Агыр дымышыклык отагы гуршап алды. Татьяна-ның дамагы долды. Далжыкды. Калбы әленди. Тизрәң ачык хова, гарлы гинишлиге чыкмагың әбетейини гөз-

леди. Елдашынын хәзирки халыны анан Бодиско шум хабарың тәсирини еңлетмәге ёл гөзледи.

— Сен нәме, Бикбулат усса, хем намаз окаян, хем арак ичйән? Муның маңа дүшнүксиз.

— Дүңйәде дүшнүксиз нәрсә купдир, барин. Ынха мин саг эгниме ятсам, ягшы дүйш курәм, чеп эгниме ятсам, яман дүйш курәм, аркан ятсам вели, хич бир дүйшем курмим. Ери, муна ничик дүшүнмели? Хаян айт, барин?.. Ичериме кара: дүшенсем, япынмага ёк, япынсам, дүшенмәге ёк. Муна ничик дүшүнмели? Родион миндән он яш кичиди. Арман, миндән алдан өтди дүңйәден. Муна ничик дүшүнмели? Ах, барин! Дүңйәде дүшнүксиз нәрсә куп... — Ол текжедәки чүйшә ене-де эл етирди. — Намазны, мин, барин, худай үчин окым, аракны исә, тапсам, өзүм үчин ичәм... Яратам... Миним кейпимиң көк болян чагы хачан дийсене... лүл болганда. Нәмүчин? Шонда мин хич нәрсәни билгәним ёк. Хич нәрсәни туйганым ёк. Ягшылыгам, яманлыгам. Бүтин дүңйә гүлала-гүллүк болуп гөрүңйәр. Асуда имисалалык. Бик ягшы!..

Ахыры Татьяна чыдамады:

— Гиделин! — дийди-де, еринден турды...

Гөзъетимде гөрүңйән токая тарап олар гары гатаң, даражык ёда билен пыядалап гитдилер. Бичәре Родион билен өзүниң яңкы тамда энче йыллап биле яшандыгыны, ипдәшиниң оны еке ташлап гиденине үч йыл боландыгыны, оны өз эли билен элин жайландыгыны Бикбулат усса ёлбойы гүррүң берди. Онун сөхбетиндә москвалы мыхманлара дүшнүксиз татарча сөзләр хасам көпелди.

Токайың гайра себтиндәки гонамчылык ак бутхананың алкымында экени. Родионың мазарыны Бикбулат узак гөзлемели болмады. Башужуна агачдан хач дикилен, дашы айманчасыз мазара үчүсем седасыз баш эгди, чапгын шемал гар тозадып, зарын шүвләды. Бикбулат ювашжа дыза чөкүп, мүсүлман дәби боюнча аят окады. Хамсыгян Татьяна эсли вагтлап маварың гарлы гершинден башыны галдырмады...

Гайдышынам Бикбулат усса думанлы пелсепесини довам этди. Ол худайың лебзи халал бендесиниң о дүңйәде әхли гүнәсини гечйәндигини, Родионың, шексиз, бехишде дүшендигини айтды. Родион икиси первентсиз галды. Хер халда Родион ызында яңкы алма

агачларыны гоюп гитди. Бикбулат бетбагт онам эди билмеди. Сопбаш өзи сомалып йөр... Онсоң ол ене-де Родион пахырын Татьянаны учурсыз говы гөрөндигини, ынсаның өз хоссарынын мазарыны хич хачан үнутмалы дәлдигини, ягшы адамың адыны мермере — даша дәл-де, йүреге язып гоймалыдыгыны ныгтады.

— Память нада. Исинде тутарга керәк. В память нада зарубить. Унутсаң, ягшы төгүл, Татьяна Михайловна... Бик ягшы, шибко хороший мужик иди Родион...

Дызмач мыхманларын гыссанмач мейлине Бикбулат усса чүрт-кесик гаршы болды Икинди болуп баряр. Бу аязлы гарын ичинде йүзүни гаранка тутуп, ёла чыкып болмаз Ёк, бейле еңлеслиге Бикбулат ёл бер-мез! Ирден өзи олары гин ёла чыкарып гойберер.

«МЕН СИЗЕ БАКЫ МИННЕТДАР...»

Родионның өлүми Татьяна агыр дегди. Хатарлы чатрыкда ыгтыбарлы идегчисини, калбыны барха толгундырян, өрән узакдакы нәтаныш ваганы билен ин соңкы илтешигини йитирен ялы болды. Инди энче гүнден бәри ол айналып, өзүне гелип биленок. Ёгса онун чөкгүн гөвнүни гөтержек болуп, Момбелли билен Натали дайзасы хер хили ёл агтаряр.

Шәхериң баррикадалы көчелеринде атышык хенизем довам эдйәрмиш. Ин эрбедем Татьяна нәме этжәгини, нәме ишлежегини биленок. Банкчынын чыпар оглуныңам шол гидиши. Ызына көвленмеди. Белки, эййәм Уралдан чыкандыр...

Татьяна пенжирәниң өңүнден айрылды. Туалет столуның үстүнде дуран хашамлы гапыржагыны алды. Апалап-аяп йөрөн гызыл көйнежигини элине алып, чуң пикире гитди. Оны ене өңкуси ялы режеләп, эпләп гойды. Бирденем «гамгын гөзли Светадан» ядыгәрлик галан депдери элине алды. Инди ол саралып гидипдир. Саралан депдериң сахыпаларыны агдардыгыча, Татьянаның толгунмасы артды. Ахыры ол өзүне багышланан соңкы гошгынын үстүнден барды:

...Унутма сен мени, сәхраның гызы,
Өлинчәм ядымдан чыкарман менем.
Галдырып гидели дүңйәде ызы,
Жанна де Арк ялы болгуның сенем!

Ах, сен Света-Әлемгошар! Сен, гөр, нәмелеря аг-
тарып-гойяң? Хайсы хыялларда учяң? Жанна де Ар-
пире, икимиз нире?! Сен нәхили йөнтөм гызжагаз,
эзиз жүйкбурун жорам! «Галдырып гидели дүнийәде
ызы»! Нәме ыз галдыржак? Родион ызында алма агач-
ларыны гоюп гидипдир. Биз нәме ыз галдыралы, Све-
та, биз икимиз?! Сен ниреде, нәме ишләп йөркәң инди?
Мен ынха нәме этжегими билмән, алжырап йөрүн,
Света! Төверегимде өзүмден өзге хич кес ёк ялы. Бү-
тин жүмле-жаханда ялңыз өзүм, Света...

Гапы ювашжа тыркылдады. Татьяна гапыржагыны
бада-бат япды. Онянча-да Наталья Владимировна
әнелик назары билен ичерик гирди. Гөгүмтил сүйри
букжаны Татьяна дабаралы узатды.

— Уяңдан! Би-де тәзе телеграмма. Динле! — Кня-
гиня ара май салман, телеграмманы гөчгунли әхенде
окады. Телеграммада Аделина олар сабырсыз гараш-
яндыкларыны, тәзе алан жайларының тоюны тутжақ-
дыкларыны мәлим әдйәрди. Татьянаның өзүне гелен
хаты ине-гана окамагына пәсгел бермежек болан ялы,
дайзасы оны чая чагырып, дерревем чыкып гитди.

Бадыховалы сөзлемлери сетираша «мамма миа!»
билен безелен әнчеме кагыздан ыбарат хатында бәл-
чик Аделина языбилең задыны языпдыр, дүнийәнің хз-
барыны берипдир, той үчин Парижде тикдирен көйнс-
гиниң үйтгешик фасонына ченли агзапдыр, эзиз уясы-
на сюрприз дё люкс! гарашяндыгыны бушлапдыр. Хей-
хат, бу затларың хич хайсам хәзир онуң уясының үн-
сүни чекмеди...

«Гамгын гөзли Светаның» адының үстүнден баран-
да, Татьянаның йүреги жигләп гитди. Узын кирпичле-
риниң ужунда акжа мерженлер гөрүнди. Светлана ба-
рада беян әдилен хасратлы хекаятдан ол партадаш
жорасының хайсы-да болса, бир залыма зорлук билең
берлендигини, онуң әриниң аялының үсти билең өз
карьерасыны бейгелтмәге йүз урандыгыны, ахырда-да
бейле бихаялыга чыдамадык Светаның гыш гижеси
әрини өлдүрип, гачып гиденлигини, эле дүшүп, суд
әдилендигини, Тобольскиде-де оны бир жандармың
туссаглыкдан алып гачандыгыны, сонра оларың ики-
сине-де өлүм жезасынын берлендигини билди... Бу

1 кашаң сюрпризиң... (французча),

Ондан-мундан эдилен бөлек-бүчөк сөхбет ене эсли салыма чекди. Бу машгаланын өзүнө эден хормат-хезетини хич качан ятдан чыкармажакдыгыны айдып, дашары юрдан гайдып геленсоң, өни билен Петербурга бармага вада берип, Бодиско алыры мәхирли кош-лашып гитди.

— Ма тант, мениң сизден... сенден улы хайышым бар...

Наталья Владимировна толгунян сыза гөз астындан гарады.

— Динлейән, Таны!

— Маңа ики гүнлүк ругсат бер!.. Жорамыңка мыхманчылыга гидип-гелейин... Гөрүп гайдайын...

— Шү гыссагарадамы?! Билйән ахыры, биз...

— Мен артык эгленмежек боларын... Мен хөкмаң гитмели...

Бу сапар үмсүмлик узага чекди. Наталья Владимировна йүрегинде йыгышырып йөрөн ваввалы совалыны ахыры сересап-сыпайычылык билен орта атды:

— Эзизим, нәме үчин сен маңа хич зат айдаңок? Гелениң бәри гарашып йөрүн...

— Нәме айдайын, ма тант?

Дайзасынын совалына Татьяна, элбетде, деррев дүшүнди. Эйсем-де болса, өзүнө якымсыз сөхбети ағзамажак, көне дердини гозгамажак болуп, дүшүнмезлиге салды. Шол бир вагтың өзүнде-де дайзасына жогап бермезлиги өзүнө айып билди, эдепсизлик сайды. Басык сеси өрән тукат чыкды.

— Түвелей турды, ма тант, айланды-көвленди, өзүн билйән, гечди гитди. Башга нәме айдайын мен?!

— Гызын нәхили болды?

— Маңа бермеди. Шүнча багрымы параладым... Обада. Лежневода...

— Инди нәхили боларка, мәхрибаным?

— Акылым чатанок, дайза. Французлар: си жёнео саве, си виейес пуве! дийипдирлер...

— Хак айдылан сөз, гызым! Болжага чәре ёк. Бүд-ремейән ёлагчам ёк... Йөне сен бойнуны бурма. Сениң гелжегин өнде. — Наталья Владимировна Татьянаның еңсесинден гелип, чала гужаклады, онуң шабрам гара

1 Кәшгә яшлык—билйән, гаррылык—башарян болса!

гачыны мылакатлы сыпалады. Татьянанын кирпичлери нин ужунда пейда болан акжа мерженлери ол, элбетде, хэзир гөренок. — Ынха, аман-саг пайтагта ашалы...

Дайзасыны улы гайга гоян Татьяна диен вагты гайдып гелмеди. Ховсала дүшөн княгиня — гөвүн ислеги бир зат, хакыкы дурмуш болса башга бир зат боляр, бендеси чак эдйэр, худаи хак эдйэр — диен көне пел-сепесини гайталап, өзүне гөвүнлик бермәге межбур болды. Татьянанын хайсы «жорасыны гөрүп гелмәге» гиденлигини княгиня, элбетде, чак эдйәрди. Агыр дердинин авусыны дине өз йүрегинде саклап, гөрер гөзден, яңра гыбатдан гизләп билйән сәхра гызының чыдамлы мертлигине княгиня өз янындан гуванды. Бу бабатда ол Наталья Владимировнанын өзүне меңзейәр. Эмма шейле-де болса, бу буйсанч княгинянын үн-жүсини азалдып билмеди.

Татьяна Санкт-Петербурга уграмалы гүнлеринден бир гүн геченсон, авулы аязлы гушлук чагы гайдып гелди. Дайзасы йүзүни далар өйтди. Эмма Наталья Владимировна языкы гызы билен хошаматлы саламлашды-да, «саг-аман гелдинмиден» башга хич зат сорамады. Латыкеч начарын гамашан йүзүне-де гөнүмел середип билмеди...

— Айбы ёк, бу гүн болмаса, эртир экен-дә. Ярым гүне ярыш ёк, гызым.

— Мерси, ма тант!

— Сен онда чай ич, чөрөк ий-де, ёл шайыны тутубер! Менем графиня Лазовскаяны сорап гелейин. Агыр ятырмыш бичөре.

Татьяна сесини чыкарман кухня гечди. Момбелли оны гүррүңе гүймәп, мазалы нахарлады. Шондан сон тө өйләне ченли диен ялы Татьяна өз отагындан чыкмады.

Догруданам, ол хэзир гайлы дениз гомларынын гершинде гайып йөрөн ялңыз елкене меңзеди. Гапма-гаршылыкы дуйгуларын толкунлары оны ондан алып, оңа зыңяр. Ол отагда өзүне ер тапанок. Агласы гелйәр. Бирденем мәрекели көчә чыкасы гелйәр. Жанына яранып биленок. Басмарлаян толкунлардан сайланара япышалга гөзлейәр. Ханы япышалга?!

Дайзасы хол гүн — аман-саг пайтагта ашалы, галаныны худаи дүзедер — дийди. Худаи нәмәни дүзет-

— «Понан» нәме, гызым?

Княгиня ынжалыксыз гобсунды. Элек-челек ойнааы
гөзлеринде вехим учгунлары гөрүнди.

— Сиз Петербурга, менем — өз үлкәме! Ене бир
вадам айдайын, дайза: йүрегимиз бир бөлегинем Леж-
невода гоюп гидйән...

